

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

II. ABDÜLHAMİD'İN DOĞU POLİTİKASI

ve Hamidiye Alayları

Cevdet Ergöl

**II. ABDÜLHAMİD'İN
DOĞU POLİTİKASI ve
HAMİDİYE ALAYLARI**

II. ABDÜLHAMİD'İN DOĞU POLİTİKASI ve HAMİDİYE ALAYLARI

Cevdet ERGÜL
Kamu Yönetimi Uzmanı

İzmir - 1997

ÇAĞLAYAN YAYINLARI

ÇAĞLAYAN

Basım-Yayın-Dağıtım ve Ambalaj
Sanayii ve Ticaret A.Ş.

Aydın Asfaltı Üstü Akçay Cad.

No: 263 Gaziemir/İZMİR

Tel.: 252 20 97 - 98

Fax: 252 21 00

YAYIN NO: 16

DİZGİ-TASHİH-MONTAJ

KAPAK TASARIM ve DAĞITIM:

Nil A.Ş.

BASKI:

Çağlayan A.Ş. Tel: 252 20 97 - 98

Copyright ©

Bu eserin yayın hakkı

Çağlayan A.Ş.'ne aittir.

ISBN 975-7166-26-X (2. Hamur)

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	E
ÖNSÖZ	G

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞU ANADOLU'DA SOSYO-EKONOMİK ve KÜLTÜREL YAPI

A. ADLANDIRMA MESELESİ	3
B. OSMANLI DEVLETİ İLE KÜRTLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER	6
C. SOSYO-COĞRAFÎ YAPI	9
D. KÜLTÜR YAPISI	13
1. Dinî İnançlar	13
2. Doğumla İlgili İnançlar	14
3. Ölüm ve Yasla İlgili İnançlar	15
4. Yağmur Duası	16
E. GELENEK, GÖRENEK ve TÖRENLER	17
1. Oyunlar	17
2. Belirli Gün ve Bayramlar	17
3. Sünnet ve Kirvelik (Potlaç Âdeti)	18
4. Evlilik ve Düğün	18
5. Berdel	19

F. DOĞU ANADOLU'DAKİ AŞİRETLER ve YAŞADIKLARI BÖLGELER.....	20
--	----

İKİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD'İN DOĞU POLİTİKASI DOĞU PROBLEMİNİN ÇIKIŞI ve ÇÖZÜMLERİ

A. ŞARK MESELESİ	25
1. Fizikî Faktörler	25
2. Yapısal Faktörler	25
3. Kültürel Faktörler	25
4. Petrole Dayalı “Şark Meselesi”	27
B. II. ABDÜLHAMİD'İN DOĞU POLİTİKASI	27
1. Doğu Anadolu Meselesinde Büyük Devletler (Düvel-i Muazzama) ve II. Abdülhamid'in Tutumu	29
2. II. Abdülhamid Dönemi'nin Genel Politikası	30
a) Merkeziyetçilik.....	30
b) İslâm Birliği (Pan-İslamizm)	31
c) Denge Siyaseti	34
d) Reform Siyaseti.....	34
3. 1878-1891 Yılları Arasında Doğu Anadolu Aşiretleri	35
4. Aşiret Mekteb-i Hümayûnu	38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAMİDİYE ALAYLARI

A. HAMİDİYE ALAYLARI'NIN KURULUŞ SEBEPLERİ.....	43
B. HAMİDİYE ALAYLARI'NIN KURULUŞ HAZIRLIKLARI	48
C. HAMİDİYE ALAYLARI'NIN RESMEN KURULUŞU, MÜTEAKİP NİZAMNÂMELER VE GELİŞİM SÜRECİ İÇİNDEKİ ROLLERİ.....	59
1. İlk Nizamnâme 1308/1891	59
2. İkinci Nizamnâme 1313/1896	67
3. 1908'e Kadar II. Nizamnâmeden Sonraki Gelişmeler ve 1313/1897 Layihası.....	72
4. İkinci Meşrutiyet Sonrası Hamidiye Alayları.....	78
5. I. Dünya Savaşı Sırasında ve Sonrasında Hamidiye Alayları.....	82
6. TBMM Açıldıktan Sonra Hamidiye Alayları	87
SONUÇ	93
BİBLİYOGRAFYA	97
EKLER (Bazı Belgeler)	105
İNDEKS	107

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.n.	: Adı geçen nizamnâme
a.g.m.	: Adı geçen mecmua
a.g.t.	: Adı geçen tasnif
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
H.	: Hicrî
İ. A.	: İslâm Ansiklopedisi
M.	: Milâdî
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
R.	: Rûmî
S.	: Sayfa
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trc.	: Tercüme eden
YTM	: Yıldız Mütenevvi Maruzat

Not : 1- Belgelere çift tarih düşülmüştür. Bunun biri Rûmî, diğeri de Hicrîdir. Bunları aylarından ayırdediyoruz.

2- Bazı kaynakların dipnotlarda birkaç defa uzun adlarıyla tekrarlanmasının sebebi, okuma akışının inkıtaya uğramamasını sağlamak içindir.

ÖNSÖZ

Devletlerin istikrar için tüm imkânlarını seferber ettikleri günümüzde Ön Asya coğrafyasında var olan siyasî bunalımlar, sebep ve sonuç ilişkileri açısından değişik yorumları da beraberinde getirmektedir.

Anadolu coğrafyasında devleti; günümüzde meşgul eden bazı temel problemler mevcut olup, halihazırda bu problemler çözüm beklemektedir. Siyaset bilimciler ve araştırmacıların yanı sıra siyasetçilerden bazıları ülkenin genelinde hissedilen, fakat yoğunluk açısından Doğu Anadolu'da, özellikle güney sınır bölgelerinde hakim olan bu problemler için bazıları "Doğu Problemi", bazıları da "Kürt Meselesi" ifadelerini kullanmaktadır. Dolayısıyla bakış açısına göre üretilen çözümler farklı farklı olmaktadır. Günümüzde var olan sıkıntılar 19. yy'ın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin bünyesinde de yaşanmıştır. Dönemler arasında bu konuda görülen temel farklılık; Osmanlı Devleti'nde isyan eden, örgütlü ve silahlı bir güç değil de, asırlarca ihmal edilen ve kendi hallerine bırakılan Kürt toplumu, devletin sahip çıkarak örgütlemesi ve bunu bölge barışı ve devlete isyan eden topluluklara karşı kullanmasıdır. Günümüzde ise; devlete ve kendinden olmayan herkese, Kürt adını kullanarak, örgütlü, ayrılıkçı, silahlı bir mücadeleye girişen yasadışı bir hareket vardır. Bu temel ayrılığı belirttikten sonra çalışmamızın ana konusu olan, II. Abdülhamid döneminde Doğu problemi ve çözümlerini siyasî anlayışı ile aktardık. **Berlin Konferansı** sonrası Düvel-i Muazzama tarafından gündeme getirilen Ermeniler için ıslahat, Kürtler için iyileştirme (61 Madde) girişimleri (bir müddet sonra Ermeniler için devlet şekline dönüşmüştür) karşılık II. Abdülhamid "Sünnî Kürt Kardeşlerim"

diye sahip çıktığı Kürtler'i örgütlemek ve onlardan yasal bir şekilde Ermeni ve Rus hareketlerine karşı faydalanmayı amaçlamıştır. Bölgede ayrıca asayişin sağlanmaları için inzibat görevi de verilmiştir. Bu örgütlenme sırasında Halifelik sıfatını kullanarak, "Pan-İslamist" siyasetini ön plâna çıkarıp birleştirici bir rol üstlenmiştir. Bu arada bölgenin imarı, aşiret çocuklarının eğitimi, örgütlenmede görev alanların vergiden muafiyetleri ve bunlara maaş bağlanıp rütbe verilmesi, Doğu problemine ürettiği çözümlerden bazılarıdır. Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurulmamışsa, Kürtler de devlete bağlı olarak yaşamışlarsa, II. Abdülhamid siyasetinde başarılı olmuştur diyebiliriz.

Söz konusu çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde **Sosyo-Kültürel** hayat işlenmiş olup, daha çok bölge insanının; gelenek, görenek inanç yapıları ele alınmıştır. İkinci bölümde ise **Şark Meselesi ve Doğu Problemi** incelenmiştir. Şark Meselesinin çıkışı ve II. Abdülhamid döneminde, Doğu Problemi şeklinde nasıl yön değiştirdiği açıklanmaya çalışılmıştır. Bu problemlere karşı Sultan'ın ürettiği çözüm yolları ve uyguladığı siyaset anlatılmıştır. Üçüncü bölümde ise "**Hamidiye Alayları**"nın ne zaman kurulduğu, ön hazırlıkları, kurulduktan sonraki aşamaları, üstlendikleri görevler, Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşındaki rolleri ve lağvedilmelerine kadarki dönemleri incelenmiştir. Bu çalışmanın temel amacı günümüz Doğu Problemine çözümleri açısından ne şekilde örnek olabileceği hususunda bir fikir vermektir.

DOĞU ANADOLU'DA SOSYO-EKONOMİK ve KÜLTÜREL YAPI

A. ADLANDIRMA MESELESİ

Kürtlerin yaşadığı bölge ile ilgili olarak “Kürdistan” adlandırılması ilk kez Arap coğrafyacılarının kitaplarında, kuzeydeki dağlık bölgeleri nitelemek için kullanılmıştır.¹

Şeref Han “Hürmüz denizi (Basra Körfezi)’nden başlar, bir doğru çizgi üzerinde oradan Malatya ve Maraş illerinin nihayetine kadar uzanır. Böylece bu çizginin kuzey tarafını Fars, Irak-ı Acem (Güneybatı İran’daki Huzistan eyaleti), Azerbaycan ve büyük Ermenistan teşkil eder. Güneyine ise Irak-ı Arap, Musul ve Diyarbakır illeri düşer”² demek suretiyle Kürt topluluklarının yaşadığı bölgeye bir tanımlama getirmeye çalışmaktadır. Diğer taraftan, Kürdistan adı Büyük Selçuklu Sultanı Sencer zamanında (1117-1157), merkezi Hamedan’ın kuzeybatısındaki Boher kalesi olan bir eyalet adı olarak geçmektedir. Bu eyalet Zağros dağlarının doğusunda, Hemedan, Dinever ve Kirmenşah vilayetleri ile batısında Sincar ve Şehrizar vilayetlerini ihtiva etmekteydi.³ Bölge Sultan Sencer dönemine kadar ise Cibalü’l-Cezire (Diyarbakır) olarak adlandırılmış, Nuchetü’l-Kulüb yazarı Hamdullah Mustafa Kazvinî de XIV. yy’da yaşadığı dönemde bölge için Kürdistan terimini kullanarak buranın onaltı kasabadan ibaret olduğunu belirtmiştir.⁴

Tarihî kaynaklarda Celâleddin Harzemşah’ın (1231) ölümü ile ilgili olarak da Kürdistan’da (Doğu Anadolu’da) öldürüldüğü ifade edilmiştir. *Yavuz Sultan Selim dönemi fetvalarında* bu terim ile Anadolu’nun doğusunu ve İran’ın kuzeybatı-

1) Abdülhaluk M. Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Ankara 1993, s.103

2) Şeref Han, *Şerefnâme*, Tercüme, M. Emin Bozarslan, İstanbul 1990, s.22

3) Abdülhaluk M. Çay, a.g.e., s.105

4) Abdülhaluk M. Çay, a.g.e., s.105

si'nin kastedildiği bilinmekte olup, ne Selçuklu ne de klasik dönem Osmanlı idarî taksimatında Kürdistan diye bir eyalet, vilayet, sancak, hatta köy dahi yoktur. XII. yy'da bölge hakkında "Turcia" veya "Türkmenia" gibi kavramlardan bahseden Batılı seyyahlar, gelişen zaman diliminde bölgeyi "Türkomania" olarak adlandırmışlardır.⁵

XIX. yy'da Tanzimatla beraber Mustafa Reşit Paşa tarafından 1842 yılında öngörülen yeni idarî düzenlemede bir "Kürdistan Eyaleti" kavramını koyduğu görülmekte olup Doğu Anadolu 1864 yılında yürürlüğe giren Vilayet Nizamnâmesine kadar bu adla adlandırılmıştır. Mustafa Reşit Paşa bu nedenle "Kürdistan Eyaleti Madalyası" ile de taltif edilmiştir.⁶

Kürt terimi tarihte ilk defa Elegaş Yazıtı'nda, Yenisey'deki Göktürk kitabelerinde geçmektedir. Bu kitabelerde "Kürt Uruğu" Göktürkler içinde yaşıyorlardı⁷, denilmektedir. İran'daki Kaşgay Türk toplulukları içinde bir kolun adı da "Al-i Kürdlü"dür.⁸ Macarları oluşturan yedi Türk boyundan birinin adı da "Kürt"tür.⁹ Kıpçak toplulukları arasında iki Türk aşiretinden Berendi ve Barak adlarının bir benzerinin Anadolu'da "Kürt" toplulukları içinde de var olduğundan söz edilmektedir.¹⁰

Zeki Velidi Togan'ın işaret ettiği gibi; Arap kaynaklarında "Ekrâd-ı bilâ sükkân" teriminin "iskân edilmemiş kürtler"i işaret etmesi¹¹ yerleşik hayata geçmemiş Türkmenler'in bu adla adlandırıldığına bir delildir. Nitekim Z. Velidi Togan gibi, Abdülhaluk M. Çay da Osmanlı arşiv belgelerinde geçen "ekrâd-ı

5) Abdülhaluk M.Çay, a.g.e., s.111

6) Abdülhaluk M.Çay, a.g.e., s.116

7) H.Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, İstanbul 1940, III,183

8) Cengiz Orhunlu, *"Kaşgaylar"*, Türk Kültürü Dergisi, Sayı 54, Nisan 1967.

9) Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s.158

10) R.Mahmut Gazimihal, *"Merak Oyunları ve Senem"*, Türk Folkloru Araştırmaları Dergisi, Sayı 121, Ağustos 1959

11) Zeki Velidi Togan, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Ankara 1968, s.49.

aşâir" yani "Aşiretlerin Kürtleri" terimi ile "Ekrâd taifesi", "konar-göçer yörük" olarak zikredilmiş, bu da Türk boylarıyla Kürtlüğün ırkî bağıllığını ortaya koymaktadır, savının bu yazarlarca benimsendiğini göstermektedir.¹²

Kürtler hakkında değişik yazarların birbirinden farklı görüşleri bulunmaktadır.

Abdülhaluk M. Çay "Bölge tarihi içinde Kürt'denilen unsurları dolaylı veya dolaysız ilgilendiren olayların tarih olarak nitelendirilemeyeceği" gerçeğinin yanı sıra "açıkça söylemek gerekirse Kürt tarihi diye bir şey yoktur. Bu topluluğun çeşitli aşiretlerinin olaylarını ve hareketlerini anlatan birçok hikâyeler bulunmaktadır"¹³ demektedir.

Bir diğer taraftan Maarten Martinus Van Bruinessen "Önceki Kürtlük, oldukça çelişkili bir kavramdı. Konuşulan yere ve konuşan kişiye bağlı olarak değişik gruplar, aşiret mensuplarına has olan bu deyim onları Türkler'den ve şehirli Osmanlılar'dan ayırmak veya Hristiyan çiftçilerden ayırmak, veya Kurmanç ağzını konuşanları belirtmek veya Kürt çiftçilerini ağalardan ve Osmanlı idarecilerinden farklı olarak düşündürmek için "Kürt lâkabı kullanılıyordu"¹⁴ demektedir.

Doğu Anadolu henüz Türk hâkimiyetine geçmeden bu bölgede Kürt topluluğunun varlığını savunan, hatta beylik ve devlet yapılarının varlığından bahseden Minorsky, Kürtler hakkında Arap istilasından itibaren tafsilatlı malûmat bulunduğunu, Hicretin ilk beş asrında önemli roller oynadıklarını, birçok Kürt hanedanının bu devirde ortaya çıktığını, VI. ve X. asırlar arasında Türk ve Moğol istilalarının bu topluluğu boğduğu savı-

12) Abdülhaluk M.Çay, "Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu", Doğu ve Güneydoğu Üzerine Araştırmalar 3, Ankara 1992, s.21-23

13) Abdülhaluk M.Çay, a.g.e., s.102

14) M.Martinius Van Bruinessen, *Ede, Savaş ve Devlet: Çerçen, Remziye Arslan*, Ankara 1994, s.356-360.

nı ileri sürmektedir. Bu savdan yararlanarak, Osmanlı-Safevî mücadelesi döneminde Kürt derebeyliklerinin ortaya çıktığını belirtmektedir.¹⁵

B. OSMANLI DEVLETİ İLE KÜRTLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Osmanlı Devleti'nde Yavuz Sultan Selim Han'la başlayan doğu hakimiyeti için "İran'da Şah İsmail ve Osmanlı mücadelesi yaklaşık tam üç asır boyunca sürerken Kürdistan bir harp sahası halini almıştır" diyen Minorsky, Çaldıran Muharebesini bir dönüm noktası olarak görür. Safevîlerin Sünnî Kürtlere kötü davrandıklarına işaret eden yazar, bunu, fırsat bilen birçok Kürt beyinin Osmanlı tarafına geçtiğini, İdris-i Bitlisî'nin diğer beyleri ziyaret ederek 25'inin padişah tabiiyetine girmelerini temin ettiğini" yazmaktadır.¹⁶

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun 1514 yılından itibaren Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra, Osmanlı Devleti, Yemen, Lübnan, Arnavutluk gibi bölgelerdeki idarî yapı ve taksimatın aynısını bu bölgede uygulamıştı. Kısaca "Ocaklık ve Yurtluk" olarak ayrılan sancaklar, mahallî beylerin tayini ile yönetiliyordu. Bu sancaklar genelde Diyarbakır, Erzurum, Van, Musul ve Rakka vilayetlerine bağlıydı.¹⁷ XVII. yy'da Celâlî ayaklanmasına dayalı olarak gelişen bölgedeki huzursuzluk Kürt beylerinin devlete olan sadakatlerinin azalmasına ve asî davranışlara sebep olmuştur. XIX. yy başlarında Botan, Bedirhan, Hakkâri, Baban, Soran, gibi bazı aşiret reislerinin "Ayânlar" şeklinde ortaya çıkmaları ve isyana yönelmeleri devleti zora sokmuş, 1808 Sened-i İttifak ile nüfuzlarını daha da genişletmişlerdir.¹⁸

15) Vilademir Minorsky, "Kürtler", İ.A. İstanbul 1977, VI, s. 1091-1092

16) Vilademir Minorsky, a.g.m., s. 1100-1101.

17) Ercüment Kuran, "Türkiye'de Kürt Meselesi", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı 79, Ağustos 1992, s. 61-72. Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

18) M. M. Van Bruinessen, a.g.e., s. 274-275.

Yavuz Sultan Selim'in doğuda Safevîler'e karşı olan başarısının İdris-i Bitlisî'ye büyük ölçüde bağlı olduğunu, söyleyebiliriz. Çünkü Kürtlerin yaşadığı toprak parçasının Urmiye'den Malatya'ya kadar olan büyük kesimi Bitlis Emirlîği'ne bağlıydı. Yavuz'un talebi üzerine Safevîlere karşı Kürt beylerini organize edip Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa giren İdris-i Bitlisî, Çaldıran Zaferi'nin arefesinde, Yavuz'la bir antlaşma yapmıştır. Bu antlaşmanın maddeleri şöyledir:

- 1) Kürt emirlikleri Osmanlılara bağlı özerk bir yapıya sahip olacaklardır.
- 2) Kürt emirlikleri babadan oğula geçecek, bu padişah fermanıyla onaylanacaktır.
- 3) Kürtler, savaşlarda Osmanlı ordusuna asker vereceklerdir.
- 4) Kürtler, Osmanlılar'a vergi vereceklerdir.¹⁹

Yavuz Sultan Selim, bu antlaşmayı takiben bir fermanla birlikte Osmanlı Devletine bağlılıklarını belirten beylere dağıtılmak üzere 17 Sancak, sırma işlemeli 500 hil'at (giysi) ve 25.000 düka altın göndermiştir.²⁰

Kanunî, Irakeyn seferine çıkmadan bölgeye bir "emr-i şerif" göndermiş, babasının bu beylere verdiği idarî statüleri yenilemiş ve kendi döneminde de bu bölgelerin temlik ve ihsan edildiğini bildirmiştir.²¹

Genelde Osmanlı Devleti idaresine giren ve 1514-1517 yılları arasında Kürt emirlerinin seri bir şekilde Osmanlı Devleti'ne bağlanmalarında en büyük etken Şiî Safevîler'in Sünnî Kürtlere baskıları ve zulümleridir. 1639 yılında İran Safevîleri ile Osmanlı Devleti arasında yapılan "Kasr-ı Şirin" antlaşması,

19) Amedi Botan, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, İstanbul 1980, 1,125.

20) Alpay Kabacalı, *Türkmenlerde Kürtler ve Aşık Kızın Maceraları*, İstanbul 1991, s.13

21) Nazmi Sevgen, *Doğu ve Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1982, s.42.

Kürt topluluklarının bir kısmının İran, bir kısmının Osmanlı idaresinde kalmasına sebep olmuştur. Vilayet-i Şarkiye olarak tanımlanan bu bölgenin diğer eyaletlerden farklı yanı, Yavuz ile İdris-i Bitlisî arasındaki anlaşmanın süreklilik kazanmasıdır.²²

17. yy'da Osmanlı ülkesinde hakim olan duraklama, ülke içinde birtakım huzursuzluklara da neden olmuştur. Genelde iktisadî bunalımlara dayalı sosyal düzensizlikler aşiretler üzerine de tesir ediyordu. Harp dönemlerinde; gündeme gelen vergi meselesi olağanüstü durumlarda idarecilerin türlü bahanelerle saldıkları vergi, para ve eşyaları vermeğe dayanamayacak kadar gelirleri zayıf olan oymakların mukavemetine, hiç olmazsa başka yerlere gitmelerine tabii gözle bakmak gerekir. Vergisini veremeyen veya direnen oymaklar, münferid eşkiyalık ve bozgunculuk yaptıkları gibi, isyancı sekban ve saruculara da katılmışlardır.²³

Doğu probleminin tek sebebi iktisadî olmayıp, 1690'lı yıllarda başlayan "*İskân Politikası*" bu meselenin müzmin bir hal almasına temel teşkil etmiştir. Konar-göçer Kürtlerin, hayvancılıkla uğraşıp yazı yaylada kışı ovada geçirmeye alışık olmaları isyanların gelişmesinin ana sebebidir.²⁴

Cengiz Orhonlu; "iskan politikası için, ruhî bir hazırlık devresi şarttır. Konar-göçerlerin yerleşik hayata birdenbire intibaklarının beklenmemesi gerekir. İskân bölgelerine -sürgün gibi- nakillerinin yapılmasına rağmen çoğunun bu bölgelere gelmemeleri bunun bir isbatı olup, gelmeyenler için zor kullanılmıştır"²⁵ demektedir. Muhtemelen bu tip davranışlar isyanın ve güvensizliğin temel nedenlerini oluşturmuştur.

19. yy'ın başlarında II. Mahmud'la başlayan ıslahat, eyalet-

22) M. Latif Salihoglu, *Türk-Kürt Kardeşliği*, İstanbul 1994, s.42

23) Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul 1987, s.47

24) Hüseyin Yılmaz, *Doğu Sorunu ve Kürtlerin İskanı*, İstanbul 1992, s.38

25) Cengiz Orhonlu, a.g.e., s.91.

lerin ufak birimlere bölünmesi, merkezî otoritenin artması ve daha sıkı denetimlerin kurulması sonucu kabile reisleri ve bölge emirlerinin yetkilerinin kısıtlanmasına sebep olmuştur. Bu durum yeni bir huzursuzluk kaynağı olmuştur. 1832'de Mısır valisi Osmanlı ordularını yenince, bunu fırsat bilen, Bedirhan-Aid Bey, İsmail Bey, Ravandızlı Muhammed Paşa ayaklandılar. Bu isyanlar Sivas valisi Raşit Paşa tarafından bastırıldı. 1880'li yıllarda Şeyh Ubeydullah Nehrî adında bir Kürt şeyhi, padişaha bağlı olarak özerk bir Kürt devleti kurmayı plânladı, vakit geçirmeden harekete geçti ve bu amaçla İran'ı istila etti. Osmanlı Devleti bu hareketi destekledi. Geçici başarılarının ardından ordusu dağılan Ubeydullah, tekrar geri döndü. İran'ın notası üzerine Ubeydullah önce İstanbul'da tutuklandı, sonra Mekke'ye yollandı ve 1882'de burada öldü. 1891'li yılların başında da II. Abdülhamid'in yeni bir yapılanma içinde olduğunu ve "Hamidiye Süvari Alayları" yolu ile Kürt potansiyelini itaat altına almaya çalıştığını ve hatalarıyla da olsa bunda başarı sağladığını görmekteyiz.²⁶

C. SOSYO-COĞRAFÎ YAPI

Bölgenin sınırları ve tarihiyle ilgili tartışmalar bir yana, Kürt halkının yaşam tarzı arazi yapısı ile doğrudan ilgilidir. Aşiretlerdeki mobilite (hareketlilik) yaşanan arazinin konumuna sıkı sıkıya bağlıdır. Doğudaki aşiretlerin yaşadığı bölgeler dağlık, engebeli ve sarp bir coğrafyaya sahiptir. Bu konum hayvancılığı bir geçim kaynağı olarak gündeme getirir. Aşireti göçebe ve bu yaşam tarzının varyasyonlarına sevk eden sebep de budur. Hayvanın doyurulabileceği bir otlak aranması, aşiretleri yazın serin (yaylak), kışın sıcak (ova-kışlak) bölgeler arasında

26) Hasan Arfa, *Kürtler Üzerine* (Tarih ve Folklor Yazıları), Çeviren: ŞK/NÇ/ABM, Ankara 1991, s. 35-37

bir konar-göçer toplumu konumuna getirmektedir.²⁷ Tarıma yönelik yapılanmada toprak ve mevsimler önemli yer tutmakta olup, bağcılık, bostancılık ve tarım ürünlerini XIX. yy. başlarında özellikle Cumhuriyet döneminde yerleşik hayatın tezahürleri olarak görebilmemiz mümkündür.²⁸

Konuyla alakalı olarak, Thomas Bois şöyle demektedir: "Kürdistan güzel bir ülkedir... kimi kez 4 bin metreye ulaşan yüksek dağlar ve balığı bol ırmakların uzandığı yeşil vadilerden dolayı İskoçya'yı anımsatır. Dik kayalıkların yapılan tırmanışların yoruculuğundan çok, güzel güneşin batışının yarattığı nefis doğasıyla, kocaman çağlayanların tatlı serinliğinden, koruluklarından yükselen kuşların cıvıltısından, sayısız bahçelerinin her çeşit meyvelerin korunmasından dolayı vahşi güzellikteki dikkat çekici, göz alıcı ülke... fakat iklimi sert bir ülke... Zira, 6-8 ay süren karlı bir kıştan sonra, orada iki yanı çevrili bir ova içinde 30 °C'ye hatta 40 °C'ye ulaşan kavurucu sıcakların olduğu yazı yaşamak zorundasınız. Bazen gözler önüne serilen manzara, İsviçre'yi çağrıştırır; yalnızca çağdaş rahatlık yoktur... ülkenin doğası, orada yaşayan halka, beklenildiği gibi yansımaktadır. Ari ırkından -Sami değil- Kürtler, genellikle iri yapılı, güçlü kuvvetli, dağlı ve çobandırlar. Bu, daha çok sert, bazen yabansı, hep sade bir yaşam sürdüren, yerleşik ve göçebe olanların çoğunluğu içindir."²⁹

Kürt topluluklarının ekserisi yarı göçebe veya yerleşmiş durumda olup, memleketin iklimine göre 5-8 ay köylerde oturur ve yazın, hasaddan sonra, dağa çıkarlar. Orada tamamen muayyen yerler işgal ederler, bazılarının konaklama yerleri kat'i olarak bellidir, bazıları da kendi köylerine yakın dağlara çıkarlar. Yerleşik hayata sahip Kürtler genelde çiftçilikle uğraşmakta

27) Ahmet Özer, *Doğu Anadolu'da Aşiret Düzeni*, İstanbul 1990, s.23

28) Mustafa Sönmez, *Doğu Anadolu'nun Hikâyesi*, İstanbul 1990, s.88-95.

29) Thomas Bois, *Folklor ve İslam'da Kürtlerin Ruhu*, Çeviren: İbrahim Cem Erseven, Ankara 1991, s.60

olup, Kürtler'in umumî temayülü yerleşik hayata yöneliktir. Şimâli el-Cezire'de Kürtler ziraat hususunda oldukça maharet göstermişler ve bu itibarla bedevî Arap unsurlarına üstün görünmekte olup 1842 yılından sonra, özellikle 1904 yılında yaygın olmakla, görülen odur ki, nüfusu sırf Kürtlerden meydana gelen köyler oluşmuştur.³⁰

Kürtler yaşadıkları coğrafya itibariyle birleşik bir halk değildir. Güçlü kabile duygusu, oymak ve cemaat sistemi daima Kürt toplumuna egemen olmuştur. Bir oymak diğerine karşı muntazaman kendini destekleyen dış gücün o anki çıkarlarına göre tavır almıştır. Kürtler tarihinde ortak bir gaye uğruna birleşemedikleri gibi bir devletteki millî ayaklanmada bile bu kabileler, emri altında bulundukları devletin yanında bir diğerine karşı acımasızca savaşmış, buna dayalı olarak kabilevî veya dinî liderlerin kontrolü yüzyıllarca topluluklar üzerinde sürükleyici etkisini -her alanda- göstermiştir.³¹

İsmail Beşikçi Kürtlerin hayat tarzı ve geçim şekilleri hakkında şu tespitlerde bulunmuştur: "Göçebe aşiret düzenine temel şeklini veren yegâne iş-güç şekli hayvancılıktır. Zaten hayvancılık toprağa bağlı olamamanın, toprağa yerleşmemenin, toprak mülkiyetine sahip olamamanın zorunlu bir neticesi olarak ortaya çıkmaktadır."³² Temel servet hususunda ise: "Göçebe aşiret toprağa bağlı olmayıp toprak mülkiyetine sahip değildir. Ferdî mülkiyet geniş ölçüde hayvanlara inhisar etmektedir. Kolektif mülkiyet ise yaylaların kiralanması sırasında görülür. En önemli faaliyet hayvancılık olup, geniş ölçüde koyunculuk yapılır. Serveti tayin eden de odur."³³

30) V.Minorsky, a.g.m., s.1108-1109

31) Füller E.Groham, "Kürtlerin Kaderi", Çeviren: Ümit Özdağ, Avrasya Dosyası (3 Aylık) Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Rusya Özel, İlkbahar 1994, c.1, Sayı:1, s.39.

32) İsmail Beşikçi, *Doğu Anadolu'da Göçebe Kürt Aşiretleri*, Ankara-1992, s.17

33) İsmail Beşikçi, a.g.e., s.57

Sosyal sınıfların oluşumu hakkındaki genel incelemesinde bu yapıyı Doğu Anadolu Feodalizmi ve Sosyal Sınıflar olarak ele alan İsmail Beşikçi, sınıflamayı; Ağa, Şeyh, Seyit ve Aşiret reisleri olarak sıralamaktadır. Mülkiyeti kontrol eden feodal egemen sınıflandırmada bu ünvanların aynı kişide toplanacağı gibi, bunların farklı kişilerde de olabileceğini belirtmekte olup, bunu feodal kişiliğin gücünü gösteren bir olgu olarak kabul etmektedir.³⁴ Bruinessen ise; Kürtlerin bir değil birden çok etnik topluluktan oluştuğunu, her dönemde meydana gelen gruplar arasındaki gelişmelerin yoğunluk itibariyle o günkü politik ve ekonomik yapıdan etkilendiğini söylemektedir. Soy teşkilatlanmasında, tabii, sosyal ve savaşçı yapılanmanın esas olduğunu, teşkilatlanmanın birkaç yönlendirici soy etrafında oluşum gösterdiğini, zamanla başarılı liderler etrafında yeni aşiretlerin ortaya çıktığını³⁵ belirterek Beşikçi'nin aksine -doğal bir tepkisel yapılanmayı- iddia etmektedir.

Aşiret hayatında kamu hukuku ve özel hukuk kavramlarına rastlanmaz. Bu durum aşiretin toplumsal güvenlik anlayışından kaynaklanır. İşlenen herhangi bir suça karşı, sadece suçu işleyen değil, tüm aşiret suçlandığı gibi, suçlayan taraf da sadece kişi değil, tüm aşirettir. Bu olgu toplumsal güvenlik anlayışından doğmaktadır. Nitekim bu yapı; göçebeliğin azalması, yerleşik hayata geçilmesi oranında yumuşar. Eski gelenekler çözülür, yerine yenileri gelip yerleşir. Bu durum kendine has toplumsal organizasyonu gösterir. Tarihî süreç içinde toplumsal hayatta basitten karmaşığa, homojen yapıdan heterojen bir yapıya doğru gelişmenin meydana geldiği bilinmektedir. Aşiret; "Aile", "Çadır", "Zom", "Oba", "Tayfa" ve "Kabile" gibi bir sıra düzeninden ibarettir. En üst oluşum "Devlet"tir. Aşiretin çekirdeğini (hanedan) aile oluşturur. Geleneksel aşiret reis-

34) İsmail Beşikçi, a.g.e., s.68

35) M.M. Van Bruinessen, a.g.e., s.160

leri de bu ailelerinden çıkar. Zenginlik ve çevre ilişkilerinde etkinlik aranan niteliklidir. "Aile"lerin bir araya gelmesi "Zom"u oluşturur. Bu, tehlikeye karşı birliğin simgesidir. Sürülerin birleşimi, mera ve otlakların paylaşımı, kirasının ortak karşılanması ve benzerleri bu oluşum içinde meydana gelir. Birkaç "Zom"un bir araya gelmesi "Oba"yı oluşturur. "Oba"lar kabileyi, kabileler de "Aşiret"i oluşturur. Kabile ekonomik, ekolojik ve kan bağlarının meydana getirdiği siyasî birliklerdir. Kabile bu özelliğini diğer aşiretlere karşı uyguladığı gibi kendi içersinde de uygular. Her kabilenin bir reisi (lideri) vardır, ancak bu reislerin tümü birliğin reisi olan "aşiret reisine" bağlı olup, bu bağlılıkta koşulsuz itaat esastır. Bu toplumsal yapıda aşiret reisliği bir müessese halini almıştır.³⁶

D. KÜLTÜR YAPISI

1. Dinî İnançlar

Din müessesesi, bir medeniyet unsuru olmakla beraber milletlerin sadece mânevî hayatında değil, ekonomik, politik ve sosyal hayatlarının yapılanmasında da etkilidir. Müslüman Kürt topluluklarının kültür tarzı ve yapısı İslamî inanç sistemi ve unsurlarıyla beraber millî bütünlüğü sağlayan unsurları oluşturmaktadır. Bu unsurlar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki aşiretler ile Anadolu'nun, hatta Orta Asya Türk toplumlarıyla bir benzerlik oluşturur. Bu benzerlik toplumların değişik yer ve zamanlarda bir arada yaşayıp etkileşim içinde olmalarından kaynaklanmaktadır.³⁷

36) Ahmet Özer, a.g.e., s.24-25

37) Heyet, Bahaeddin Ögel, Hakkı Dursun Yıldız vd, *Türk Milli Bütünlüğü İçinde Doğu Anadolu* 9, Ankara 1992, s.104-105. Not: Kürt toplumunda dini inançlar -İslam öncesi ve İslam sonrası bazı farklılıklar olsa da, Türk toplumundaki gibi bir hüviyete sahip olduğunda bu konu farklı bir araştırmayı gerektirdiğinden burada detaylarına değinilmekten giriş niteliğinde ele alınmıştır.

2. Doğumla İlgili İnançlar

Doğum sırasında ve sonrasında gerek anne ve gerekse çocuk için en büyük tehlike kabul edilen alkaraşı, albastı kötü ruhu ve bununla ilgili inançtır. Bu inanç halen Doğu Anadolu geleneklerinde vardır.³⁸

Kısır kadınlar için, bozkırda buldukları tek bir ağacın altına veya bir kuyu pınarı yanında koyun kurban edilip, sabahlanması ve çocuk olması için dua edilmesi geleneği Doğu Anadolu'nun bazı yörelerinde halen mevcuttur.³⁹ "Albastı", "alkaraşı", "hal anası" gibi kavramlardan bahseden Nikitin, doğum geleneğinde verilen yemek "pilav, arkalık (kaftan), çuha" konusundan övgüyle bahsetmektedir.⁴⁰ Çocuk kırkinci gününü doldurduğunda "kırklama" denilen veya kırkını çıkardığını belirten bir banyo yaptırılır. "Betik" denilen muskalar; kurtbaşı, demir, bıçak, tuz-şeker karışımı, mavi boncuk, kurt tüyü motifleri korunma ve nazara karşı tedbirlerdir.⁴¹ Ad koyma; en önemli işlemlerden biridir. Yörenin belirleyici etkisi yanında ata-baba isimleri veya Peygamber isimleri ile dinî isimler daha çok tercih edilir. Kutsal aylarda doğanlar için o ayın adını, çocuğa isim olarak verme geleneği vardır. Çocuğun cinsiyetine gelince, erkek çocuk genelde kız çocuğuna tercih edilir. Kısır olan veya erkek çocuk vermeyen eş üzerine ikinci eşle evlenme olunca evlilik amacı çevre tarafından bilindiğinden yadırganmaz. Aşiret yapısında erkek çocuğun önemsenmesinin üç ana nedeni vardır: 1-Soyun devamı 2-Kabile ve ailenin gücünün erkek sayısı ile ölçülmesi 3-Aşiret sisteminde erkeğin kadına nazaran daha üretken ve etkin rol oynaması. Çocuğun dış çıkarması ile "dış hediği" olarak bilinen "buğday-nohut-fasulye" gibi bazı tahıl maddeleri kaynatılıp komşulara gönderilir. Nazardan sakın-

38) Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Sayı,2, Ankara 1954, s.169 s.169

39) Abdülkadir İnan, a.g.e., s.168

40) Bazil Nikitin, *Kürtler Çeviren*. H.D. İstanbul-1976,1,107

41) Mahmut Rışvanoğlu, *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm*, İstanbul-1992., s.196

ma ise şu şekillerdedir: Çocuk 40 gün kadar saklanır, kimseye gösterilmez. Erkek kimliği (cinsiyeti) gizlenilmeye çalışılır, kattan döktürülür, yüzü gözü boyanır, muska ve vefk yaptırılarak boynuna asılır alnına sakızla yeşil boncuk yapıştırılır elbisesine mavi boncuk takılır.⁴²

3. Ölüm ve Yasla İlgili İnançlar

İslam öncesi, yuğ denilen cenaze törenlerinde olduğu gibi Doğu Anadolu Kürt toplumunda da, ölenin arkasından akrabaları tarafından koç/koyun, cesedin bulunduğu yerin önüne getirilerek kurban edilir. Höyük halinde oluşturulan mezarın başına bir direk dikilir, kurban edilen hayvanın başı bu mezar direğine asılır.⁴³ Günümüzde İslam'da olmamasına rağmen, bazı yörelerde aynı gelenek devam etmiş olup erkekse mezar üzerine koç, kadınsa koyun başı konmaktadır.⁴⁴

Ölüm münasebetiyle ölü yemeği verilir. Kaşgarlı Mahmut buna "Yuğbasan" adını vermektedir.⁴⁵ Düğünde olduğu gibi ölüm olayında da toplanan misafirler komşular tarafından paylaşılır, düğünden farklı olarak, misafir yemeğe de davet edilerek ağırlanır. Ölümden belli bir süreye kadar, ölünün akraba ve yakınları saç sakal tıraşı olmazlar, kadınlar siyah elbise giyerler, siyah puşular bağlarlar. Ayrıca saçlarının kesilmesi veya dağınık bırakılması bu yas eylemi arasındadır. Bir süre sonra reşrakirin adı verilen ve yakınlardan birinin traşları yaparak, yas içinde olanların eskisi gibi normal elbiselerinin giyilmesi gerçekleşir. Ölünün yaşı ve varlığı müsaitse (çocuk değilse) iskati okutulur; dinî bir ibâdet borcu varsa paraya çevrilerek fakir fukaraya dağıtılır. Ayrıca her bayramda mezarına gidilip üzüm, şeker gibi şeyleri hayır olarak dağıtılır ve mevlit okutulur.⁴⁶

42) Ahmet Özer, a.g.e., s.95-96

43) Abdülkadir İnan, a.g.e., s.178

44) Abdülhaluk M.Çay, "Tunceli Mezar Taşları ve Türk Kültüründeki Yeri", Türk Kültürü Dergisi, 23/1-2, Kafesoğlu Armağanı, Ankara 1985, s.153-160

45) Mahmut Rışvanoğlu, a.g.e., s.189

46) Ahmet Özer, a.g.e., s.109-110.

Nikitin eserinde; üç gün sonra hayrat yapıldığı, “üç gulluk” üç günlük verilen yemeği kendisi “tridium” diyerek açıklar. Yedinci gün “yedilik”, 40 gün sonra “kırk aş”, “kırkı”, bir yıl sonra “ilık hayrat” yıllık hayrat adlarıyla anılan yemekler verilir, duaların yapıldığından bahsetmektedir. Ayrıca “kavurga” ve “helva” geleneği ile, Kars'ın Söğüt köyünde “ölü aş”ının, 3, 7, 40. günlerde verildiğini aktarmaktadır.⁴⁷ Nikitin bunlardan bahsederken Muzaffer Özdağ'ın da belirttiği gibi; aynı âdetlerin sadece Kürt adı ile anılan topluluklarda değil tüm Türk dünyasına münhasır olduğu⁴⁸ bilinmektedir. Bu durumda Kürt-Türk ayrımı için çaba sarfeden Nikitin, bilerek veya bilmeyerek, Kürt adı ile ırkî teorileri gündeme getirmek istemiş olabilir.

Cenazeye ilişkin olarak “Aşiret rüesâsından veya ileri gelenlerden birisi vefat ederse cenazeye mensup kadınlar saçlarını keserler. Ölünün meziyetlerinden bahisle beyitler okur, feriat ve figân ederler. Bu hal azamî yedi gün devam eder. Cenaze bittabi vefat ettiği gün usûlen defnedilir. Onbeş gün kadar taziye için gelenlere yemek çıkarılır. Fukaraya yemek verilir. Şâyân-ı arz başka bir hal vukua gelmez”⁴⁹ denmektedir.

4. Yağmur Duası

Yağmur Duası, Ebem kuşağı, Fatma Ana kuşağı, Kodukodu geleneği ve duası, Anadolu, İran ve Irak'taki Kürt aşiretlerinde hâlen mevcuttur.⁵⁰ Çömçe gelin oyunu - Çemçeli kız oyunu - Yağmur gelin oyunu - Kelis oyunu, gibi oyunlar, Doğu ve Güneydoğu Anadolu yöresinde, çocukların ağzında bir nevi oyun ve dua şeklinde, oldukça nitelikli hakemlerle yaygın bir gelenek halindedir. Ellerin göğşe açılarak yağmur istenmesi hal-kın bizzat toplu iştirakleriyle yapılagelen bir dua törenidir. Yağ-

47) Bazil Nikitin, a.g.e., s.117-118

48) Muzaffer Özdağ, *Soydaş Toplumlardan Kürtler*, Kayseri, 1992, s.36-37

49) Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, İstanbul-1992, s.61

50) Bazil Nikitin, a.g.e., s.245

mur yağdırması Allah'tan dilenirken, O'na kurban olarak koç/koyun kesilmektedir.⁵¹

E. GELENEK, GÖRENEK ve TÖRENLER

1. Oyunlar: Oyun aşiretin yaşama biçiminden kaynaklanan veya değişik kavimlerle iletişim sonucu ortaya çıkan bir kültür çeşididir. Tek başına kadınların veya erkeklerin oynadığı oyunlar olduğu gibi karma oyunlar da vardır. Bu tür karma oyunun adı “çergübez” olarak adlandırılır. Aşiretlerin oynadığı oyunlar şu şekilde sıralanabilir; **Ağır oyunlar:** Üç ayak (sepe), iki ayak (dû pe), Tek ayak (yek pe), kılıç (çeşitli tarzlarda). **Ha-reketli Oyunlar:** Koçeri, Harzani, Baso, Temirağa, Lurke.⁵²

Çocuklar “aşık oyunu” denilen, koyunun aşık kemiği ile oynanan mahalle oyunlarını, yaygın bir şekilde oynamaktadırlar.

Türklerde çok eskiden beri bilinen “cirit” Kürt topluluklarında da oldukça sevilen bir spordur. Ergenekon/ Nevruz bayramının birinci günü yapılan en önemli spor karşılaşmalarından birisidir.⁵³

2. Belirli Gün ve Bayramlar

Yılın bazı günlerini tesbite yarayan ve bu zamanlarda eğlence, oyun gibi kutlamalara sahne olan günleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Büyük Çile, Küçük Çile, Hızır Nebi, Hızır Elyas, Koç Katımı, Köse, Saya Bayramı, Cemreler ve Nevruz olarak bilinmektedir.⁵⁴ Anadolu'da güncelliğini koruyan “Nevruz” “Bahar

51) Heyet, a.g.e., s.115-118

52) Ahmet Özer, a.g.e., s.90

53) Heyet, a.g.e., s.141-142

54) Nizamettin Onk, "Aras Boyu Örf ve Adetleri, Nevruz Bayramı", Türk Kültürü Dergisi, Sayı: 119, 1972, s.1208-1216

Bayramı" niteliğinde gelenekselleşmiştir.⁵⁵

3. Sünnet ve Kirvelik (Potlaç Âdeti)

Sünnet: Dinî bir özelliğe sahip olmasına rağmen, sünnet merasimleri yöresel bazı farklılıklar göstermektedir. Aşiret içinde en geç 14 yaşına kadar sünnet işlemi tamamlanır. Tören esnasında Tekbir getirilir. "Allahü Ekber" diyerek olaya kutsal hüviyet kazandırılmak istenir. Çocuğa ve kirveye armağanlar verilir. Kirve sünnet merasiminin tüm masraflarını karşılar.

Kirvelik: Ziya Gökalp "Kürtlerde bir de "kirve" tabiri ile nitelenen bir şahıs vardır ki, bu şahıs sünnet edilen bir çocuğu kucığında tutmakla bu nâmı kazanır."⁵⁶ diyerek kirvelik geleceği hakkında bilgi vermektedir. Yine *Putlaç* (potlaç) âdeti içinde "Putlaçın bir izine bugünkü Kurmanç aşiretlerinde tesadüf edilir, bu kirvelik âdeti olup, Türkmen oymaklarında da mevcuttur"⁵⁷ diyerek, kirvelikle, putlaç âdeti arasında bir ilişki kurmuştur. Nikitin de konuyla ilgili olarak "Potlaç âdeti, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da *kirvenin*, sünnet esnasında çocuğu kucığına alan ve üç gün yanından ayrılmayıp masraflarını karşılayan kişi"⁵⁸ olduğundan bahsetmektedir.

4. Evlilik ve Düğün

Evlilik ve düğün âdetleri, düğün öncesi ve düğün sonrası olarak iki ana kısımda incelenebilir.

Düğün Öncesi: Kız isteme-söz kesme, nişan ve başlık, çeyiz.

Düğün Sonrası: Rovi-Kına gecesi, at yarışı (bolgi) para toplama- nikâh- gerdek- ölüm şeklinde sıralanabilir.

55) Heyet, a.g.e., s.130

56) Ziya Gökalp, a.g.e., s.82

57) M.Riştanoğlu, a.g.e., s.197

58) Bazil Nikitin, a.g.e., s.106.

Kız istemede en önemli olay “*hazgini*” adı verilen bir heyetin veya sözü sayılan kişinin kızı istemeye gitmesidir. Eğer kabul görürse “söz kesme” gereği olarak erkek tarafının kızın boynuna taktıkları bir takı ile kız nişanlanmış olur. En önemli geleneklerden olan “Başlık” ise halen devam eden bir gelenektir. Başlık; nişan töreninde miktarı belirlenen para veya maldır.⁵⁹ Gökalp şöyle demektedir; “Muvafakat hasıl olunca, derhal kız evinde şerbet içilir, başlık tesbit-i defter olunur. Kurban kesilir, kıza ve dayılarına münasip hil'at verilir. Çeyiz dahi tesbit-i defter olunur. Fakat intibah (başlık) beyânı kızın babasına aittir.”⁶⁰ Son zamanlarda başlık “süt hakkı” şeklini almıştır.⁶¹ “Rovi” ise, düğün gününe iki üç gün kala erkek evinden kız evine gönderilen haberci şahıstır.⁶² Düğün alayı ile ilgili bilgi veren Nikitin “Düğün yaygın olarak kışlakta yapılır. Düğünde zurna çalınır. Aşiret mensupları “arkalık” ve “oyma” adlı elbiseleriyle görünürler, atlar gelir, cirit oynanır. Atlar, zurna sesi ile, “kaide-i süvariye” ile yürürler, bundan sonra da, “koçeri” oyunu oynanır”⁶³ şeklinde geniş bilgi vermektedir.

5. Berdel

Karakteristik özelliği nedeniyle “berdel” geleneğini bağımsız şekilde ele almak istiyoruz.

Başlık kurumunun ağırlığını gideren en etkili mekanizma “Berdel” tipi aile kuruluşudur. Berdel, birbirleriyle, aşağı yukarı aynı yaşta hem kızı hem de oğlu olan iki ailenin, karşılık olarak, hem kız hem de oğullarını birlikte evlendirmeleridir. Halk arasında kızların değiş-tokuşu olarak bilinen bu usulde iki aile aynı anda kurulmuş olur. Burada belirtmek gerekir ki, Berdel

59) Ahmet Özer, a.g.e., s.99-110

60) Ziya Gökalp, a.g.e., s.59-60

61) Ethem Çalık, “Türkiye’de Aile Meseleleri”, Türkiye Günlüğü, Sayı 30, Eylül-Ekim 1994, s.74.

62) Ahmet Özer, a.g.e., s.103

63) Bazil Nikitin, a.g.e., s.113

ailesinde, evlenecek olan eşlerin birbirleriyle aynı yaşta olmalarını pek önemli değildir, önemli olan alınan bir kıza karşı bir kız vermek veya verilen bir kıza karşı bir kız almaktır. Doğu Anadolu'da çok rastlanan bu aile biçimi çatışmalar, geçimsizlikler ve hır-gürlerle doludur.⁶⁴

F. DOĞU ANADOLU'DAKİ AŞİRETLER ve YAŞADIKLARI BÖLGELER

Daha önce aşiretler ve yaşantıları hakkında genel bilgiler vermiş idik. Bu kısımda ise sadece aşiretlerin yaşadıkları yörelere göre sınıflandırmaları göstereceğiz.⁶⁵

KISIM	KIŞLAK	YAYLAK	BÖLGEDEKİ AŞİRET
1.	Urfa Ovası Viranşehir Ovası	Şerafeddin Elazığ Tunceli Munzur	Beritanlı Şavak
2.	Kozluk (Siirt) Beşiri (Siirt) Kurtalan (Siirt) Batman	Kurtık (Muş) Zovaşor (Muş) Sason (Siirt) Nemrut (Bitlis)	Alikan Duduran Üstükran Milan
3.	Silvan (Diyarbakır) Hazro (Diyarbakır)	Süphan (Bitlis) Avabakran (Bitlis) Duav (Bitlis)	Mahmudyan
4.	Mardin Cizre (Mardin) Silopi (Mardin)	Van Gölü güneyi Çatak (Van) Harakol (Siirt) Harakol (Hakkari)	Milan, Poran, Alikan, Zivikan Davudyan, İspirti Batıyan, Kitan Garison, Kıçar

64) İsmail Beşikçi, a.g.e., s.101-102.

65) Ahmet Özer, a.g.e., s.29

5.	İğdır Kars	Aladağ (Ağrı) Tendürek (Ağrı) Sinek (Ağrı) Bulbulan (Kars)	Sıpıkan Zilan Milan Celâli
6.	Yüksekova (Hakkari)	Şemdinli (Hakkari) Uludere (Hakkari) Beytüşşebab Başkale (Van)	Ertaş, Cevdan Şerefan, Zirkan Sıdan, Gırayıya Marhuran, Pinyanış
7.	Kars Ağrı Van Muradiye (Van) Özalp (Van) Gürpınar (Van)	Sarıkamış Aladağ (Ağrı) Tendürek (Ağrı) Süphanal (Van) Keşkebulak (Van) İsabeydağı (Van) Aranık (Van)	Burukan, Mukrı Takkari, Gıdiki Asi, Birimi Memani, Şemsiki Heydan, Remedatki Berzeri, Mukri Bekiranlı, Helei Ademanlı

Yukarıda zikredilen aşiretler de dahil olmak üzere, geçmiş inanç ve kültür anlayışlarını, İslâmî inanç ve anlayış tarzlarına aktararak kendilerine göre karma bir kültür yapısı ortaya çıkaran topluluklar için, Batılılar “Alevî” terimine karşılık gelen “Heterodox Kültürü”⁶⁶ tabirini kullanmaktadırlar.

II. ABDÜLHAMİD'İN DOĞU POLİTİKASI DOĞU PROBLEMİNİN ÇIKIŞI ve ÇÖZÜMLERİ

DOĞU PROBLEMİNİN ÇIKIŞI VE ÇÖZÜMLERİ

A. ŞARK MESELESİ

XIX. yy'da politik bir terim olarak ifade edilmeye başlanan "Şark Meselesi"nin tarihî menşei oldukça eskidir. Temelinde Hristiyan-Müslüman veya Avrupa-Türk (Osmanlı Devleti) münasebetleri yatmaktadır. Şark meselesi denildiğinde karşımıza üç önemli unsur çıkmaktadır. Türkler-Düvel-i Muazzama (Fransa, İngiltere, Rusya, Almanya)-Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan gayr-i müslim cemaatler. Bu topluluklar açısından baktığımız zaman üç ana faktör yine bu konunun oluşumunda söz konusu olmaktadır:

1. Fizikî Faktörler: Coğrafya ve nüfus. Osmanlı İmparatorluk coğrafyasının stratejik durumu, sınırları ve genişliği ile nüfusunun çokluğu Avrupa için cazip geliyordu.

2. Yapısal Faktörler: Avrupa'nın politik, sosyal ve ekonomik yapısı Düvel-i Muazzamayı yayılma ve etki sahaları arama ya sevk ediyordu.

3. Kültürel Faktörler: Din ve ideoloji gibi kültür unsurları Avrupa'yı Osmanlı işlerine müdahaleye itiyordu. Bu gibi müdahalelere yol açacak bahaneler Osmanlı toplumunun bünyesinde zaten mevcuttur.⁶⁷

"Şark meselesi" deyimini ilk defa 1815 Viyana Kongresi'nde Rus delegasyonunca gündeme getirilmiş olup, XIX. yy'ın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak, aynı yüzyılın ikinci yarısında ise imparatorluğun bütün

67) Bayram Kodaman, "Şark Meselesi ve Tarihi Gelişimi", Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu, Dizi 7, Sayı: 136, Ankara-1976, s.59

topraklarının paylaşılması anlamında kullanılmıştır.⁶⁸ Cevdet Küçük, Şark Meselesini "Osmanlı İmparatorluğu idaresinde yaşayan çeşitli milletlerin, istiklallerinin temini maksadıyla; iktisadî, siyasî, dinî vb. sebepleri ileri sürmek yoluyla, ortaya atılan tarihî meselelerin tümü olarak"⁶⁹ tarif etmektedir.

Bayram Kodaman Şark Meselesinin iki ana safhada incelenmesi gerektiğini ifade etmekte, bunlardan birincisinin "1071-1683 yılları arasındaki Şark meselesi", diğersinin ise "1683 Viyana II. bozgunundan 1920" yılına dek süren safha olduğunu söylemektedir.

Birinci Safhada, a) Türkleri Anadolu'ya sokmamak, b) Türkleri Anadolu'da durdurmak, c) Türklerin Rumeli'ye geçişini önlemek, d) İstanbul'un Türkler tarafından fethini engellemek, e) Türkler'in Balkanlar üzerinden Avrupa içlerine doğru ilerleyişine mani olmak, amaçları güdülmekteydi.

İkinci Safhada ise şunlar söz konusudur: a) Balkanlar'daki Hristiyan milletlerin Osmanlı hâkimiyetinden kurtulmaları. Bunun için önce Hristiyan toplumlar isyana teşvik edilecek, sonra da onların muhtariyetleri ve istiklalleri temin edilecekti. b) Bunlar gerçekleşmezse, Hristiyanlar için reformlar istenecek, onların lehine Bab-ı Âli nezdinde temaslarda bulunulacaktır. c) Türkler'i Balkanlar'dan tamamen atmak, d) Osmanlı Devleti'ni, Asya toprakları üzerinde yaşayan Hristiyan cemaatler (azınlıklar) lehine reformlar yapmaya zorlamak, e) Anadolu'yu paylaşmak, Türkler'in Anadolu'dan çıkarılması.⁷⁰

"Balkan Meselesi", "Kürt Meselesi", "Azınlıklar Meselesi" gibi kavramların, zaman içinde oluşumunu anlamak için, aslında yukarıdaki bilgilerin doğruluğu apaçık gerçeklere işaret etmektedir.

68) Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1988, V, 200-207

69) Cevdet Küçük, "Şark Meselesi Hakkında", *Tarih Dergisi*, sayı, 32, Ankara 1979, s.607

70) Bayram Kodaman, "Şark Meselesi: Bir Doğu Sorunu", *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı 219, Ankara 1981, s.240-242

4. Petrole dayalı “Şark Meselesi” ise biraz daha farklıdır: Genelde Doğu ve Güneydoğu Anadolu topraklarını “Kürdistan” diye niteleyerek devleti parçalamaya çalışan Batılı devletler, “Bağdat demiryolu projesi” ile bu bölgeyi kendi aralarında parsellemeye çalışmışlardır. Önceleri İngilizler ve Almanlar, daha sonraları ise Rusya ve Fransa demiryolu hattı yapımı ile Kuzey plânı - Güney plânı - Orta plân şeklindeki projelerini 1893 yılında açıklayarak Anadolu’yu bu tarihten itibaren paylaşmayı hedeflemişlerdir.⁷¹ Aslında Türkiye’nin Doğu bölgesindeki huzursuzluk nedenlerinden biri de gerek yörenin, gerekse Türkiye Devleti ve halkının petrol zenginliğinden yoksun bırakılmasıdır. Önce Almanlar Türk Petrollerine ortak olmuşlar, daha sonra İngilizler bu hisseyi ele geçirmişlerdir. 19. yy sonları ile 20. yy başlarında Rusya’nın bölgedeki etkinliğini kırmak için söz konusu devletler yöreye askerî uzmanlarını ve diplomatlarını göndermişlerdir, bölgenin jeopolitiği ve zenginliğinden dolayı buralarda üsler kurmuşlar, petrol aramışlardır.⁷²

B. II. ABDÜLHAMİD’İN DOĞU POLİTİKASI

“Şark Meselesi” konusunu irdelerken bunun bir bölümünün de “Doğu Anadolu” ve “Doğu” olduğunu belirtmiştik. Doğal olarak Batı için “Doğu Sorunu” olan şey, Osmanlı İmparatorluğu için de bir “Batı Sorunu”ydü. XIX ve XX. yüzyıl başlarında İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya, Almanya ve ABD konunun öncüleriydi. Bu ve bunun gibi devletlerin Osmanlı İmparatorluğu’na “Doğu Sorunu” çerçevesindeki ilgileri, sempati-leri, düşmanlıkları ya da siyasal -kültürel- askerî müdahaleleri gibi politikalarının temelinde ekonomik faktörler yatmaktaydı.

71) Kemal Mazhar Ahmet, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan*, Çev: Mustafa Düzgün, Ankara 1992, s.19

72) Kemal Mazhar Ahmet, a.g.e., s.17-26

Osmanlı Devleti içinde XIX. yüzyılda yoğunluk kazanan misyonerlik faaliyetleri de “Batılı devletlerin Doğu Politikalarının” bir unsuru şeklindedir. Bu dönemde “misyonerlik” ve “misyoner” faaliyetleri açısından en faal olan ülke de ABD idi. “Doğu Sorunu” meselesinin “Lozan Antlaşması” ile bitirildiğini söyleyenler olmakla birlikte bu meselenin halen etkinliğini ve güncelliğini yitirmeden devam ettiği görülmektedir.⁷³

II. Abdülhamid döneminde ortaya konan “Doğu Politikası”nın temel amacı; hem misyoner ve siyonist faaliyetlerle mücadele etmek, hem de Ermeni, Kürt ve Arap toplulukların problemleriyle meşgul olmak, bunların çözümü için politikalar geliştirmekti. II. Abdülhamid devrinde uygulanan yeni devlet politikasını şöyle özetlemek mümkündür; 1-Merkezî otoritenin sağlamaştırılması ve devletin daha etkili olabileceği yeni bir sosyo-politik dengenin kurulması. 2-İngiltere ve Rusya’nın saldırılarından bölgenin korunması ve bir güç dengesi oluşturarak, Ermeniler’in yıkıcı faaliyetlerine engel olunması. 3-Panislamizm politikasının, bu tedbirlerle daha rahat yürütülebilmesi.⁷⁴ Sultan’ın Ermenileri zapt u rapt altına almayı plânlaması, başlıca devlet politikası olarak Panislamizmi benimsemesi, O’nun Rusya ile sınır olan Ermeni bölgelerinde yalnızca müslümanların yaşamasını istemesi.⁷⁵ O bölgedeki Kürtler için özel bir statü ve politikayı da gündeme getirmekteydi. Bu nedenledir ki, Kürtlerle ilgili politikası yüzünden, II. Abdülhamid’e “Kürtler’in babası” lâkabı verilmiştir.⁷⁶ Geleneksel unsurların bağlılığını sağlayarak kendi iktidarını güvence altına almak istemiştir. Meselâ; isyancı Kürt beylerinden Bedirhan ile Abdur-

73) Uygur Kocabaşoğlu, “Doğu Sorunu Çerçevesinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri”, Tarihî Gelişmeler İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu Dizi: 7, Sayı 136, Ankara-1976, s.65-66.

74) M. Lâtif Salihoglu, a.g.e., s.22

75) K. Mazhar Ahmed, *Kitap Arsivi* - <https://rantey.org>

76) Mustafa Sönmez, *Doğu Anadolu’nun Hikâyesi*, Ankara 1990, s.83

rahman Paşa'nın varislerine Bab-ı Ali'de önemli payeler vere-
rek sulhü sağlama yoluna gitmiştir.⁷⁷ II. Abdülhamid'in izlediği
siyaseti *ana hatlarıyla* ele alırsak kısaca bu politikanın karma-
şık bir nitelik taşıdığını söyleyebiliriz:

1. Doğu Anadolu Meselesinde Büyük Devletler (Düvel-i Muazzama) ve II. Abdülhamid'in Tutumu

II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yılları 1877-1878 Os-
manlı-Rus Harbinde alınan ağır bir yenilgi ile başlar. Rusya
Balkanlar'da ve Doğu Anadolu'da dengeleri kendi lehine çevir-
miştir. Rusya kadar siyasî bir etkinliğe sahip olmak isteyen İn-
giltere, Rusya'nın olası bir saldırısı veya işgali karşısında Os-
manlı Devleti ile gizli bir antlaşma yaparak, 1878 yılında Kıb-
rıs'a yerleşmiştir. "Kıbrıs Muahedesi" gereğince, İngiltere ya-
pacağı yardıma karşılık, Osmanlı Devleti de Şark Vilâyetlerin-
de ıslahat yapacaktır.⁷⁸

Rusya ve İngiltere bu dönemde Ermenileri himayeci bir
politika takip etmişlerdir. 1878 Berlin Antlaşması'nın 61.
maddesinde bu durum şu şekilde te'yid edilmiştir. "Bab-ı Âli
Ermeniler'in sakin oldukları eyaletlerde mahallî ihtiyaçların
icab ettiği ıslahat ve tanzimatı tehirsiz icra ve Ermeniler'in em-
niyetini, Kürtler ve Çerkeslerden muhafaza edeceğini taahhüd
eder."⁷⁹

II. Abdülhamid Ermeniler için vaadedilen ıslahatı 1890'lı
yıllara kadar kendi taktiği gereğince ağır ve oyalayıcı bir nite-
likte uygulamıştır.⁸⁰ İngiltere'nin Mısır'ı işgali, Arap yarımada-
sı ile, Irak-Kuveyt tarafındaki faaliyetlerinin yanı sıra Ermeni
örgütlerini himaye ve yardımı, Osmanlı idaresinin İngiltere'den

77) Mustafa Sönmez, a.g.e., s.83

78) İ. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1972, IV, 314.

79) İ. Hami Danişmend, *Çerkez, Kürt ve Ermeni*, İstanbul 1978, s. 116.

80) Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, İstanbul 1327, s.820

uzaklaşp Rusya'ya yaklaşmasına sebep olmuştur.⁸¹ Ermeni faaliyetlerini takip etmenin yanı sıra, Doğu Anadolu'da karışıklığı engellemek üzere sıkı tedbirlere yönelen II. Abdülhamid, Ermeni Kilise ve okullarından yayılan ayrılıkçı fikirleri kontrol altına almaya çalışmıştır. 1890'lı yıllarda resmen kurulan "Aşiret Alayları" ile Kürtleri Ermeniler'e karşı çıkararak Doğu Anadolu için var olan tehlikeyi önlemeyi amaçlamıştır.⁸²

2. II. Abdülhamid Dönemi'nin Genel Politikası

a) Merkeziyetçilik: Genellikle II. Abdülhamid dönemi için kullanılan, merkeziyetçilik kavramının, daha önce uygulama zemini bulduğu bilinmektedir. Meselâ, II. Mahmut kendi döneminde merkeziyetçilik ve otokrasi müessesesini en iyi işletenlerden biridir. Osmanlı Padişahları içinde Yeniçeri Ocağını kaldırabilen tek padişah olması da buna bir örnektir. Nitekim "1 Mart 1840'da yürürlüğe giren karnâme ile merkeziyetçilik biraz daha kuvvetlendi. 1842'de M. Reşit Paşa'nın çıkardığı Mahallî İdarî Meclisleri'nin kurulmasıyla ilgili kanunlarla ve 28 Kasım 1852'de Valilerin yetkisini artıran fermanla merkeziyetçi sistem zayıfladı. Ancak 1857-1861 tarihleri arasında İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde meydana gelen isyanlar üzerine merkezî hükümetin eyaletlerde kontrolü artırma eğilimi tekrar doğdu"⁸³ 1864 yılında yürürlüğe giren "Vilayet Kanunnâmesi" idarî taksimatta merkeziyetçi bir ruhun yeniden oluştuğunu göstermektedir. 1871'de kabul edilen "Vilayet Nizamnâmesi"nde ise Abdülaziz devrinin, hem mutlakiyetçi hem de merkeziyetçi yönden geliştiği görülmektedir.⁸⁴

II. Abdülhamid Meşrutiyeti ilân edeceğine dair verdiği sözü yerine getirmiş (1876) Kanun-i Esasî'yi ilân etmiştir. Meclis-i

81) Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid'in Doğu-Anadolu Politikası*, İstanbul 1983, s.22

82) Osman Nuri, a.g.e., s.822

83) Bayram Kodaman, a.g.e., s.14

84) Zekeriyâ Yıldız, *Kürt Gerçeği*, İstanbul 1992, s.90

Mebusan'daki çalışmalar çatışmalara dönüşünce değil ülke hayrına karar almak, karar bile çıkamayacak derecede suistimâle uğramıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 1878 Berlin Konferansı, II. Abdülhamid'in Meşrutiyeti ilgasının yanı sıra merkezîyetçilik fikrine eğilimini artırmıştır. "Tanzimatçıların başarısızlığı, reformların uygulanmasında, mahallî güçlerin ortaya çıkması, iç isyanlar ve benzeri gibi olayları devletin merkezî otoritesindeki zayıflığına bağlayan II. Abdülhamid bu yüzden adem-i merkezîyetçiliğe karşı olmuştur."⁸⁵ "Meclis-i Mebusanı kapatmakla merkezîyetçi görüşünü İstanbul'daki mevcut güçlere kabul ettiren II. Abdülhamid, taşra eşrafı ve ordu komutanı ve valilerin de tedricen kendi anlayışını kabul etmelerini sağlamaya çalıştı... Doğu Anadolu'da kurulan "Hamidiye Alayları" bu siyasetin bir parçası olarak görünmektedir. Merkezîyetçilik II. Abdülhamid tarafından gaye değil fakat İslam birliği ve reformlar için vasıta olmuştur."⁸⁶

b) İslam Birliği (Pan-İslamizm): Tanzimat döneminin hareket noktası, reformlar yoluyla imparatorluğun çeşitli unsurlarını, müşterek vatan, müşterek hanedan ve müşterek menfaat etrafında birleştirerek, Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan vatandaşların meydana getirdiği bir Osmanlı toplumu oluşturmaktır. 19. yüzyıl boyunca gayr-i müslimlere bazı hakların verilmesi, bunların isyan etmelerine ve ayrılıkçı fikirlerinin gündeme gelmesine sebep olmuştur. "Osmanlılık" fikri ile yola çıkan Tanzimatçıların bu fikirlerine karşı II. Abdülhamid "İslam Birliği" fikrini gündeme getirdi. Ayrılık tohumlarının daha fazla güncellik kazanıp diğer müslüman toplumlara yayılmadan önlemek maksadıyla tebaanın müşterek noktaları ve İslam dininin "Hilafet makamı" yerinde gündeme getirilerek uygulama safhasına geçildi.⁸⁷

85) Zekeriya Yıldız, a.g.e., s.90

86) Bayram Kodaman, a.g.e., s.16

87) Bayram Kodaman, a.g.e., s.17

Pan-İslamizm siyaseti altında II. Abdülhamid'in iki çeşit genel siyaseti gündeme geldi: 1-Gözlerini Osmanlı Devleti'ne dikmiş, menfaatler koparma peşinde koşan Avrupa devletlerinin rekabet duygularından istifade edip birbirleriyle uğraşmalarını sağlamak. 2- "Hilâfet" makamı ile hem devletin dahilinde, hem de devletin dışında mevcut müslümanlarla ilgilenip birlik ve beraberliği sağlayacak, Batı ve Rusya üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanmak.⁸⁸

Cezmi Eraslan "II. Abdülhamid döneminin İslamcı siyasetinin müslüman devletlere ve toplumlara yönelik "*Halifelik*" ve "*Hac*" gibi iki temel ögesi vardır."⁸⁹ demektedir. II. Abdülhamid'e göre *Halifeliğin fonksiyonları* şöyle sıralanabilir; "Halife'nin bir sözü bütün müslümanları harekete geçirebilir... Halife ünvanı dolayısıyla müslüman sömürgeleri olan İngiltere, Fransa, Rusya ve Hollanda karşısındayız... Halifelik makamı Müslümanların hamisi olmak hasebiyle, gruplar arasındaki anlaşmazlıkları çözmelidir... Halifelik dine müteallik her hususta ve İslam âleminin her meselesinde ilk mercidir..."⁹⁰ İngilizler, Hindistan ve Afganistan'ı işgal etmek maksadıyla II. Abdülhamid'in Halifelik sıfatını kullanmak istemişlerdir. Teklifleri reddedilince II. Abdülhamid'in Halifeliğinin meşru olmadığı propagandasını yaymışlardır.⁹¹ Rusya ise Küçük Kaynarca Antlaşması'yla (1774) Osmanlı padişahının -Halife olarak- Kırım Müslümanları üzerindeki dinî nüfuzunu tanımış ve bunu resmîleştirmiştir.⁹² Osmanlı Devleti'nin zamanla İngilizlerden uzaklaşarak, Rusya ile ilişkilerini geliştirmesi karşılıklı menfaatlerle yakinen ilgilidir. Saltanatı süresince "Halifelik" makamı II. Abdülhamid'in en geçerli güç kaynağıdır. Müslümanlar için vahye

88) Zekeriya Kurşun, *Türk-Arap İlişkileri*, İstanbul 1992, s.34

89) Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul 1992, s.198

90) Cezmi Eraslan, a.g.e., s.199-200

91) Cezmi Eraslan, *Üçüncü Dünya*, Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

92) Cezmi Eraslan, a.g.e., s.203

dayalı bir otorite, gayr-ı müslimler için ise kendisine bağlananların oluşturduğu yekünün caydırıcı etkisi temel faktördür.

Haccın fonksiyonlarına gelince; "Dünyanın dört bir yanından gelen Müslümanlar, bir nevi umumî kongre yapıyor gibiydiler... Sömürgeci devletlerin olumsuz propagandalarının tesiri izaleye çalışılmıştır... II. Abdülhamid Hicaz ve umum Arabistan'daki, Urban Şeyhlerinin, dünyanın çeşitli yörelerinden gelen hacıların kalplerini halifeye celbetmek için her türlü yardımın yapılmasını, adaletli davranılmasını, emretmiştir... Hastaların Halife'nin yaptırdığı hastanelerde tedavi edilmeleri, parasız durumda olanların masraflarının karşılanarak memleketlerine ulaşabilmeleri sağlanmıştır... Bu gibi faaliyetlerle dünya Müslümanları Halife'ye ve Osmanlı Devleti'ne ısındırılmaya çalışılmıştır."⁹³ Böylece sömürge devletlere propaganda imkânı bırakılmamaya gayret edilmiştir. "II. Abdülhamid "Hilafet ve Hac" misyonlarını iyi kullanmış, dünya Müslümanlarıyla ilişkilerini sıcak tutarak ihtiyaç anında onları devreye alma düşüncesiyle hareket edip bunu Avrupa ile ilişkilerinde kanıtlamıştır."⁹⁴

Kemal Karpat, "İslam Birliği Siyaseti" için "XIX. yüzyılda gelişen milliyetçilik hareketlerine paralel olarak doğmuş, müslümanların milliyetçilik hareketi"⁹⁵ demiştir. II. Abdülhamid, siyasetini daha çok eğitim yoluyla yaymayı hedeflemiş olup, Arap bölgelerinde ve ülkenin birçok yerinde eğitim kurumları açmıştır. Meselâ bunlardan biri "Aşiret Mektebi" olup önceleri sadece Arap aşiretleri için düşünülen bu okul, daha sonra Kürt, Arnavut, vb. aşiretlerin de bu okuldan faydalanmalarını sağlamıştır.⁹⁶ Arap, Arnavut, Çerkes, Kürt gibi grupların ileri gelenleri daima çeşitli rütbelerle taltif edip, gönüllerini almakta,

93) Cezmi Eraslan, a.g.e., s.209-210

94) Cezmi Eraslan, a.g.e., s.2

95) Kemal Karpat, "II. Abdülhamid'in Panislamist Siyaseti" Onuncu T.T.K. Bildirileri, Ankara 1986, s.115

96) Bayram Kodaman, "Aşiret Mektebi", İ.A. İstanbul 1991, IV, 9

problemlerine çare aramaktaydı. Bu durum da onların kendisine sadakatle bağlanmalarını temin ediyordu.⁹⁷

c) Denge Siyaseti: Bu siyaset kuvvetler arasında dengeyi kurmak olarak özetlenebilir. Bu dengenin odak noktası ise, Saray ve Bâb-ı Âli çevresi olmuştur. XIX. yüzyılda ıslahatlar yoluyla Müslümanlar aleyhine bozulan denge, II. Abdülhamid'le birlikte yeniden düzelmiş ve lehte bir hal almıştır. Mahallî güçler arasındaki dengeler ise; "Vali-Şehir", "Kasaba eşrafı, kırsal yörelerdeki ağa" "Hristiyan-Müslüman", "bürokrat-halk" ilişkileri arasında devletin otoritesi hesaplanarak belli bir düzene konulmaya çalışılmıştır.

d) Reform Siyaseti: II. Abdülhamid devrinde de yükselmek ve çağdaşlaşmak için "Batı Medeniyeti"nden faydalanmak gereği hasıl olmuş, Batı taraftarı olanlar için de "denetim mekanizması" siyaseti oluşturulmuştur. Yeniliklerin devlet sansüründen geçerek, topluma aksettirilmesi eğilimi görülmektedir. Said Halim Paşa konuyla ilgili olarak; "Bazı aydınlar Batı medeniyetini tanımadan ona dogmatik tarzda düşman olmuşlar veya tam aksine eskiye düşman olup, Batı hayranı olmuşlardır"⁹⁸ diyerek mevcut durumu aydınlar açısından ortaya koymaya çalışmıştır.

Bu dönemde halkla aydınlar arasında bir kopukluk olduğu gözlenir. II. Abdülhamid, bu kopukluğu gidermek için Pan-İslam siyasetini uygulamıştır. Reformlarını uygularken "İttihat ve Terakki Fırkası" ve "Türkçülük" akımının 1890'larda gündeme gelmesi de, devletin bocalamasına, şüphesiz yıkımına zemin hazırlamıştır.⁹⁹

97) Zekeriya Kurşun, a.g.e., s.35

98) Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, İstanbul 1993, s.107

99) Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, s.36.

3. 1878-1891 Yılları Arasında Doğu Anadolu Aşiretleri

XIX. Yüzyılın ilk yarısına nisbetle daha sakin bir tavır içinde olan Doğu Anadolu aşiretleri, 93 Harbinde (1877-1878) Rusya ile meşgul olan İmparatorluğun yönetiminde meydana gelen otorite boşluğu nedeniyle birbiriyle mücadeleye başlamışlardır. Bunun yanı sıra aşiretler bölgelerinde bulunan mahallî idarelere de başkaldırmışlardır.¹⁰⁰ Bu dönemde ortaya çıkan olayları izah edersek; 1878 yılında Hakkari bölgesinde bulunan aşiretler İngilizler'in desteğiyle ayaklanıyorlar, İran'la Osmanlı Devleti toprakları arasında bağımsız hareket ediyorlardı. II. Abdülhamid durumdan habersiz olduğu için ilk zamanlarda bu aşiretlere destek veriyordu. Bunlardan en önde geleni Şeyh Ubeydullah'tı. II. Abdülhamid'in desteği İran'a karşıydı ve tampon görevi görmelerini sağlamak amacındaydı. II. Abdülhamid yaveri Bedirhan Bey'in oğlu, Bahri Bey'i Hakkari civarındaki aşiretlere bir aracı olarak gönderip, özellikle Ubeydullah'ı kendi tarafına çekmeyi başarmasını sağlamıştır. İngilizlerin entrikaları sonucu kendi aleyhine dönen Ubeydullah'tan desteğini çeken II. Abdülhamid Hakkari'de diğer aşiretleri bir araya getirecek onları kendine bağlamaya çalıştı. 26 kadar emekli subayı bölgeye gönderip bu aşiretlerin eğitilmelerini sağladı. Ubeydullah, başarısızlığı nedeniyle sonunda davranışlarından vazgeçmiş önce İstanbul'da daha sonra da Mekke'de mecburi iskâna tâbi tutulmuştur. 1883-1884 yıllarında II. Abdülhamid Panislamizm politikasını bölgede iyice hissettirdi. Bu durum İngilizlerle beraber Şii İran'ı da çekingen, kuşkucu bir tavır sergilemeye itmişti. Bu dönemde İngiltere, özellikle Berlin Konferansı sonrası, Ermeniler'in devlet olması yönündeki desteğini artırdı. Çıkarları uğruna İngiltere ve Rusya'nın arasının açık olması, Rus-

ya'yı İngiliz güdümlü bir Ermeni devleti kurulmasına muhalif hale getirmişti.¹⁰¹ Politikasını yumuşatan II. Abdülhamid için, "Erzurum Rus Konsolosu Dinitin; Osmanlı hükümeti mahallî yöneticilere emir vererek aşiret reisleri ile samimi ilişkiler kurmalarını ve onları tatlı sözlerle, iyi davranışlarda kendilerine bağlamalarını emretti..." demektedir.¹⁰²

1884'te Hakkari'ye vali olarak atanan Ethem Paşa yukarıdaki uygulamayı yapmış ve bu yolla aşiretleri kendine ısındırabilmiş, hükümete sadık hale gelmelerini sağlamıştır.¹⁰³ Aşiret reislerine silah dağıtarak onları gururlandırıp, onurlandırıyor, devletin gücünü ve hâmilîği hissini gösteriyordu. 1885-1890 yılları arasında ise aşiretlerin kontrol ve düzene sokulduğu yıllar olmuştur. Ermeniler'e karşı çok ılımlı olmanın, hatta bu dönemde (1887), devrin önde gelen kişilerinden olan Sadrazam Said Paşa, Ermeniler lehine reformlar yapılmasını istemiştir. II. Abdülhamid bu hususta Alman büyükelçisine; "Şarkî Anadolu'yu muhtariyete götürecek ıslahatı kabul etmektense ölmeyi tercih ederim"¹⁰⁴ demesi, bu konudaki kararlılığını belirtmektedir. Nitekim Ermeni tedhiş örgütlerinin faaliyetleri, isyan ve gösterileri, II. Abdülhamid'e yapılan suikast; Ermeni okulları, gazete vb. etkinliklerinin iyiden iyiye denetim altına alınmasına sebep oldu. 1890'lı yıllarda oldukça fazla cephane ve silahın aramalarda ele geçirilmesi, Kürt aşiretlerinin değerinin anlaşılması, güven verici işbirliğine zemin hazırladı.¹⁰⁵ Sultan II. Abdülhamid hatıratında şöyle demektedir: "Ermeniler hiç de hissetmedikleri bir acı için ağlar gibidirler. Büyük devletlerin arka-

101) Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası*, İstanbul 1983, s. 26-29.

102) Bayram Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları", *Tarih Dergisi*, İstanbul 1969, s.437.

103) Enver Ziya Karal, a.g.e., s.327

104) İ. Hami Danişmend, *İzmir Osmanlı Tarihî Kronolojisi*, İstanbul 1972, IV, 332.

105) Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, İstanbul 1327, s.821-822

sına gizlenip, yaygara koparan, kadınca ve korkak bir millettir. Kürtler ise tam aksine kuvvetli ve kavgacıdır. Ermenilere yabancı gözüyle bakarlar. Buralarda Kürtler daima efendi, Ermeniler uşak addedilmiştir... Bu sebeple bizim bu eyaletlerdeki vazifemiz çok naziktir. Büyük devletlerin bize teklif ettikleri, ıslahat hareketlerini tatbik etmekteki güçlüğü, temsilcilerin bilmeleleri icap eder..."¹⁰⁶ Konuyla ilgili görüşlerini bu şekilde dile getirecek politikasını bu zemin üzerinde uyguladığını belirtmiştir.

II. Abdülhamid; iç siyasetinin temelinde "Millet beyninde bir ittifak ve ittihad hasıl edilmesi" şeklindeki "*millet sistemi*"ni" oluşturmak düşüncesindeydi.¹⁰⁷ Bu politikada "Müslümanlar" ve "İman Birliği" olarak nitelendirdiği tanım; Türk, Arap, Kürt ve diğer birçok cemiyetin birbirine bağlandığı ana unsur olmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin sosyal bünyesi ve politikasının din üzerine kurulu olduğunu, ırkî menşe' üzerinde durulmayıp, herkesin "Müslüman" ve "Osmanlı" kimliği ile devlete sahip çıkmasının, devletin bekâsı açısından ana unsurlar olduğunu da belirtmektedir.¹⁰⁸ Diğer taraftan II. Abdülhamid dünya Müslümanlarıyla ilişkileri sıcak tutup, Hilafet makamını ve gücünü memleketin huzuru ve birliği için kullanmaya karar verdiğini açıklamaktadır.¹⁰⁹ Raif Karadağ'ın eserinde, Ali Haydar Midhad'ın hatıratına dayalı olarak aktardığı şu cümleler önemlidir: "Halbuki Devlet-i Aliyye, tebaanın ihtilafatından ve memleketin usûl-i idaresinden meydana gelecek şikayetlere nihayet vermek ve muhtelif tebaanın tek millet şekline dönmesi"¹¹⁰ nin gerekliliği, II. Abdülhamid'in I. Meşrutiyet dönemindeki düşüncelerini oluşturmaktadır.

106) Abdülhamid II, *Siyâsi Hatıratım*, Çev: H. Salih Can, İstanbul 1984, s.84

107) Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul 1992, s.211

108) Abdülhamid II, a.g.e., s.180

109) İsmet Bozdağ, *Üç Abdülhamid ve Osmanlı Devleti*, İstanbul 1992, s.211

110) Raif Karadağ, *Muhteşem İmparatorluğu Yılanlar*, İstanbul 1989, s.422

4. Aşiret Mekteb-i Hümayûnu

Aşiret Mekteb-i Hümayûnu ile ilgili olarak yapılan araştırmalar genelde yüzeysel bilgiler içerdiğinden bu konuda değişik görüş ve yorumlar yapılabilmektedir.

Her şeyden önce "Aşiret Mektebi" öncelik olarak Arap aşiretlerinin eğitimini öngörmektedir. 1308 kanunnamesi'nin onuncu maddesine göre Kürt çocukları için "Süvari Mektebi" açılmıştır.¹¹¹ Söz konusu "Aşiret Mektebi"ne daha sonraları Arnavut ve Kürt beylerinin çocukları da alınarak eğitime devam edilmiş¹¹² ise de mektep bir müddet sonra kapatılmıştır.

II. Abdülhamid'in bizzat Osman Nuri Paşa'ya direktif vererek Araplar hakkında bir layiha yazıp takdim etmesini istediği bilinmektedir. Osman Nuri Paşa da hazırladığı 9 Haziran 1308 tarihli lâyihasını II. Abdülhamid'e sunmuştur. Bu layihaya göre Aşiret Mektebi'nin açılması şu gerekçelere dayandırılmaktadır: "Osmanlı Devleti içerisindeki Arap aşiretlerini hükümetten yâni saltanat ve hilafetten soğutmak için çeşitli propagandalar yapılmaktadır. Arap aşiretlerinde hüküm süren cehâlet yüzünden kötü propaganda ve zararlı eserler oldukça etkisini göstermektedir. Bu tehlikeyi önlemek için cehaleti yok etmek gerekmektedir. Bunun yolu da maariften geçmektedir. O halde aşiret ahalisi evladının talim ve terbiyesine mahsus mektepler açmak lâzımdır. Fakat şimdilik bu mekteplere esas olmak üzere İstanbul'da Aşiret Mektebi nâmiyla bir mektep tesisi düşünülmüştür."¹¹³ Aşağıya olduğu gibi aktaracağım fermanda şöyle denilmektedir. "Urban aşiret evladının talim ve terbiyelerine mahsus mektepler tesisine mukaddeme olmak üzere Halep,

111) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Evrakı*, kısım 37-47/27-113, "Teşkilat-ı Askeriye Cümlesinden olarak Hamidiye Süvari Alaylarına Dair kanunnâmedir. Dersaadet 1308" Ayrıca bkz. Mehmed Rüşdi "Devlet-i Aliye Ordu Teşkilatı", İstanbul Kanun-i Evvel-1311, s.135-145.

112) Bayram Kodaman, "Aşiret Mektebi", I.A. IV,10

113) Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1941, III, 975-976.

Suriye, Bağdad, Basra, Musul, Diyarbakır, Trablusgarb vilâyetleriyle Bingazi, Kudüs, Zor sancaklarından dörder ve Yemen ve Hicâz vilâyetlerinden beşer ki, cem'an elli nefer şakirdin ve *Urban* evladının muhterem ve mutebaranından kur'a ile bilintihab Dersadet'e iz'amlarıyla "Aşiret Mektebi" namıyla bir mektep tesisi ve müdüriyetine Mekteb-i Mülkiye Müdürü Muavinliği uhdesinde kalmak üzere Recai Efendi ta'yin edilerek Beşiktaş'ta vâki Akaretler'de 1310 senesi Rebiülevvel'inin 12'sine müsadif 21 Eylül 1308 tarihinde Maarif Nazırı hazır olduğu halde resm-i kûşâdı icra olunmuştur."¹¹⁴ Hemen alt satırda bu mektebin programları mevcuttur.¹¹⁵ Kürt aşiret çocuklarının mektebe alınmasıyla kürt öğrencilerin çokluğundan söz eden mektebin öğrencilerinden Sıddık Hayderânî: "İkiyüz mevcudun yandan fazlası Kürt, geri kalanı Arap ve birkaçı da Çerkes, Arnavut çocukları idi. Daha sonra Arnavutlar çıkarıldılar"¹¹⁶ demektedir. *Stanford* ve *Ezel Shaw* ise "Yerli Türkmen ve Kürt subayı yetiştirmek için bir Aşiret Mektebi açılmışsa da, herhangi bir yıl içinde buradan ancak 15 kişi mezun olabilmıştır"¹¹⁷ demektedirler.

İlk etapta Kabataş'da bulunan Esmâ Sultan Sarayı'nın "Aşiret Mektebi" olarak kullanılması, II. Abdülhamid'in tüm zorluklara rağmen konuya verdiği önemin bir işaretidir. Bu okulun öğrencilerinin verilen yemekleri beğenmemeleri ve idareye karşı isyanları nedeniyle okul Şubat 1907'de kapatılmıştır.¹¹⁸ Aşı-

114) Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti, Tarihçeyi Teşkilat ve İcraatı*, İstanbul 1338, s.338

115) Mahmud Cevad konuyla ilgili iki program sunmuştur. 11 Temmuz 1308/1890 tarihli olanı 12 maddeliktir. 1 Temmuz 1895 Tarihli olan ise 5 senelik bir program olup, programın sonunda okulu bitirenlerin hangi yüksek okula gittikleri, birinci ve son sınıf arasındaki maaşları belirtilmektedir. Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti*, s.388-341

116) Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, İstanbul 1991, III,1087

117) Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul 1983, II, 300

118) Bayram Kodaman, "Aşiret Mekteb-i Hümayunu", İ.A. IV,10

ret Mektebine II. Abdülhamid'in verdiği önemi, Haydarânî'nin şu sözleriyle bitirelim: "Ramazanda iki defa bizzat padişah tarafından iftar sofrasına çağrılan çocuklar, aşiret ve kabile irsiyetinden, kin ve aşığılık kompleksinden sıyrılırlardı."¹¹⁹ Bu cümleden olarak Kürt aşiretleri ve diğer kabilelerin psikolojik durumlarına II. Abdülhamid'in yaklaşımı bir sulh siyaseti, bir kardeşlik ve birlik örneğidir.

119) Aydın Talay, *Eserleri ve Hizmetleriyle Sultan Abdülhamid*, İstanbul 1991, s. 155.

HAMİDİYE ALAYLARI

Üçüncü Bölüm

A. HAMİDİYE ALAYLARI'NIN KURULUŞ SEBEPLERİ

Hamidiye Alayları'nın kuruluş amaçları ve gerekçesi, değişik kaynaklarda farklı yaklaşımlarla ele alınmaktadır. Olayı sadece Ermeni ulusal hareketinin bastırılması şeklinde değerlendirenler olduğu gibi, Rusya'ya karşı Kürt aşiretlerinin harekete geçirilmesi; İslam'ın dünyada egemen kılınması amacının bir parçası olarak görenler de vardır. Hatta Hamidiye Alayları'nın teşkilini, bir türlü denetim altına alınamayan Kürt göçebe aşiretlerinin kontrol edilmesini sağlamak gibi gerekçelerle açıklayanlar da vardır.¹²⁰

II. Abdülhamid, "Rumeli ve Anadolu'daki Türk unsurunu kuvvetli kılmak ve içimizdeki Kürtleri yoğurarak kendimize yöneltmek, bizimle yekvücut yapmak şarttır" diyerek Kürt meselesini yanlış ele alanları şöyle eleştirmektedir: "Kürt alaylarını teşkil ettikten sonra Kürtlerin Şark vilayetlerindeki Ermeniler'e daha vahşice davrandıklarını, bir gün Kürtler'in istiklallerini ilân için bize karşı ayaklanacaklarını yazan gazeteciler, Kürdistan'daki vaziyeti, Beyoğlu'nda oturdukları rahat köşelerini tertekmeksizin ancak Ermeniler'in görüşleri doğrultusunda müतालâ ediyorlar..."¹²¹ Nitekim Hamidiye Alayları'nın kurulmasındaki faydayı da şu şekilde izah etmektedir: "Rusya ile harp vukuunda disiplinli bir şekilde yetiştirilen bu Kürt alayları, bize çok büyük hizmetlerde bulunabilirler. Ayrıca orduda öğrenecekleri "İtaat fikri", kendileri için de faydalı olacaktır. Zabit ünvanı verdiğimiz Kürt ağaları ise yeni mevkileri ile öğünecekler ve bir miktar zapt u rapt altına girmeye gayret edeceklerdir.

120) Osman Aytar, *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna*, İstanbul 1992, s.63

121) Sultan Abdülhamid II. *Siyasi Hatıralarım*, s. 73-75

Çıraklık devirlerini bu şekilde tamamlayacak olan Hamidiye Alayları sonunda kıymetli bir ordu haline gelecektir... Kürt ağalarından bazılarının çocuklarını, İstanbul'a getirtip memuriyete yerleştirdiğim için de tenkid edildiğimi biliyorum. Senelerdir Hristiyan Ermeniler nazır mevkilerini işgal etmişlerdir. Bundan sonra da kendi dinimizden olan Kürtleri kendimize yaklaştırmakta ne gibi zarar olabilir?... Fakat ben kabul ettiğim Kürt politikasında doğru yolda olduğum kanaatindeyim. Vaziyeti mahallinde tetkik eden Zeki Paşa, Kürt kazaklarından alaylar teşkil etmek fikrini ileri sürmek suretiyle en muvafık yolu göstermiştir. Her ele aldığımız tenkit edildiğinden, sonunda tenkid edilmeye alışmış bulunuyoruz".¹²²

Alayların kuruluşunda Hayderanî Aşireti'nden Ankara'da ilk dönem Van milletvekili Hasan Sıddık Hayderanî, Doğan Avcıoğlu'nun naklettiğine göre, birliklerin kuruluşu ile ilgili olarak şunları anlatıyor: "Zeki Paşa, doğu gezisinden döndükten sonra, huzurda Padişah ona Anadolu'yu nasıl bulduğunu sormuş, o da: "Padişahım, Anadolu her bakımdan tamamen ihmal edilmiştir. Moskoflar'ın kurduğu bir Kazak örgütü var ki, bu örgütte aşiretler silah altına alınmıyor, ama yılda bir, bir buçuk ay belli bir yerde toplanıyorlar, Kazak örgütünün kadroları içinde eğitim yaptırıyorlar ve sonra yine hepsini serbest bırakıp evlerine gönderiyorlar. Bağ, bahçe ve tarlalarında, sürülerinin başında çalışmak olanağı veriyorlar." Mareşal Zeki Paşa'nın bu cevabını dinleyen Sultan II. Abdülhamid, kısa bir zaman sonra tarihe de aynı ad ile geçen Aşiret Alayları'nın kurulmasını istemiştir. Bu buyruğu alan da yine Şeyh Şamil'in torunu Zeki Paşa'dır.¹²³ Alayların oluşturulmasında güdülen amaç, önemli olduğundan genel kanı, Hamidiye Alayları'nı kurmak ile II. Abdülhamid, kavgacı Kürt aşiretlerini kontrol altına almak, savaş-

122) Sultan Abdülhamid II, a.g.e., s.75

123) Doğan Avcıoğlu, a.g.e., s.1085-1086

çı faaliyetlerini kanunlara uygun hale getirmek, Kürtler'le kendisi arasında özel bir bağ oluşturmak istemiştir.¹²⁴ Bu alayların Kürtleri Sultan'a bağlamak, doğuda dengeleri devlet lehine değiştirmek, İngiltere, Rusya ve Ermeni tedhiş hareketine karşı önlem almak için oluşturulduğu da söylenmektedir.¹²⁵ Ermeni hareketlerini dikkatle ve yakından takib eden II. Abdülhamid, Ermeni ayaklanmalarına karşı kullanmak üzere¹²⁶ subayları Kürt beylerinden ve çocuklarından seçilen alayların kurulması¹²⁷ bunun da ülke menfaatine hizmet edeceğini düşünerek irade buyurmuştur.¹²⁸ Alayların kuruluşu, 1878 Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesine dayanmaktadır. Bu madde Çerkes ve Kürtlere emniyet, Ermenilere de ıslahat öngörüyordu. Minorsky: "Ermeniler 1885'ten itibaren, Rus-İsveç ve İngiliz desteğiyle Kürtler'i katletmeye ve Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmaya hız verdiler"¹²⁹ demektedir. Ermeniler'in Bâb-ı Âli yürüyüşleri sonucu, Abdülhamid'in bölgede fiilî ve askerî bir üstünlük kurma çabalarını gündeme getirmiştir.¹³⁰ Nitekim bu durumda orduya yaptığı en büyük katkısı, Doğu Anadolu'daki Kürt aşiretlerinden oluşan Hamidiye Süvari Birliği'ni kurmak olmuştur.¹³¹

Harbiye Nezareti'ne sunulan iki rapor bize bu alayların kuruluş amaçları hakkında bilgi vermektedir: "Rusya hükümetinin aşiretler arasına nifak ve fesat atarak kendisine meylettirmeye çalıştığı ve dahi gayr-i tabîî bazı ahvalin olacağı, 1307-1308 senelerinde aşâirden hafif süvari alayları teşkilatı *Rusya'nın*

124) Hasan Arfa, a.g.e., s.37-38

125) M.M. Van Bruinessen, a.g.e., s.234

126) Zuhuri Danişman, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1966, XIII, 146-147

127) Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, İstanbul 1987, I, 578

128) Bayram Kodaman, "Aşiret Alayları" Tarih ve Medeniyet Dergisi, Sayı:1, İstanbul 1994, s.21

129) V. Minorsky, a.g.m., s.1106

130) Bayram Kodaman, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasal Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1993, XII, 102.

131) Stanford J. Ezel Kural Shaw, a.g.e., s.300

âmâl-i siyasetine büyük bir set çekmiş olduğu misillü tensi-kât-ı cedîdenin icra ve olayların ibkasına maddî ve manevî birçok fâide mucip olmaktadır... Ordunun gündüz gözü, gece feneri mesabesinde bulunan ve Kazaklar'ın akınlarına karşı koyacak olan süvari sınıfına eşed ihtiyaç kendisini göstermekte ve aşiret alayları bu lüzûma karşı elde büyük bir silah ve mühim bir kuvvet eylemekteyse de hazırlarıyla bunlardan istifadenin mefkud olduğunu ve talim ve terbiye edilmek suretiyle inzibat altına alınmaksızın ve bir içtima' ve harekât-ı askeriye zamanında bunların idarelerine muktezi mukalât ve levazımatı hazırlamaksızın faide yerine zararın mucip olacağı arz ve itiraf eylemekte vazife addederim"¹³² Bu rapor, aynı dönemleri kapsayan bir diğer rapor te'yid eder niteliktedir: "Aşiret alaylarının teşkilindeki maksadın az para ile çok süvari elde etmek ve indelhace bunları çerha (sınır) akınlarında kullanıp fevaid-i harbiyeye istihsal eylemekten ibaret olduğu malum ise de kabail-i ekrad ve efradın ekseriyetle meskûn bulundukları mıntika-i coğrafya ile bunların mütehallik oldukları ahval-i ruhiye ve cehaletin maksad-ı maruzanın pek de istimaline yardım edemeyeceği bervech-i zir arz olunur"¹³³ 1308 tarihli Aşiret Alayları'nın kuruluş Nizamnâmesinin girişinde ise; "Birinci Madde- Memleketin tesadiyyat"¹³⁴ ve tecavüzat-ı ecânibden muhafazası zımınında tertibi muktezî olan heyet-i askeriyenin terkihi ol memleket ahalisinin nüfus-u umumiyesine ait mükellefiyet cümlesinden olup, bu mükellefiyetten ahaliden bir kısmının istisnası kuvve-i umumiyenin noksanını icap edeceği derkâr bulunduğu... Şimdiye kadar tamamıyla intizam-ı asker altında olarak hıdmet-i askeriyede bulunamayan ve cundilikle meşhur ve me'luf

132) Mustafa Balcıoğlu, "Harbiye Nezaretine Sunulan İki Rapor", Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı:4 İstanbul 1994, s.49

133) Mustafa Balcıoğlu, a.g.m., s.50-51

134) Bayram Kodaman teaddiyet diye okumuştur. "Sad" kelimesini atlamıştır. Bayram Kodaman, II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası, s.38

oldukları halde haymenişin (çadırda oturan-yörük) olan efrad-ı aşâirden *müceddeten* "Asâkir-i Hamidiye" nam-ı celiliyle Süvari Aşâir Alayları teşkili irade-i seniyye-i hilafetpenâhidir"¹³⁵

Bu belgelere dayanarak özetle şunu söyleyebiliriz; Rusya'nın muhtemel bir istilasına ve Rus Kazaklarının akınlarına karşı az para ile çok süvari elde etmek, sınır boylarının güvenliği için -Akınlarda aşiret güçlerinden faydalanmak ve memleketi korumak- askere alınmayan (bu görevden muaf) aşiretleri kendi içinde oluşturulacak bir disiplin yapısıyla "Aşiret Alayları" halinde örgütlemek, merkezî otoriteyi tesis etmek; Doğu Anadolu'da Devletin etkin olabileceği yeni bir sosyo-politik denge oluşturmak; Ermeni faaliyetlerini engelleyip, Müslüman halkla Ermeniler arasında güç dengesini tesis etmek, İngiliz politika-sından bölgeyi korumak, Pan-İslamizm politikasını yürütmek¹³⁶ gibi hedefler aşiret alaylarının kurulmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca Doğu Anadolu'da aşiretlerin sebep olduğu iç karışıklık ve asayişin bozulması, bölgenin ve aşiretlerin denetim altına alınması gereği¹³⁷ Hamidiye Alayları'nın kurulma sebepleri arasında yer alır. Aşiretlerin iskân edilmeleri, medenileştirilmesi, disiplin altına alınmaları, eğitimleri, aşiret kavgalarına son verilerek bu potansiyeli devlet lehine kullanmak, bu vesile ile, yol, köprü, okul, hükümet binaları vs. yaparak Doğu Anadolu'nun imarına çalışmak, ayrıca bölge içinde "Kolluk Kuvveti" olarak görev yapmalarını sağlamak, kuruluş gayesi ile bağdaşmaktadır.¹³⁸ Nitekim bunların birçoğu gelişen zaman içinde uygulanmış fakat aşiretler arası hoşgörünün sürekliliği korunamamıştır.

135) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Evrak, Kısım 37, Zarf 47, Karton 113, Evrak No: 47/27

136) Bayram Kodaman, *II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası*, İstanbul 1983, s.30

137) Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1988, VIII, 364

138) İsmail Alpaslan, *Ağrı*, Ankara 1982, s.192

B. HAMİDİYE ALAYLARI'NIN KURULUŞ HAZIRLIKLARI

Hamidiye Alayları'nın amaçlarını işlerken dönemin içinde bulunduğu şartlar ve Doğu Anadolu bölgesinin Ermeni tehdidi altında olduğundan bahsetmiştik. Amaçlarını sıraladığımız Hamidiye Alayları'nın kurulması 19. yy başlarından itibaren konferanslar ve antlaşmalar yoluyla Osmanlı Devleti bünyesindeki azınlıklar için ıslahat ve bağımsızlık fikirlerinin hız kazandığı bir dönemde gündeme gelmiş, Sultan II. Abdülhamid tahta geçtiği günden itibaren Kürt toplumu üzerindeki politikasını İslâm ve Kardeşlik misyonu üzerinde şekillendirmeye çalışmış, topluluğu kendine bağlamasını bilmiştir. Ruslar'ın işgal ve saldırılarına karşı devlet nüfûzu altında bulunan Ermenilere güvenmeyen II. Abdülhamid Han bunlara karşı Müslüman Kürtler'e yönelmiştir. Ermeni toplumu üzerinde aşiretler yoluyla devlet otoritesinin tesiri, hem de Ruslar'la olabilecek muhtemel savaşlarda bölgenin güvenlik ve mukavemetini ihtiyatî olarak korumaya çalışmıştır. Savaş esnasında muhtemel bir Ermeni tehlikesini engellemede, Kürtler'in her bakımdan üstün olduklarına inanmış, bu çerçevede saltanatının başından beri aşiretler ile yakın ilişkilere girmiştir. Bu yolla Hamidiye Alayları'nın doğuşuna zemin hazırlanmıştır.¹³⁹ 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı orduları yanında "*İhtiyat kuvveti*" olarak istifade edilen aşiretler, savaştan sonra, bölgedeki otorite boşluğu yüzünden aralarında kıyasıya bir iç mücadeleye girmişlerdir. 1878 yılında Hakkari bölgesinde Osmanlı Devletine cephe alan Şeyh Ubeydullah'a karşı, II. Abdülhamid; bu bölgedeki Bedirhanîler'i kullanmıştır. Daha sonra Ubeydullah'ı da kendisine bağlamış olmakla birlikte tebaasından Müslüman toplulukların bu isyan ha-

139) V. Minorsky, "Kürtler", I.A. VI, 1089-1114

reketleri Sultan'a gereğinden fazla tesir etmiştir.¹⁴⁰ II. Abdülhamid, aşiret reislerinin kendisine bağlanmaları için onları hediyelerle taltif edip, silah, malzeme ve erzak verdiği, aşiret askerlerinin eğitimleri için 26 subayı bölgeye gönderdiği bilinmektedir. Hamidiye Alayları'nın kurulması için yapılan ilk ciddi teşebbüs, Muş, Bitlis, Doğubayezid, Erzurum ve Hınıs bölgelerinde yapılmıştır. Buradaki aşiretlerden silahlı bir teşkilat oluşturulması, Hamidiye Alayları'nın kuruluşu için bir ön hazırlık olmuştur.¹⁴¹

1880'den sonra kurulan Ermeni örgütlerinin özellikle İstanbul ve Doğu Anadolu'daki faaliyetleri, bölgede bağımsız bir Ermeni devleti kurma teşebbüslerinin Avrupalı devletlerce desteklenmesi ve bu amaçla Osmanlı Devleti'ne baskı girişimleri karşısında II. Abdülhamid yeni tedbirler almak ve bunları hızla uygulamak ihtiyacını hissetmiştir.¹⁴² Hamidiye Alayları'nın kuruluşu ile ilgili fermanın hazırlanma safhasında ve daha önce birtakım hazırlıkların yapıldığı da bir gerçektir. Nitekim, Hazine-i Hassa-i Şahane'nin kuruluş masrafları için bir ön bütçe yaptığını, bu bütçenin ne şekilde kullanılacağına ilişkin esaslar ileride daha geniş olarak ele alınacaktır. Elimizde bulunan mahalli salnâmelerde¹⁴³ ıslah ve tanzim projeleri esnasında bizzat Padişah tarafından bir miktar yardımların şahsına ait gelirlerden yapıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, vergi gelirlerin-

140) Bayram Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları", İstanbul Edebiyat Fak. Tarih Dergisi, Sayı.32, İstanbul 1979, s.437

141) Osman Nuri, a.g.e., s.820

142) Osman Nuri, a.g.e., s.822

143) Daha sonraki dönemlerde 1890-1900 yılları arasında Hazine-i Hassa-i Şahane vâridâtından yapılan harcamalar şu şekilde özetlenebilir: "Hamidiye Alayları'na ihda buyrulan Mesahif-i Şerife hediyesiyle diğer mesarif (3340 kuruş); Hamidiye Hafif Süvari Alayı Merkezindeki Cami-i Şerif için mübayaa olunan eşya esmanı (1288 kuruş); Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının mesarif-i müteferrikası olarak ihсан buyrulan (30.000 kuruş); Memleketlerine azimet eden Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının vapur nevali olarak ihсан buyrulan (65000 kuruş)" H.1318/M.1900 Tarihli Bağdat Salnamesi S. Selçuk Günay, "II. Abdülhamid Devrinde Hazine-i Hassa Gelirlerinden Doğu Anadolu'ya Yapılan Bazı Yatırımlar", Türk Dünyası Tarih Dergisi, sayı 22, İstanbul-1988, s.13-15

den vazgeçilmesi veya indirimi de bu konudaki siyasî yaklaşımın bir göstergesi kabul edilebilir.

Hamidiye Alayları'nın kurulmasına zemin hazırlayan ve Harp Dairesinin, Doğu Anadolu'da bu bölgelerde bulunan otorite boşluğunu gidermek ve aşiretler arasındaki sürtüşme ve yağmaları engellemek gayesi ile kaleme alınan, seraskerlerin (ordu komutanları) Halifeye gönderdikleri başvurular ve temennilerini içeren arz'lardan oluşan belgeler de vardır. Bu belgelere dayanarak diyebiliriz ki, Hamidiye Alayları'nın kurulmasından hemen önce bölgede asayişin temin için Mirliya Osman Paşa görevlendirilmiştir. Konuyu te'yid eden belge şöyledir: "Şemurlularla diğer bazı aşâirin o havaliden nihab etmiş oldukları, mevaşinin istirdadiyla beraber te'dib ve terbiyeleri için Bağdad ve Diyarbekir ve Musul vilayetleriyle Zor Mutasarrıflığından birer müfreze-yi asker sevki... Bu kerre 4. Ordu-yu Hümayun Muşiret-i celilesinden mevrut telgrafnâmede bu iş için ordu-yu Hümayunlarından sevk edilen müfrezelerin kumanda ve idarelerinin tevhideyle, zabitan meyanında nifak ve tefevvuk gibi hâlâtın vukuuna meydan verilmemesi zımnında mecmuuna bir kumandan tayini lüzumu iş'ar olunmasına ve zaten bu iş için Ordu-yu Hümayûn-u Mezkure mensup olarak Diyarbekir'den sevk edilen bir alay süvariyle bir alay tabur piyadenin emr-i kumandası elyevm Mardin'de bulunan Mirliya Osman Paşa'ya tevdi edilmiş olduğu gibi, şimdilik o havalide Paşa-yı Mümaileyhinden başka daha büyük rütbede ümeradan kimse bulunmadığı..."¹⁴⁴ belirtilmektedir. Daha sonra 8 Cemaziye'l-Ahir 1306 tarihinde atama yapılmış, 17 Şaban 1306¹⁴⁵ tarihinde belgelendirilmiştir.¹⁴⁶

144) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Mütenevvi Maruzat Evrakı, Cilt: 2 Belge No: 38/81-2 belge

145) 1306/1888 yılına tekabül etmektedir. Faik Reşit Unat, Hicri Tarihleri Miladi Yıla Çevirme Klavuzu, Ankara 1988, s.88

146) a.g.t. No: 38/81-1 belge

Bu dönemde iç karışıklıkların olduğu ve asayişin bozuk bir şekilde süregeldiğini anlatan bir diğer belge de 8 Kanun-i Sani 1306 tarihinde II. Abdülhamid'in Dersim Vilayeti'nde sulhü temin eden ve padişaha bağlılıklarını bildiren biri ağa dört rüesanın nişanla taltifi maksadıyla gönderdiği irade sebebiyle 12 Mart 1307 tarihinde Elazığ Valisi Nasuhi tarafından Padişaha verdiği cevabı içermektedir. Belgede Vali, ağa için Kapucubaşılık ihsan edilmesini istemektedir.¹⁴⁷

Bu dönemde iç karışıklıkların olduğu ve asayişin bozuk bir şekilde süregeldiğini anlatan bir diğer belge de 22 Rebiü'l-âhir 1308/1890 tarihli olup, Bitlis vilayeti Mektup Kalemi'nden, Mabeyn-i Hümayûn'a gönderilmiştir. Erzurum'da çıkan bir ayaklanmanın ardından, Muş ovasına baskın düzenleyenlerle buradaki koyun ve eşyaları gasbeden Hayyut ve Sason aşiretlerinin cezalandırılması maksadıyla Vilayet-i Evrak Müdürü Arif Efendi'nin denetimiyle 31. Alayın 3. Taburu'ndan 4. Bölüğün Yüzbaşı'sı Fütüvvetli Ahmet Ağa¹⁴⁸ komutasında aşiretlerin üzerine gidilmiş gaspçılar cezalandırılarak, malları sahiplerine iade edilmiştir. Ayrıca Arif Efendi'nin de rütbe ile taltifi istenmektedir.¹⁴⁹ Bu dönemde Dersim'den Malatya'nın Darende ilçesine kadarki bölgede sürekli olarak birtakım baskınlar günde gelmektedir. Cemaziye'l-evvel 1308/1890 tarihinde Mamuretü'l-Azize vilayeti Mektup Kalemi'nden Mabeyn-i Hüma-

147) Bu belgenin en önemli yanı ilk defa bir irade, telgrafnâme ile matbu şekle getirilerek, 1306 tarihinde Elazığ'a 1307 tarihinde de Elazığ valisi tarafından cevap olarak aynı yöntemle İstanbul'a gönderilmesidir. Bu telgrafnâme ilk telgrafnâme örneğidir. Belgelerin geriye doğru sıra takibi yapılması sonucu böyle bir örnek görülmemekte olup bu tarihten sonra hazırlanan Hamidiye Alayları'nın ilk teşkilat kanunnâmesinin de aynı şekilde matbu telgraf yoluyla iletilmesi bu konuda bir delil niteliğindedir. Bölgelere matbu telgrafların gönderilerek iletişimin hızla yapılması Hamidiye Alayları'nın hızlı bir şekilde teşkilatlanmasına da zemin hazırlayan etmenler arasındadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Mütenevvi Maruzat Evrakı, belge No: 49/57

148) Ağa: 10 Teşrin-i Evvel 1306 tarihli belgede Hamidiye Alayları'nın teşkiline başlanarak bölük komutanlarının aşiret reislerinden (ağalarından) tayin edilmeleri emredilmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Mütenevvi Maruzat, Belge No: 48/83. 4. Belge

149) a.g.t., Belge No: 46/36

yûn Başkitâbet-i Celîlesi, konuyla alâkalı bir arıza sunulmuştur; Dersim ve Çemişkezek ektradının Malatya'nın Darende ve civarındaki bazı kazalara saldırarak yöre insanına baskı yaptıkları, mallarını gasbettikleri, bu nedenle adı geçen kazaların 24 adet sokağında birer karakol inşaası için izin istenmektedir.¹⁵⁰ Alayların *asayiş-i inzibatiye* görevi yaptıkları Hamidiye Alayları Nizamnâmesi'nde mevcut olup, karakol inşa izin tarihinin, Alayların kuruluş tarihine denk gelmesi, belgeyi teyid eder niteliktedir.

II. Abdülhamid tarafından yetiştirilmek istenen, Halifeye bağlılık ve devletin her işe hayırlı çözüm getireceği düşüncesi, bazı Kürt aşiretlerini cesaretlendirmiştir. Aşiret reisleri; yeni açılan aşiret mektebine veya da Trablusgarb ve Yemen'de Mekteb-i Aliye'den sonra askerî okullara kabul edilen Arap aşiretlerinin çocuklarını örnek göstererek kendi çocuklarının da eğitilmeleri için başvuruda bulunmuşlardır.

25 Sefer 1308/1890 yıllarına tekabül eden iki belgede bu aşiretlerin çocuklarının adları yazılı olup, onların bu arzları¹⁵¹ daha sonra II. Abdülhamid'in buyrukları doğrultusunda olumlu cevaplandırılmıştır. Aşiretlerin bu istekleri yerine getirilirken, bilahare onlardan sadakat beklenmiş, bu durum bölge halkının Hamidiye Alayları'na teveccühünü artırmıştır. 17 Şubat 1319 tarihli bir belgede de, Musul İdare Meclisi aşiret çocukları için mektep inşa etmek maksadıyla başvuruda bulunmuş, bu başvuruya karşılık da kendilerine izin verildiğine dair bir telgraf çekilmiştir.¹⁵²

Müşir Zeki Paşa'nın faaliyetleri ve maaşının artırılması için, Padişah yaveri tarafından kaleme alınan diğer belge ise

150) a.g.t., 47/60. 2. belge Not: Bu belge grubu 4 adet olup karşılıklı yazışmaları içermektedir.

151) a.g.t., 46/16-1 ve 2. belge

152) a.g.t., 224/53

şöyledir: “Memalik-i Şahardarinde Aşâir-i İslâmiye'den Süvari Alayları'nın teşkili husus-ı hükmün nususi olup, şu teşkilât-ı hayriyeye teşebbüs olunmasından dolayı bir iki aydan beru rüesa-i aşâir Peyder-pey 4. Ordu'yu Hümayunları'nın merkezi olan Erzincan'a akın akın gelmekte... Mesmuata göre avn-ı inâyetbâri ve semere-i muvaffakiyet-i hazret-i padişahileriyle mevcutları beşer yüz raddesinde olmak üzere şimdiye kadar teşkil olunan aşâir'i süvari alaylarının, miktarı yirmiye baliğ olup daha birkaç alay teşkili muharrer ise bu da... Ma-haza ordu-yu mezkur müşiri Zeki Paşa kulları gerek bu vilayetlerin teşkili ve gerek arz-ı fesadinin men-i ittisaatına ait tedâbir-i seria-i askeriye'nin ittihaz ve icraası için birkaç defa Bitlis ve Van vilayetlerine azimetlerinde meşhud olan mesair ve iktamad-i fevkalâdesinin iktitaf-ı sür'at-ı nafiyesi zımında ba'dema dahi seyyar bir halde bulunmağa ve binaen-aleyh bu yüzden bir hayli masarır-ı ihtiyarına mecburiyeti tâbi olup, halbuki meayiş-i mahsus sair Ordu-yu Hümayûnları müşirlerinin maaşlarından dûn olduğu haber verildiğinden maaşına beşbin kuruş zamimeten ihsan buyrulur ise bir kat daha tezayüd-i şevk ve gayretini mucip olacağı badihiyetten bulunmuş olmakla ol babda ve kâtibe-i ahvalde irade ve ferman hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir.” 9 Şubat 1306/12 Şaban 1308 Yaver-i Ekrem Kulları.¹⁵³

Belgeye Göre; 1) Ordu-yu Hümayûn Merkezi Erzincan'dır. 2) Aşiret reisleri bu merkeze akın akın gelmektedir. 3) Beşer yüz kişilik yirmi alay kurulmuş olup birkaç alay daha kurulacaktır. 4) Bölgede huzursuzluk çıkaran Ermenilere (arz-ı fesadân) karşı ilk mukavemet Aşiret Alayları ile bu bölgede gerçekleştirilmiştir ve bunda başarılı olunmuştur. 5) Sözkonusu alaylar aşiret süvari alaylarıdır ve daha “Hamidiye” adı henüz zikredilmemektedir.

Yukarıdaki belgeyi te'yid eden diğer bir belge ise "Yıldız Saray-ı Hümayûnu Başkitâbet Dairesi" tarafından kaleme alınmıştır; "Bu kerre teşkil buyrulmakta olan *Süvari-i Asakir-i Hamidiye Alayları* için Hazine-i Hassa-i Şahanece imal olunacak yirmidört adet sancağın behemehal Hırka-ı Saadet ziyaret-i resm-i âliyesi gününden evvel ikmal ettirilmiş bu kerre dahi şeref-sadır olan İrade-i Seniyye-i Hazret-i Hilafetpenahi iktiza-i âlisinde bulunmuş olmakla ol babda Emr ü Ferman Hazret-i Men lehü'l-Emrindir." 1 Nisan 1307/4 Ramazan 1308.¹⁵⁴ Belgenin ikinci kısmı ise cevap niteliğindedir: "... sancakların zaten atlasları mevcut olmadığı cihetle numunesi vechiyle Herke Fabrika-i Hümayunun'da mahsusen yaptırılmakta olmakla beraber kelime-i celile-i şehadetin her mahal elde imal ettirilmeyip darphane-i âmirede atik hazine-i hassa dairesinde kisve-i saadet Hazret-i Nebevî imal ettirilmekte olan dairede bu iş ile meşgul olan zevat maârifetiyle işlettirileceği ve Tuğra-yı Garra-yı Hümayunun dahi kezalik ayruca tevşih ve imal ettirileceği cihetle mezkûr sancakların Resm-i Âli-i mezkûre kadar yetiştirilmesi sarf-ı mesai olunacağı bedihi olup bunların cümlesinin birden Resm-i Âli-i mezkûre kadar yetiştirilmesi maddeten mümkün olamayacağından ol vakte kadar her kaç adedi ikmal olunur ise takdimine müsaraat olunacağı maruzdur. Emr ü ferman Hazret-i Men lehü'l-Emrindir." 2 Nisan 1307/ 5 Ramazan 1308.¹⁵⁵

Birinci kısımda zikredilen 24 adet sancağın imali ile 24 adet alayın kurulduğunu ve aynı zamanda süvari alaylarının Hamidiye alayları olarak adlandırıldığını, ikinci kısımda ise; alaylara sancaklarının Hırka-i Saadetin ziyaret günü yapılacak bir törenle verileceği anlaşılmaktadır.

154) a.g.t., 49/92-1

155) a.g.t., 49/92-1 (2. Kısım)

Süvarilerin bineceği atlar için de şöyle denilmektedir: “Süvari-i asakir-i şahane üç kısım olup biri zayıf, biri ağır, diğeri de Hamidiye süvari alaylarından mürekkeptir. Binaenaleyh süvarilerin mükemmel bir halde olması bunların rükubi için iktiza eden hayvanların Adana, Sivas gibi vilayetlerden ehven fiyatla tedarik olunabileceğinden ve Çerkeslerde süvariye gerek hayli hayvan bulunduğundan hayvan ihracâtını men ile süvari-i asakir-i şahane için iktiza eden (gerekten) hayvanatın dahil-i memâlik-i şahânedan tedariki ve yalnız Ertuğrul Alayı’nın hayvanları zaten Macaristan’dan mübâyâ’a olup cüsseleri de iri olduğundan bunlardan çürük olanların peyder-pey yine Macaristan’dan mübayâ’a ile tecdidi ve topkeş hayvanların dahi Macaristan’dan getirilmesi. Bizde çıkan hayvanların cüsseleri ufak olmak hasebiyle süvariler ve topçular için iktiza eden hayvanların tedariki çaresinin düşünülmesi.”¹⁵⁶ Diğer bir belge 16 Nisan 1319/1903 tarihli olup, Hafif Süvari Alayları için Denizli’den alınan atların şekil ve renkleri için çıkarılan cetvelin Aydın valiliğine takdimini göstermektedir.¹⁵⁷

Aşiret Alaylarının kuruluş hazırlıkları döneminde Padişah’a bağlılıklarını bildirmek üzere İstanbul’a gelmek isteyenler hakkındaki belgeler de oldukça teferruatlıdır: “Dördüncü Ordu-yu Hümayûnu Müşirinizden Şakir Paşa’ya mevrut 2 Mart 1306 tarihli şifreli telgrafnâmenin hallidir” diye başlayan belgede şöyle denilmektedir: “Aşair Süvari Alayları’na mensup rüesa ile muteberleri yüzelliden mütecaviz oldukları halde merkezde mevcut olup Mart’ın dokuzundan sonra bi-lütfihi Teâla Dersaadet’e müteveccihen yola çıkarılacağından ve bunların burada bulundukları müddetçe *mesarif-i it’amiye*, vesair şeyleri bâirâde-i seniye Ordu-yu Hümayununca tesviye ve ifa haklarında resime-i mühimmatnuvazi icra kılındığı gibi buradan Dersaade-

156) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrak, Kısım; 9, Evrak; 2645, Zarf: 72 Karton: 4

157) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Mütenevvi Maruzat, Belge No: 224/50-2 belge

te kadar vuku' bulacak masarîf-i rahiye ve kul vapurlarıyla yemeklerinin dâhi orduca tesviyesine tâbi idüğünden vergilerine mahsus olan esbler (atlar) Trabzon'a kadar götürölüp avdetlerine değin orada alıkonulacaklarından bunların Trabzon'a kadar levazımatı ile Trabzon'a avdetlerine değin tevkif olunacak hayvananın yemlerinin ihzârı Trabzon vilayetine yazılmıştır... Mart'ın 20'sinde Trabzon'da hazır bulunacaklardan hayvanata bakmak üzere Trabzon'da kalacak hademededen maadasını Trabzon'dan alup Dersaadet'e götürmek ve yemeklerini vermek üzere posta vapurlarından birinin tahsisi ile kapudâna tâlimat-ı lâzime verdirilmesi ve taraf-ı aciziyede ita-yı malumat buyrulması rica olunur... *Efradı en çok olan aşâirden Haydaranlı aşireti rüesası* henüz merkeze vasıl olmadıkları gibi Diyarbakır vilayetine dahilindeki aşâir-i ağvati de kısmen yolda olup bunların ve mütebaki rüesa-yı aşairin merkeze vürudları ancak bir ay müddetle mütevakıf olduğu tahmin olunduğundan hîn-i vürudlarında taahhüt edecekleri alayların miktarı başka başka bildirileceği ve içlerinden Dersaadet'e gideceklerin de ikinci kâfile olarak gönderileceği bedihi idüğü arz olunur.”¹⁵⁸ 4. Ordu-yu Hümayun Müşiri Zeki Paşa'nın bu telgrafına karşılık cevap niteliğinde olan 4 Mart 1306 tarihli belgede, Trabzon'a İdare-i Mahsusa'dan bir vapurun gönderildiği bildirilmiştir.¹⁵⁹

Hamidiye Alayları'nın resmen kuruluşuna ilişkin diğer bir belge bize bu konuda detaylı bilgi vermektedir: “Devletlü Efendim Hazretleri; Vilayet-i Şahanede sakin aşair ve kabailden,

158) a.g.t., Belge No: 48/83-2. belge

159) a.g.t., Belge No: 48/83-3 belge Not: Belgede tarih 4 Mart 1291 olarak düşürülmüş olup kâtip hatası vardır. 1291 tarihinde 4. Ordu-yu Hümayunu Müşiri Derviş Paşa'dır. M. Zeki Paşa 1306'lı yıllarda (1890) 4. Ordu Müşiri olarak görevlendirilmiş olup belgede O'nun bu ünvanla zikri tezimizi de doğrulamaktadır. Ahmet Cevdet Paşa, Tezâkir'inde, Derviş Paşa'nın bölge asayişini sağlamak için Fırka-ı İslahiye Taburunu komuta edeceğini, Mülkî işlere de kendisinin görevlendirildiğini belirtiyor. Fırka-ı İslahiye taburları İstanbul'dan hazırlanıp Doğu ve Güneydoğu'ya ıslah amacıyla gönderilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa, Tezâkir, Hazırlayan: Cevat Baysun, 3.Cilt, Ankara 1963, s.107

zaman-ı harbde veya zaman-ı harbin gayride fevkalâde bir hal zuhuriyle dâvet vukuunda istihdam olmak üzere *Süvari Muavenet Alayı* ve bölüklerinin teşkiline ve bu babda kaleme alınan Nizamnâmenin icra-i ahkâmına irade-i seniyye-i Hazret-i Padişahî şeref müteallik bulunduğundan zikrolunan bölüklerin teşkil-i ba'dehu;... icab-ı hal lüzum gelenlere tebliğ olunmuştur. *Mezkûr alay ve bölükler zabitanının kendi rüesasından tayinine* efradının inde'l-iktiza sür'at ve suhulet-i tecemmü'leriyle mevâki-i lazimîye sevkleri... Efrad-ı aşair tarafından müctemian ve münferiden vukua gelmekte olan ceraim ve vukuat-ı cinaiyenin ve aşâirin mine'l-kadim yekdiğerine karşı muhafaza ede geldikleri husûmet ve zıddiyetin ilcasiyle zuhura gelen mudaraba ve mukâtalâtın ale'l-ekser rüyesa-yı merkumenin te'siri... Rüesa-yi aşâirin kumandası tahtında bulundurulduğu takdirde vukuat-ı mebsutanın tekessürü ile muhafaza-i emniyet ve asayiş-i memleket nokta-yı nazarınca su-i tesirâtı mucib alacağına... *Yemen ve Trablusgarb vilayet-i celile ahali-i sadıkası hakkında râyegân* buyurulan eltaf-ü esfak-ı celile-i hilâfetpenahi misillü aşâiri-*merkume evlatlarından* sinn-i tahsilde olanlarından beher sene birkaç neferin Dersaadet'teki Mekâtib-i Aliye-i Askeriye'ye ahz ve kabulleriyle terbiye ve ikmal-i tahsil ettirilerek *bunlardan zabitlikle çıkacak olanların, aşiretleri süvari bölüklerine zabitan tayinleri...* Varto kazasındaki Cibranlı Aşireti rüesasından dört zâtın oğullarının Mekâtib-i Aliye-i Askeriye'ye kabullerini... Ol babda Emr ü Ferman Hazret-i Men lehül-Emrindir" 10 Teşrin-i evvel 1306/ 8 Rebiülevvel 1308.¹⁶⁰

Aşiret Alayları kuruluş devresinde, bu alaylara dahil olanlara devletçe bazı imtiyazlar verilmiştir. Zaman zaman bu imtiyazların geri alındığına dair dedikodular çıkartılmakta olup bu-

160) a.g.t., Belge No: 48/83 4. belge Not: Hicri 1308 yılı Cemaziye'l-Ahir ayına kadar 1890 Miladi, Cemaziye'l-Ahir 1308'den itibaren 1891 Miladi yılına tekabül etmektedir. Faik Reşit Unat, Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu, Ankara 1988, s.88

nun aslının olmadığı bölgelere bildirilmektedir. Meselâ Anadolu Müfettişi Şakir Paşa, kendisine bu şekilde konuyu ileten Bitlis'in Çukurca Nahiyesi Aşiret Alayı Komutanı Ramazan Han Bey'e verdiği cevapta: "Bu gibi eracı neşredenler mahza hasetlerinden olarak neşretmektedir" diyerek konuya açıklık getirmektedir.¹⁶¹ Özellikle Hamidiye Alayları kurulduktan sonra, birçok aşiret reis ve beylerinin imtiyaz kazanmak için alaylara süratle teveccüh ettikleri görülmüştür.¹⁶²

Alayların kuruluşları tamamlanıp belli bir aşama kaydettikten sonra ortaya çıkan tablo şudur: Aşiretlerin bütün alayları süvari olup, atlarını bizzat kendilerinin temin ettikleri ve bunların alay defterine işlenerek damgalandıkları, alayların subay maaşları ile yiyecek ve silahları devlet tarafından verilerek, her alayın damgası (numarası) başka olup, alay defterine bunun kaydedildiği söz konusudur. Takım subayları teğmen rütbesinde olup, aşiret mensuplarından seçilmişler, daha üst rütbeden subaylar ise muntazam ordudan atanmışlardır. Ayrıca her alaya, bir yanında Kur'an-ı Kerim'den bir ayet, diğer yanında ise padişah arması işlenmiş kırmızı atlastan sancaklarla, beyaz ipek kumaşa yaldızla yazılmış ferman verilmiştir.¹⁶³ Alayların teşkili için dikkat edilmesi gereken hususlar bilahare matbu şekilde hazırlanıp 1308 Nizamnâmesi olarak telgraf yoluyla kitarelere ulaştırılmıştır.

161) Sakıp Selçuk Günay, *Hamidiye Hafif Süvari Alayları*, Erzurum 1983, s.16-17

162) Sakıp Selçuk Günay, a.g.e., s.17-18

163) Fahrettin Altay, 10 Yıl Savaşı, (1912-1922) ve Sonrası, İstanbul 1970, s.53-54

C. HAMİDİYE ALAYLARI'NIN RESMEN KURULUŞU, MÜTEAKİP NİZAMNÂMELER ve GELİŞİM SÜRECİ İÇİNDEKİ ROLLERİ

1. İlk Nizamnâme 1308/1891

Hamidiye Alayları'na ait olan ilk nizamnâme, alayların ilk teşkilatlanmasını içermektedir. Hatt-ı Hümayûn şeklinde hazırlanmıştır. 1308/1890 yılında neşredilmiş olup 12 bölümden oluşmuştur. Her bölüm üzerinde içeriği yazmaktadır. Bu bölümler inkıtaya uğramadan belirli bir şekilde numaralı maddeleri içermektedir. Bölümler şu şekilde tertip edilmiştir:

- 1- Alayların suret-i tertip ve teşkili (1-5. Maddeler)
- 2- Efrad (6-12. Maddeler)
- 3- İctima (13-17. Maddeler)
- 4- Hey'et ve Kıyafet ve Eslihaları (18-21. Maddeler)
- 5- Zabitan intihabı (22-26. Maddeler)
- 6- İstihkak (27-31. Maddeler)
- 7- Terfi-i Rütbe (32-37. Maddeler)
- 8- Umur-u İnzibatiye (38-44. Maddeler)
- 9- İdare (45-51. Maddeler)
- 10- Usûl-ü Teftiş (52. Madde)
- 11- Topçu (53. Madde)
- 12- Hatime

Birinci maddeye göre; Hamidiye Alayları'nın tertip ve teşkil gayesi şudur: "Memleketin tesadiyyat ve tecavüzat-ı ecanipten muhafazası zımında tertib-i muktaziyat olan heyet-i askeriye'nin terkihi ol memleket ahalsinin nüfus-u umumiyesine ait mükellefiyet cümlesinden olup, bu mükellefiyetten ahalinin bir

kısımının istisnası kuvve-i umumiyenin noksanını icap edeceği derkâr bulunduğu ve bu kaide-i meşruenin Memalik-i Mahrûse-i Şahanede bi-hakkın mer'î tutulmasıyla kuvve-i umumiye-i Osmaniye'nin tezyid ve teksir olunması maksad-ı meşruuna binaen hususiyet-i halleri hasebiyle şimdiye kadar tamamiyle intizam-ı askerî altında olarak hizmet-i askeriyede bulunamayan ve cundilik ile me'luf ve meşhur oldukları halde haymenişin olan efrâd-ı aşairden müceddeden "*Asakir-i Hamidiye*" nâm-ı celileyle süvari aşair alayları teşkili irade-i seniyye-i Hilâfetpenâhidir."¹⁶⁴

İkinci maddeye göre; alaylar en az dört, en fazla altı bölükten oluşturulacak, bölük mevcudu yüzyirmisekiz, alay mevcudu beşyüzoniki, bölükler yüzdoksaniki ve alaylar binyüzelliiki den fazla olmayacaktır.¹⁶⁵ Nüfusu müsaid bir aşiretten bir veya birkaç alay teşekkül olunabileceği, kendilerine bir sıra numarası verilerek "*Süvari Hamidiye Alayı*" olarak adlandırılacağı ve bu alay numarası ile zikredilerek konumlarının tesbit edileceği belirtilmiştir.¹⁶⁶ Nüfusu alay oluşturmamayaacak derecede az olan aşiretler de bölükler şeklinde organize edilerek numaralandırılacak, iki veya üç aşiretten bir alay teşekkül ettirilip, kışla ve karargâhları ayrı bile olsa sefer anında bunların başına bir alay kumandanı tayin edilerek bir araya getirileceği öngörülmüştür.¹⁶⁷ Bağımsız bölüklerin veya alay dahilindeki herhangi bir bölüğün veya daha küçük bir aşiret birliğinin, hatta bu kuvvetlerden bir kısmının herhangi bir sebeple bir diğerine dahil edilmeleri, birleştirilmeleri, karıştırılması kesinlikle yasaklanarak buna ihtimam gösterilmesi istenmektedir.¹⁶⁸ "*Efrad*" kısmında

164) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Esas Evrak*, Kısım; 37, Evrak No:47/27, Zarf: 47, Karton: 113 Ayrıca konu hakkında bkz; Mehmed Rüşdi, *Devlet-i Âliye Ordu Teşkilatı*, İstanbul 1311, s.135

165) Nizamnâme 2. Madde

166) a.g.n., 3. madde

167) a.g.n., 4. madde

168) a.g.n., 5. madde

ise; Hamidiye Alayları'na kabul edilecek kişilerin yaşları; 17-40 arasında olacağı, bunların sayımı künye usulü yapılarak bir deftere kaydedileceği, kayıt defterlerinin alay ve bölük komutanlarınca korunarak, bunların birer sûreti de Dahiliye Nezaretine, Umum-u Asakir-i Hamidiye kumandanlığına ve Merkez-i Ordu-yu Hümayunu'nda bulundurulacağı belirtilmiştir.¹⁶⁹ Bu durumda kurulacak olan ordunun; asker, bölük, alay sayısı ve tertipleri de devlet tarafından bilinmiş olacaktı. Hamidiye Alayları'nda orduya alınacaklar yaşlarına göre üç sınıfa ayrılmıştır: 17-20 yaş arası *efrad-ı ibtidaiye*, 20-32 yaş arası *efrad-ı nizamiye*, 30-42 yaş arası da *efrad-ı redife* olarak adlandırılarak, bir mertebeden, diğerine terfi hakkı kazanan kişi Zat-ı Akdes-i Hümayun'a (Padişaha), devlet ve memleketine sadık kalacağına yemin edecekti.¹⁷⁰ İbtidaiye sınıfına dahil olanlar her yıl üç ay talim ettirilerek askerliğe alıştırılacak.¹⁷¹ Nizamiye sınıfına dahil olanlar ise her yıl kendi yaylaklarında yapacakları talimden başka, üç senede bir defa iki ay müddetle, alay yaylakları haricinde biraraya gelerek genel talim göreceklerdi.¹⁷² Alaylar'dan iki çavuş, güzel ahlâklı olmak şartıyla seçilerek Ordu-yu Hümayun merkezine gönderilerek buradaki "Mektep Alayı"nda altı ay talim ettirilecekti. İki yıl boyunca da İstanbul veya başka yerlerde görevlendirildikten sonra mülâzımlık rütbesi veya bir üst rütbe ile de taltif edileceklerdi. Bunun dışında her aşiretten bir kişi, Dersaadet'teki "Süvari Mektebi"nde bir müddet askerî tahsil yaptırılarak, mülâzımlık rütbesi ile memleket ve alaylarına gönderilecekti.¹⁷³ Bu şekilde askerî eğitim almış bir subay kadrosunun aşiretlerden oluşturulmasına özen gösterildiği bu maksatla da eğitim mektepleri açıldığı görülmektedir. *Efrad-ı redife*'nin herhangi bir savaş olmadığı ve

169) a.g.n., 6. madde

170) a.g.n., 7. madde

171) a.g.n., 8. madde

172) a.g.n., 9. madde

173) a.g.n., 10. madde

devletçe lüzum görülmedikçe silâh altına alınmayacakları ve bunların kendi işleri ile meşgul olmalarına izin verildiği belirtilmektedir.¹⁷⁴ Hamidiye Süvari Alayları efradının elbise ve hayvan takımları kendileri tarafından karşılanmasına rağmen, tüfek, cephane ve alay sancaklarını devlet tedarik edecekti.¹⁷⁵ Bu alaylar: "Arap, Kürt, Karapapak ve Türkmen aşiretlerinden müretteb olduğundan bu ekvama mensup olanlardan her birinin elbisesi mensup olduğu kabâil ve aşairin iktisa edegeldikleri şekil ve kıyafette bulunması münasip ve muvâfık olacağından şimdilik üç nümûne intihab olunmak ve bunların... Hareket-i askeriye mâni olmayacak biçim ve şekilde kabul bulunan nümûneye muvâfık bulunmak şarttır. Üzerlerinde ahali-yi saireden fark olacak surette alayın ismi ve numarası yazılı bir alâmet-i farikası bulundurulacaktır."¹⁷⁶ Alay mensuplarının "Eyer takımlarıyla beraber atların maksadına uygun tedarik ve bakımının yanı sıra her an sefere hazır halde tutulmaları"nın gerekli olduğu zikredilmektedir.¹⁷⁷ Hamidiye Süvari Alayları'nın zabitan ihtiyacı; mevcutlar yeterli değilse, subay açığı aşiretlerin ümera ve rüesasından karşılanacak, bunların talim ve terbiyeleri de nizamiye süvari alayları zabitanlığınca yapılacaktır. Harp birliği olarak nitelendirilen kısmın, alay ve bölük kumandanları olan yüzbaşılar; eğitilmiş subaylardan, kaymakam, binbaşı ve kolağaları ile yüzbaşı mertebesinde bulunan zabitan, "ale'l-umum aşiret ümerası müttehizanından ta'yin olunur" denilmektedir.¹⁷⁸ Diğer taraftan alayların umum komutanlıkları askerî komutanlardan ta'yinle *Feriklere* verilmiş, her dört alaya bir *Mirliva*'nın emir-komuta edeceği karara bağlanmış. Devlete sadakatları izhar olunan aşiret mensuplarının *Seraskerce* tasdik gördüğü takdirde *Miralay* olarak alaya kaymakam ve mual-

174) a.g.n., 11. madde

175) a.g.n., 18. madde

176) a.g.n., 19. madde

177) a.g.n., 20-21. maddeler

178) a.g.n., 22. madde

lim vasfıyla atanabilecekleri belirtilmiştir.¹⁷⁹ Arzularıyla üç yıl görev yapan aşiret mensupları, şehadetnâme alarak, şehadetnâmeli zabıt ünvanını alırlardı. Bu durum Ordu-yu Hümayûn'a iletilir ve kendilerine aşiret subayı ünvanı verilerek, tam maaş ve terfi-i rütbe ile de taltif edilirdi.¹⁸⁰ 26. Maddeye göre bahsedilen *nizamiye alayları* için, subay olabileceklerin bilfiil nizamiye alaylarında üç yıl eğitilmeleri şartı getirilmektedir. Nizamnâmenin müteakip kısım ve maddeleri ayrıntılar ve teknik kısımlarla devam etmektedir. *Terfi-i rütbe*, kısmında, istifalar ve cezalarla ilgili bilgiler verilmektedir.¹⁸¹ *İdare* kısmında ise; süvarilerin binecekleri beygir, eyer ve eşya masrafları kendilerine ait olmasına rağmen, herhangi bir şekilde görevlendirildiklerinde, akla gelebilecek her türlü masrafın devletçe karşılanacağı belirtilmiştir.¹⁸² Bu alaylara dahil olan aşiret mensuplarının (ümera-zabitan ve efradın) vergiden muaf tutuldukları belirtilmektedir.¹⁸³ Şehadetnâmeli subaylara tanınan haklar, şehâdetnamesiz subaylara ancak, sefer-görev emri esnasında tanınarak şehit oldukları takdirde, ailelerine şehit aylığı verileceği karar kılınmıştır.¹⁸⁴ Alaylar'da gündeme gelebilecek her türlü vukûat için Serasker'den gelecek emir üzerine halihazırda bulunan askerî ceza kanunnâmesi hükümlerinin aynısının uygulanması öngörülmüştür.¹⁸⁵ Usûl-ü teftiş kısmında ise, teftişi yapacak zâtın Hamidiye Süvari Alayları Umum Kumandanı Feriki'ne ait bir vazife olduğu, belirtilmiştir.¹⁸⁶ Ayrıca alayların bünyesinde bir topçu takımının bulundurulması öngörülmüştür.¹⁸⁷

Hatime kısmında ise "Her ne sebebe mebni olursa olsun,

179) a.g.n., 23.24.25. maddeler

180) a.g.n., 26. madde

181) a.g.n., 32-37. maddeler

182) a.g.n., 45. madde

183) a.g.n., 46. madde

184) a.g.n., 50. madde

185) a.g.n., 51. madde

186) a.g.n., 52. madde

187) a.g.n., 53. madde

işbu Hamidiye Alayları'na dahil olmayanlar ahz-ı asker kanun-nâmesi ahkâmına tâbi olup hiçbir hal ve suretle bunların kuvve-i umumiyeden hariç kalmasına mesağ gösterilmeyecek ve lüzum-u halinde isti'mal-i cebir ve şiddetle silk-i askere idhallerine fevkalâde i'tina olunacaktır"¹⁸⁸ şeklindeki açıklama ile Hamidiye Alayları'na dahil olmayanların askerlik yapmaları mecburi oluyor ve gerektiğinde zor kullanılacağı da belirtiliyor.

Alaylar, kuruluş nizamnâmesinin 51 ve 52. maddeleri gereği alay içinde veya aşiretler arasında, herhangi bir vukuat anında müdahalede bulunabileceklerdi. Nitekim *umur-u inzibatiye* kısmında inzibat görevini de yapacakları belirtilerek böylece çok etkin ve yaygın bir kuruluş amacı üstlenmişlerdi.¹⁸⁹ Aşiret Alayları'na mensup olanların vergiden muaf tutularak alaylara katılmaları cazip hale getirilmiş alay mevcutları zamanla artmıştır. Başlangıçta 24 adet olan alay sayısının¹⁹⁰ yoğun talep yüzünden 38'e çıkarılması düşünülmüş, hedeflenen alay sayısı ise 50 adet olarak kararlaştırılmıştır.¹⁹¹ Buna rağmen daha aynı yıl içinde alay sayısı 45 adedi bulmuştur.¹⁹² Teşkilatlanmanın hızla devam etmesi bölgenin tüm ihtiyaçlarına cevap verir nitelikte bir gayretin varlığını göstermektedir.

Alaylar kuruluş aşamasında bir imtiyaz elde ediyorlardı. "Bu durum onların hem fiilî, hem de hukukî statülerini farklı kılıyordu. Böylece aşiretler arasında bir yarış başladı. Hatta imtiyaz alamayanlar, kıskançlık yüzünden imtiyaz alanlarla savaş halini aldı. Devletin aşiretlere silah vermesi bir başka güç kaynağı oluşturuyordu. İmtiyaz alamayan aşiretler İstanbul'a gizli

188) a.g.n., Hatime (54. Madde)

189) a.g.n., (38-44.maddeler)

190) Yıldız Mütenevvi Maruzat Belge No: 49/92-1 belge.

191) İbrahim Ethem, *Cundilik ve Hamidiye Alayları*, İstanbul 1308, s.4-5

192) Yıldız Esas Evrak Kısım: 31, Belge No:76/1 Not: 1312 tarihli "Salnâme-i Askeri"de, 1894 yılı sonlarında alayların mevcudunun 56'yı bulduğu belirtilmiştir. Sakıp Selçuk Günay, *Hamidiye Hafif Süvari Alayları*, Erzurum 1983, s.28-29

bir kin duyuyordu. Aşiretler seçilirken, sadık ve Sünnî olanlara öncelik veriliyordu. Temelde itaat esastı.”¹⁹³ “Sünnî aşiretler bu konuda taltif görürken Alevî aşiretlerle çetin bir mücadele de başlamıştı. Karlıova yöresindeki Cibran aşireti ile Varto’daki Alevî Hormek-lolan aşireti arasındaki mücadele 1891-1908 yılları arasında olup en uzun olanıdır.”¹⁹⁴

Teşkilatlanma süreci içinde bölgenin coğrafi yapısı ve aşiretlerin özellikleri durumu etkilemiş, buna göre başlangıçta Doğu Anadolu iki bölümde incelenmiştir. Kuzey bölgesi; Erzurum-Van hattı, Güney bölgesi; Urfa-Mardin hattı.¹⁹⁵ Zeki Paşa tarafından bu bölgelerde teşkilatlanmayı gerçekleştirmek üzere Mirliva Mahmut Paşa görevlendirilmiştir. Bu bölgelerdeki Zil/Zilan aşireti Livası, Hayderan aşireti reisi Mirliva (Kör) Hüseyin Paşa tarafından, Mil/Milan aşireti Livası, Milan aşireti reisi İbrahim Paşa tarafından idare olunmaktaydı. *Bu bölgelerde hangi aşiretin hangi alaya mensup olduğu şu şekildedir:*

Zil-Zilan Aşireti Livası

- a- Hayderan Aşireti (5 Alay) Muradiye, Patnos, Van bölgeleri
- b- Adaman Aşireti (1 Alay) Ağrı bölgesi
- c- Tokeriyan Aşireti (1 Alay) Ağrı bölgesi
- d- Zilan Aşireti (2 Alay) Ağrı bölgesi
- e- Celâli Aşireti (1 Alay) Ağrı bölgesi
- f- Sıpkanlı Aşireti (1 Alay) Eleşkirt bölgesi

Mil/Milan Aşireti Livası

- a- Cibranlı Aşireti (4 Alay) Varto, Karlıova, Bulanık bölgesi
- b- Hasanlı Aşireti (6 Alay) Malazgirt bölgesi

193) Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara 1981, s.93-94.

194) Ahmet Arvası, *Doğu Anadolu Gerçeği*, İstanbul 1965, s.38

195) Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaşı ve Sonrası*, İstanbul 1970, s.55

c- Zirikan/Ziriki Aşireti (2 Alay) Hınıs, Tekman, Köksu, Hacı Ömer

d- Milan Aşireti (5 Alay) Viranşehir bölgesi

e- Barazan Aşireti (2 Alay) Suruç bölgesi. Bu alayların her biri 1200 kişi olup, iki livanın toplam asker sayısı yaklaşık 43.730 kişidir.¹⁹⁶

Aşiretlerin bu şekilde teşkilatlanmalarının asıl amacı, Erzurum-Van hattında Rus tehdidine, Urfa-Mardin hattında İngiltere'nin politik faaliyetlerine set çekmek, Ermeni tedhiş hareketlerine karşı hazırlıklı olmaktır.¹⁹⁷

Genel olarak "Hamidiye alay mensupları kendilerine amir olarak, Padişah ve Müşir Mehmet Zeki Paşa'yı kabul etmişlerdir. Yerel yönetimi muhatap kabul etmeyerek, kendileri hakkındaki herhangi bir karar için İstanbul'dan hüküm verilmesini beklemişlerdir. Bu durum zamanla bir otorite çatışmasına sebep olmuştur."¹⁹⁸ "Hamidiye Alayları Müslüman halka mezalim yaparak dağa çıkan Ermeni komitacılarını takip ve engellemede önemli faaliyetlerde bulunuyorlardı. V. Minorsky, bu alayların Kürtlerin ihtiraslarını körüklediğini belirtmekte ise de zaman zaman bu aşiretleri birbirine düşüren ve kabile damarlarını, ırkçılıklarını ayağa kaldıranların İttihatçılar olduğunu vurgulamıştır... Buna rağmen alaylar görevlerini layıkıyla yerine getirdikleri gibi, çevre halkına karşı bu görevlerini baskı ve istismar aracı olarak kullanmamışlardır... Hamidiye Alayları sadece Doğu Anadolu'da değil Trablus'a kadar birçok bölgede de teşkilatlanmış olup, buralarda seyyar alay şeklinde görev yapmışlardır."¹⁹⁹

196) Şerif Fırat, a.g.e., s.134

197) Bayram Kodaman, *II. Abdülhamid Dönemi Doğu Anadolu Politikası*, İstanbul 1983, s.47

198) Sakıp Selçuk Günay, *Hamidiye Hafif Süvari Alayları*, Erzurum 1983, s.28-29

199) Aydın Talay, a.g.e., s.83-84

2. İkinci Nizamnâme 1313/1896

Bu nizamnâmenin -bazı kısımları hariç- tekrarından ibaret- tir. 1891-1896 yılları arasında alayların işleyişiyle gündeme gelen aksaklıklar giderilmeye çalışılmıştır. İkinci nizamnâmenin hazırlanmasında ana etken, Ermeni isyanlarının, Avrupalı devletlerce sorumlusunun Hamidiye Alayları olduğu tezine karşı, bir ıslahat niteliğindedir. Osmanlı Devleti bu gibi suçlamalara meydan vermemek üzere, aşiretler ve aşiret alaylarının kontrolünü tamamıyla eline almak istemiştir.²⁰⁰ Bu amaçla 30 Zilka- de 1313/1896 tarihinde bir nizâmname hazırlamıştır.²⁰¹ Bası- mı yapılmadan ve neşredilmeden yürürlüğe giren bu nizamnâ- me, Müşir Zeki Paşa'nın Mabeyn-i Hümayûn'a yazdığı ve yeni nizamnâmeyi desteklediğini belirten bir belge de bu durumu te'yid etmektedir.²⁰²

İkinci Nizamnâme; 13 başlıktan oluşan Mukaddime kısmı, bir Zeyl ve bir de Madde-i Mahsusa bölümleri şeklin- de hazırlanmıştır. Bu bölümleri şöyle sıralayabiliriz:

a) Mukaddime

1. Teşkilât (1-7. maddeler)
2. Efrâd (8-14. maddeler)
3. İçtima (15-21. maddeler)
4. Heyet ve kıyaf u eslihalan (22-25. maddeler)
5. Umera ve zâbitan (26-34. maddeler)
6. Terfi-i meratib (35-42. maddeler)
7. Umur-u inzibatiye ve cezaiye (43-54. maddeler)
8. İstihkak (55-62. maddeler)
9. İdare (63-64. maddeler)

200) Bayram Kodaman, a.g.e., s.52

201) Yıldız Esas Evrak Kısım: 37, Belge No:47/28, Zarf: 47, Karton:113

202) Sakıp Selçuk Günay, a.g.e., s.30

10. Muafiyet ve mükâfaat (65-72. maddeler)

11. Teftiş (73-79. maddeler)

12. Topçu (80-81. maddeler)

13. Alay ve bölük kumandanlarının ahz-ı asker ve cem ve tahşid zamanında vazifeleri (82-88. maddeler).

b) Zeyl

1. Müddet-i istisnaiye ve mevadd-ı muvakkata (89-94. maddeler)

2. Münavebe (95-99. maddeler)

3. Kadro heyetleri (100-111. maddeler)

4. Müddet-i istisnaiye zarfında idare-i muvakkata (112-114. maddeler)

5. Müddet-i istisnaiyeye mahsus tahsil (115-121. maddeler)

c) Madde-i Mahsusa

İkinci Nizamnâmenin birincisi ile temel hususlarda aynı fakat bazı teknik hususlardaki farklı yanları olup bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

Öncelikle alayların "Hamidiye Süvari Alayları" adı altında değil de, bundan böyle "Hamidiye Hafif Süvari Alayları" veya "Hafif Süvari Alayları" şeklinde anılacağı belirtilmiştir.²⁰³ Ayrıca dört alaydan bir liva (tugay), gerektiğinde bu alaylardan fırka (tümen) oluşturulabileceği, teşkilat kısmının en farklı yanlarıdır. Diğer hususlar aynıdır.²⁰⁴ 2. Bölümde "ibtidaiye" döneminde bulunan aşiret mensupları için talim süresi 2 aya indirilmiş olup (birincisinde 3 ay idi) ayrıca talim zamanında görevlerine icabet etmeleri ve kurallara riayetleri daha fazla vurgulanmak-

203) a.g.n., madde 2.

204) a.g.n., madde 3-7

tadır.²⁰⁵ 3. Bölümde genel olarak alayların herhangi bir bölgeye sevkıyatı ancak karayolu ile, padişah iznine tâbi olacak, bölgelerden dışarıya hiçbir nefer aşiret reisinden izin almadan çıkmayacaktır.²⁰⁶ 5. Bölümün “Umera ve Zabitan” kısmında; Aşiret emir ve reislerinin fitrî cesaret ve becerikliliklerine dayanarak, (Birinci Nizamnâmeden farklı olarak) alay ve bölük kumandanlıklarına da tayinlerinin yapılması öngörülmüştür.²⁰⁷

Ayrıca “Aşiret subaylarının müstafi sayılabilmeleri için, itaatsizliği veya tardını gerektirecek açık bir cinayetle itham edilmeleri, aksi hallerde bunun uygun olmayacağı... Nizamiye subaylarının istifa müddetlerinin 12 yıl olduğu (1. Nizamnâmede 14 yılı)... Ayrıca münhal bulunan yüzbaşılık kadroları için şehadetnâmeli olmaları şartı aranmamakta, bu göreve mektep mezunu bir yüzbaşı vekilinin de getirilebileceği (1. Nizamnâmede şehadetnâmeli olması şartı vardı)” belirtilmektedir.²⁰⁸

“Umur-u İnzibatiye ve Cezaiye” başlıklı 7. bölümde disiplin ve ceza konuları işlenmekte olup bu, Nizamnâmenin en önemli ve farklı yanıdır. Zira bu kısmın disiplin ve ceza ile ilgili maddeleri daha çok, yaptırımı daha ağırdır. Bu bölümde askerlik disiplininin yanı sıra nizamnâmenin gerekleri de bir müeyyide aracı olmakta ve birinci nizamnâmede olduğu gibi her türlü cezaî işlemin askerî ceza kanunnamesine tâbi olduğu te’yid edilmektedir.²⁰⁹ Bu bölümde en çarpıcı madde şu şekildedir: “Vakt-i hizada iki aşiret beyinde muadât-ı kadime vesilesiyle memleketin usûl ve nizamına hâlel getirecek ve asayiş ihlal edecek surette müctemian yekdiğeri aleyhine kıyam ve katli nüfus eden ve dağılmaları emrine itaat etmeyen alaylar, ümera

205) a.g.n., madde 14

206) a.g.n., madde 15-21

207) a.g.n., madde 27-28

208) a.g.n., madde 35-38-42

209) a.g.n., madde 43,44,45

ve zabitanı ledel-istintak bu kıyamda tahakkuk eden medhalleri-ne göre idam ve kürek müddet-i medide habs ve tard cezaları-na hükmolunurlar. Efraddan medhalleri anlaşılanlar uzak mem-leketlerde bulunan süvari alaylarında müddet-i medide nizami-ye silkinde hizmete mahkûm olurlar.”²¹⁰

Yine birinci nizamnâmede olmayıp, ikinci nizamnâmede ele alınan bir diğer husus da “muafiyet ve mükafat” başlığı al-tındaki kısım olup, aşiret alayları mensubu zatların kazandıkları hak ve imtiyazların neler olduğunu açıklamaktadır. Başlıca imti-yazın da aşar vergisi ve ağnam vergisi olduğu görülmektedir. Bazı maddeler aşağıdaki gibidir.

“Aşar ve ağnam varıdatı kemâkân Hazine-i Celile hesabı-na olarak istifa olunmak şartıyla aşair ve kabailin içinde her minval-i muharrer Hafif Süvari Alaylarına dahil bulunan ümera ve zabitan ve efrad yalnız vergiden muaf tutulurlar.”²¹¹ “Muafi-yet-i mezkûre bervech-i bâlâ işbu alaylara dahil bulunan ümera ve zabitan ile meratib-i silsile efradının şahıs ve temettü vergile-riyle havayic-i asliyelerinden olarak ikametlerine mahsus hane ve müştemilatına şamil olup, bu muafiyetten yalnız kendi ve fa-milyası istifade edebilir.”²¹² Bir diğer madde ile de nizamiye sı-nıfının nakliye vasıtalarının aşiretlerce karşılanacağı şöyle anla-tılıyor: “Üç mertebede bulunan efrad ve zabitan dahi nizamiye ordularına mezbut efradın vesait-i nakliye tedariki tekâlifinden istinaları hakkında olan müsaadeye mazhar tutulup ancak ala-yın vesait-i nakliyesi tedariki aşiretlere tahsis olunur.”²¹³ Fakat harp esnasında olduğu gibi, herhangi bir hizmet veya eşkiya ta-kibinde, telef olan binek hayvanlarının bedelleri devlet tarafın-dan tazmin edileceği, içtima esnasında, sıhhiye memurları ve sağlık hizmetlerinin devlet eliyle yürütüleceği, müteakip madde-

210) a.g.n., madde 54

211) a.g.n., madde 65

212) a.g.n., madde 66

213) a.g.n., madde 67

lerde belirtilen farklı konulardır.²¹⁴

Nizamnâmenin “Zeyl” kısmında ise eğitim faaliyetlerinin nasıl olacağını “Müddet-i İstisnaiyeye Mahsus Tahsil” başlıklı bölümdeki şu cümlelerle daha iyi tesbit edebiliriz: “Arzu edildiği halde müddet-i istisnaiye devam ettikçe beher Hafif Süvari Alayları için beher sene birer nefer hesabıyla ümera ve zabitan evladından okur-yazar ve Sünnî onaltı ile onsekiz arasında bir çocuk intihap ve Dersaadet’e irsal ile Mekteb-i Harbiye’ye kabul olunur. Trablusgarb vilayetinden celb edilen etfal misillü üç sene süvari dersleriyle işgal olunur.”²¹⁵ Bu madde ile biz Trablusgarb’dan çocukların getirilerek Mekteb-i Harbiye’de okutulduklarını anlamaktayız. Ayrıca “Üç sene sonra bu öğrencilerin mensubu bulundukları süvari alaylarına mülazım-ı sânilik (üstteğmen) ile istihdam olunacakları... Diğer tüm subaylarla aynı haklara sahip olacakları... Tüm aşiret mensuplarının isterlerse çocuklarını harp okullarında usûl ve nizam içinde tahsil ettirebilecekleri” belirtilmektedir.²¹⁶ Fakat harbiye mekteplerine alınacak bu aşiret mensubu çocukların eğitimi gelmeleri için Erzurum, Bağdat, Van ve Diyarbakır gibi illerdeki Rüşdiye mekteplerine gönderilebilecekleri, yatılı kalacaklar için de “Bağdat ve Erzurum’da İdâdî mekteplerinde ve Diyarbakır ve Van Rüşdiyelerine ilave olunacak onar yataklı kısımlarda iskânlarına çare aranması Mekâtib-i Askeriye Nezaretine havale olunacaktır”²¹⁷ demek suretiyle açıklık getirilmektedir. Harbiye mezunları, “Hafif Süvari Alayına gitmeye salâhiyetleri olduğu gibi, nizamiye süvari alaylarında hizmet arzusunda bulunurlarsa sair mektep arkadaşlarıyla beraber usûlü dairesinde ordulardan birisine gönderilir”²¹⁸ şeklindeki tercih hakkını da kullanabileceklerdir.

214) a.g.n., madde 69-72

215) a.g.n., madde 115

216) a.g.n., madde 116-117-118

217) a.g.n., madde 119

218) a.g.n., madde 121

Bu kısımda tüm askerî okulların aşiret çocuklarını kabul ettiği ayrıca daha önce işlediğimiz, Aşiret mektebi bahsi ile de II. Abdülhamid'in eğitim politikasının; bölge insanını kazanmayı, onları taltif etmeyi, etkin rol üstlenmelerini sağlamayı, cahilliğin tehlikesini eğitimle bertaraf etmeyi hedeflediğini söylememiz yanlış olmayacaktır.

Nizamnâmenin sonundaki "*madde-i mahsusa*" ise genel olarak aşiret alayı subaylarının mülkî alanda sürekli bir hizmete tâbi olmayacakları, ancak askerliğe engel teşkil etmeyecek derecede olan mahallî ve idarî meclis azalıklarına memur edilebilecekleri belirtilip buralarda söz yetkisi ve etkinliğine haiz olabilecekleri belirtiliyor.²¹⁹ Bu durum, sened-i ittifakla beraber mahallî idarelerde söz sahibi olan ayanlara ve şehir eşrafına karşı oluşturulabilecek bir denge unsuru gibi görünmektedir. Kodaman'a göre ayanlar Hamidiye Alayları'na karşı idiler ve meclis idarî azalıklarına bunların kabulü de bir memnuniyetsizlik oluşturmuştur.²²⁰

3. 1908'e Kadar II. Nizamnâme'den Sonraki Gelişmeler ve 1313/1897 Layiha'sı

II. Nizamnâme'den sonra bölgede huzur hissedilir derecede sağlanmıştır.²²¹ Aşiretlerin taltif görmeleri diğer aşiretlerin de bu alaylara katılma arzularını artırmıştır. Fakat nüfusu çok olan aşiretlerin bir kısmı alay dahiline alınırken, bazı aşiretlere de olumlu cevap verilmemiştir. Bu durumun sebebi alayların sayısının belli bir rakamla sınırlandırılması ve kontrollü bir şekilde artırılmasıdır. Bu hususta, Müşir Zeki Paşa'ya ve Şakir Paşa'lara dilekçe ile başvuran aşiretlerin sayısı az değildir. Mesela dönemin ileri gelen aşiretlerinden "*Havass-ı Hümayûn*"

219) a.g.n., madde-i Mahsusa kısmı

220) Bayram Kodaman, a.g.e., s.61

221) Aydın Talay, a.g.e., s.84

adı ile anılan Mardin Sancağı dahilindeki aşiret 1312/1896 yılında Hamidiye Alayları'na alınmaları için bir arıza sunmuşlardır. Kendilerinin sadık ve itaatkâr olduklarını, padişah ve devlet için can ve mallarını herkesten evvel feda etmeye hazır olduklarını belirtmişlerdir.²²² Aynı tarihli bir diğer arızada Bitlis bölgesi aşiretlerinden Sinanî'ler ise başvurularında eli silah tutacak erkek nüfusunun yedibin olduğunu ve aynı iznin kendilerine de verilmesini yalvarırcasına istemektedirler.²²³ Konuyla ilgili birçok belge bulunmakta olup, başvurular "Anadolu Tahkik Komisyonunca" değerlendirilip bir rapor haline getirilmekte eğer olumluysa padişaha teklif yapılmaktadır.²²⁴ 1896 yılında Hamidiye Hafif Süvari Alayları'ndan bazıları İstanbul'u ziyaret etmişler, bunlar önce IV. Ordu merkezi olan Erzincan'da toplanmışlar, oradan Trabzon'a gelerek, "Nimet-i Hüda" ve "Mürüvvet" adındaki vapurlarla hareket ederek, 19 Ağustos 1896'da İstanbul'da askerî törenle karşılanmışlardır. Rami Kışlası'nda ikamet etmişler, cirit vb. oyunlarla gösteriler sunmuşlardır. 22 Ağustos 1896 Cuma günü selamlığı müteakip padişah tarafından kabul edilerek taltif görmüşlerdir. Arz'a kabul edilen aşiret ileri gelenlerinin isimleri²²⁵ alaylarıyla beraber şöyledir:

1) 7. Hamidiye Hafif Süvari Alayı	Karapapak	Aşireti Kumandanı Kaimmakam Taştan Bey
2) 9. Hamidiye Hafif Süvari Alayı	Adamani	Aşireti Kumandanı Kaimmakam Mehmet Bey
3) 27. Hamidiye Hafif Süvari Alayı	Hasananlı	Aşireti Kumandanı Kaimmakam Fethullah Bey
4) 35. Hamidiye Hafif Süvari Alayı	Ziriki	Aşireti Kumandanı Kaimmakam Kulihan Bey
5) 41. Hamidiye Hafif Süvari Alayı	Milli	Aşireti Kumandanı Kaimmakam İbrahim Paşa

Hamidiye Alayları'nın kurulmasıyla beraber Ermeni isyanlarının yurdun çeşitli bölgelerinde hızla yayıldığı dikkati çekiyor. Ermeniler özellikle İngilizlerin, daha sonra Rusya ve Fran-

222) Yıldız Esas Evrak, Kısım A-Zarfı 21, Karton 131, Evrak No: 21/4

223) a.g.t., Evrak No: 21/4

224) Sakıp Selçuk Günay, a.g.e., s.38-52

225) Sakıp Selçuk Günay, a.g.e., s.50

sa'nın desteğini de almışlardır. Nitekim 1895 yılında İngiliz, Fransız ve Rus muhtırası ile karşılaşan II. Abdülhamid "Yemin ederim ki, Ermenilerin haksız baskılarına boyun eğmeyeceğim ve özerkliğe götürecek reformları kabuldense ölmeyi yeğ tutarım"²²⁶ demek suretiyle konu hakkındaki ciddi tavrını belirtmiştir. Fakat bir İngiliz donanması boğazlara doğru yol alınca II. Abdülhamid İngiltere taraftan Kâmil Paşa'yı Sadrazamlığa getirip doğu halkları ve bölgesi için birtakım ıslahat yapmayı kabul eder. Bir diğer taraftan da bu bölgelerin incelenmesi için bir "Tahkikat Komisyonu" kurduran II. Abdülhamid, Müşir Şakir Paşa'yı da, Anadolu Müfettiş-i Umûmîsi ünvanıyla bu komisyonun başında Anadolu'ya gönderdi. IV. Ordu Komutanı Müşir Zeki Paşa ile beraber bölgede tahkikat ve teftiş faaliyetlerini sonuçlandıran bu komisyon; Hamidiye Alaylarının yeniden bazı eksikliklerinin giderilmesi ve Ermeniler'e karşı daha iyi görev yapabilmeleri için birtakım önerilerde bulunmuşlardır.²²⁷

18 Kanun-i Evvel 1313/1897 tarihli belgeden anlaşılacağı üzere Şakir Paşa padişaha konuyla ilgili bir arıza sunmuş olup, ayrıca bu arızaya 30 maddelik ve beş bölümden oluşan bir de lâyiha eklemiştir.²²⁸ Arızanın bazı maddeleri şöyle özetlenebilir: a) Mevsimlik talimlere altı seneden beri başlanılmaması, b) Yeni teşkil edilen alaylarla beraber 57'yi bulan alayların koordine edilmediği, disiplin ve intizamdan uzak oldukları, c) Eşraf tabakasının Hamidiye taifesini kötülemeleri ve iftira atmaları, d) Tayin edilen subayların bazılarının askerlik yeteneğine uygun özelliklere sahip olamamaları, e) Aşiret reislerinin emir-komuta zincirine riayet etmemeleri, f) Hamidiye Alaylarına iftira eden, aleyhte faaliyet gösteren, devlet memurları vd. şahısların cezalandırılmalarının gerekliliği, g) Alayların takımlar halinde livalara

226) Doğan Avcıoğlu, a.g.e., s.1090

227) Osman Nuri, a.g.e., s.831-832

228) Sakıp Selçuk Günay, a.g.e., s.52

ayrılarak emir-komuta silsilesinin tesisinin sağlanması, h) Dahili asayiş sağlamaya için, Nizamiye Süvarileri'nin ilgili mahallelerde tertip edilmeleri, ı) Liva usulü, kabul edilirse alayların disipline edilerek zapt u rapt altına alınacaklarının görüleceği, j) Süvari subaylarının atamalarının iptali ile fazla maaş ödenmemiş olacağı, k) Üç Hamidiye Liva komutanlığı için sunuf-u selâse subaylarına rütbe verilerek tayinlerinin yapılması, l) Umum Hamidiye Alayları Kumandanlığına da Erkân-ı Harbiyeden bir Ferik (Tümgeneral)'in atanması.²²⁹ Bu arıza'da teftişle beraber tavsiyelerin de yapıldığı anlaşılmaktadır.

İkinci Nizamnâme'yi destekler mahiyette olan bazı teknik eksiklikleri gidermeye yönelik olduğu görülen arızanın sonuna eklenen 30 maddelik Lâyiha ise şu maddelerle Hamidiye Alaylarının ıslahı projesine açıklık getirmektedir:

Layihâ'nın ikinci maddesi ile Şakir ve Zeki Paşa'lar kurulmuş olan alayları yedi livaya ayırarak, liva merkezlerini ve livaların hangi alaylardan meydana geldiğini belirtmişlerdir. Aşiretlerin isimlerini ve bu aşiretlerden kaç alay oluşturduğunu gösterir bir pusulayı da bu layihaya eklemişlerdir. Bu layihada alay sayısının 57 olduğu, eklenen pusulada ise her bir livanın teşekkülünde alay sayısının 5 ile 9 arasında değiştiği görülmektedir. Hayderanlı aşiretinin 7 alayla en büyük livayı teşkil ettiği de bu bilgiler arasındadır.²³⁰ Bu livalar alay sayısına göre şöyledir: Birinci sırada Erzurum havalisi olup 14 alay bu bölgede teşkilatlandırılmıştır. İkinci sırada Van vilayeti, 11 alayla ki, bu bölgede Hayderanlı aşireti 6, Hasananlı aşireti 5 alayla güçlü bir yapı arz etmektedirler. Bunlara ek olarak 8 alay da İran sınırı boyunca değişik aşiretlerle konuşlandırılarak toplam 19 alay bölgeyi denetim altına almıştır. Üçüncü sırayı da Diyarbakır vi-

229) Sakıp Selçuk Günay, a.g.e., s.55-56

230) Bayram Kodaman, a.g.e., s.72-76

layeti almakta olup bölgede 8 alayın teşkilatlandırıldığı görülmektedir. Farklı olarak Karapapak aşiretinin kurduğu 40. Alay Sivas'ta müstakil olarak bırakılmıştır.²³¹

Beş bölümden oluşan bu layihanın ilk bölümünde ayrıca özellikle vurgulanan konu, bölük ve alay komutanlarının yetkilerinin artırılmasının yanı sıra, aşiretlerin ordu kumandanlığı ile doğrudan haberleşmelerinin yasaklanması; emir komuta zinciri içinde gerçekleşmesi hedeflenmiştir.²³² Üçüncü bölümde "Mes'uliyet" başlığı altında işlenen en önemli konu, savaş zamanında itaatsizliği ve görevine icabet etmediği kesinleşen şahısların, zorunlu askerliğe alınması, subay ise; rütbelerinin sökülmesi belirtiliyor. Aşiretler arasında normal görülen sürtüşmeler ise bundan böyle kânun dairesinde cezalandırılacakları belirtilerek, liva ve alay komutanları da bu işe memur edilmişlerdir. Dördüncü bölümde ise "İdare ve Tahsilat" başlığı altında "aşar ve ağnam vergisi" muaf olan aşiretlerin dışındakilerden alınarak zabitan ve ümera sınıfının maaşları için kullanılacaktır. Ayrıca aşar vergisi Eylül ayından sonra, ağnam vergisi de baharda toplanacak, bu konudan da alay komutanları mes'ul tutulacaklardır. Beşinci bölümdeki "Muamelat-ı Adliye" bahisli konular içinde, şu özellikler görülmektedir: Öncelikle alay mensuplarının mahallî otorite ve kurumlar arasındaki münasebetleri incelenmektedir. Bu esnadaki sürtüşmelerin yanı sıra aşiret komutanlarının halka verebilecekleri zararın önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu durumda mahallî idareler açısından hukukî tesbit yapılmış olup "Teşkilat-ı Mütayemmene" olarak bahsedilen alayların aleyhinde şikayet ve suç ithamlarında bulunan memurlar hakkında en ağır cezaların verileceği belirtilmiş olup, lâyiha Şakir ve Zeki Paşa'lar tarafından yürürlüğe konulmuştur.²³³ Bu

231) Sakıp Selçuk Günay, a.g.e., s.60-64

232) Bayram Kodaman, a.g.e., s.77

233) Bayram Kodaman, a.g.e., s.77-81

lâyiha Hamidiye Alaylarının daha da kuvvetlendirilerek şaibeden kurtarılıp, aleyhte propaganda ile yıpratılmasını önlemeyi amaçlamıştır.

Lâyiha'nın verildiği 1897 yılından 1908 yılına kadarki 11 yıllık dönemde detaylı açıklamalar bulunmamaktadır. Konu arşiv kaynakları dışında da pek fazla ayrıntılı bilgilerle aydınlatılmamıştır. Bu dönemde alaylar tabii bir gelişme içinde olmuşlar, fakat gereği gibi disiplinize edilemeyerek, çağa uygun bir askerî sınıf düzeyine getirilememişlerdir. Ayrıca 1896 yılında Van vilayeti malî sıkıntı içine girmiş, bu konuda aşar ve ağnam vergilerini vermeyen Hamidiye aşiretlerinden vergilerini vermeleri için İstanbul'a vali tarafından yapılan müracaata 1898 yılında olumlu bir cevap gönderilmiştir. Bu cevapta ayrıca yedi yıllık vergilerin affedildiği, bundan böyle yerleşik ahali gibi Hamidiye aşiretleri de aşar vergisini vermekle mükellef kılınmışlardır.²³⁴ Buna rağmen aşiretler merkeze bağlılıklarını en içten duygularla sürdürmüşlerdir. Bu konudaki en büyük etken ise II. Abdülhamid'dir. Padişah bu aşiretlerle hükümetin dışında doğrudan ilgilenmiş bu sebeple kendisi bir "baba" gibi görülmüş ve bu yolla da aşiretlerin devlete ısınmaları sağlanmıştır. Her şeye rağmen tam mânâsı ile kontrol altına alınmasalar da, devlet güçleri yanında yer almaları bir başarıdır.²³⁵

II. Abdülhamid devrinin son askerî yıllığı olan salnâme-i askerî 1326/1908 tarihli olup, Hamidiye Alaylarının sayısı 65 olarak gösterilmiş, 64 ve 65. alaylar 7. livaya bağlı olarak oluşturulmuştur. Bu salnâmede Abdülhamid devrinin son senesinde Hamidiye Umum Kumandanı'nın Ferik Mustafa Paşa olduğu da anlaşılmaktadır.²³⁶

234) Sakıp Selçuk Günay, a.g.e., s.61-62

235) Sakıp Selçuk Günay, a.g.e., s.62

236) Sakıp Selçuk Günay, a.g.e., s.65

4. İkinci Meşrutiyet Sonrası Hamidiye Alayları²³⁷

II. Abdülhamid'in bir eseri olarak görülen Hamidiye Alaylarının ve bahsettiğimiz aşiretlerin ileri gelenlerinin kendisine sıkı sıkıya bir bağlılık ve güvenle itaat ettikleri anlaşılmaktadır. Bunun sebebi olarak da; yüzyıllar boyunca ilk defa kendilerine bu şekilde sahip çıkılıp, onlara bir misyon yükleyerek, Müslüman olmalarının bilincine ulaşmalarının sağlanmasıdır. Halifelik sıfatı ile onlara Osmanlı toplumu oldukları hissini veren II. Abdülhamid'in bu siyaseti, belki de bölgenin bir Ermeni yurdu olmasını önlemiştir. Aynı zamanda Ruslar'ın doğuyu ilhak emellerine karşı bir set oluşturmuştur. Nitekim 1909 yılında II. Abdülhamid'in tahttan uzaklaştırılması Hamidiye alaylarını etkilemiş ve derin bir üzüntüye girmelerine sebep olmuştur.²³⁸ "Hatta bundan böyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin aşiret alayları politikası, onlardan istenilen maksada matuf verimin de alınmamasına sebebiyet vermiştir."²³⁹

Devrin hükümeti işbaşına gelir gelmez, aşiret alaylarını kaldırmayı düşünmüş, fakat bundan vazgeçerek yeniden düzenleme yolunu tercih etmiştir. Nitekim bu amaçlarla iki komisyon kurularak, Doğu bölgesi için Hamdi Bey, Güney bölgesi için de Fahreddin (Altay) Bey görevlendirilmiştir. 1910 yılında teftişi tamamlanan alayların yeni kuvveti tesbit edilerek kayıt defterlerinden ölenlerin ve çürüklerin kaydı çıkarılıp yenileri yazılmıştır. Alaylar yeniden düzenlenerek Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın tavsiyesi ile "Hamidiye" kelimesi yerine "Aşiret" kelimesi kullanılarak "Aşiret Hafif Süvari Alayları" olarak değiş-

237) 1908 sonrasında "Aşiret Süvari Efradına Mahsus Terbiye-i Münferide Talimnâmesi", 1911 yılında ise "Cerrad nizamı" adı ile iki talimnâme yürürlüğe konulmuş ve cerrad nizamı talimnâmesi ile alaylara, gerilla ve çete savaşı eğitimleri verildiği, batılı usûlde talim yapıldığı, düşman birliklerine ilk saldırı taktiği ve asıl ordulara öncülük yapabilecek savaş kıtaları halinde tertiplendikleri belirtilmektedir. Sakıp Selçuk Günay, Hamidiye Hafif Süvari Alayları, Erzurum 1983, s.72

238) M. Şerif Fırat, a.g.e., s.151

239) M. Şerif Fırat, a.g.e., s.152

tirilmiştir. Bu arada “Oğuz Alayları” denilmesi de düşünülmüştür. Ayrıca bazı fermanlarla saraya bağlılıklarının devamı sağlanmaya çalışılmış, Urfa ve Viranşehir’deki Karakeçili ve Milli Aşiretleri bu yollarla Balkan Savaşlarında bilfiil görev almışlardır.²⁴⁰ Binbaşı Hacı Hamdi Bey ve Binbaşı Fahrettin Altay oldukça iyi idarî yol izleyerek Padişah adına merasimler düzenleyip yeni bir teşkilat yapısı ortaya koymuşlardır. Bunun için de yeni bir nizamnâmeye gerek duyulmuştur. Bu maksatla rumî 1326/ miladî 1910 yılında *III. Nizamnâme* neşredilerek yürürlüğe konmuştur. 71 madde ve bir de Zeyl’den oluşan bu Nizamnâme şu kısımlardan ibarettir.²⁴¹

A- Birinci Fasil (Teşkilat, 1-9. Maddeler)

B- İkinci Fasil (Ahz-ı Asker Muamelatı, 10-18. Maddeler)

C- Üçüncü Fasil (Mafüvviyet ve Müsavat, 19-24. Maddeler)

D- Dördüncü Fasil (Üniforma ve Techizat, 25-32. Maddeler)

E- Beşinci Fasil (Hey’et-i Zabitan, 32-42. Maddeler)

F- Altıncı Fasil (Talim ve Terbiye, 43-52. Maddeler)

G- 53-59. Maddeler

H- Sekizinci Fasil (Seferberlik, 60-64. Maddeler)

I- Dokuzuncu Fasil (Umur-u Cezaiye, 65-71. Maddeler)

J- Zeyl

Bu nizamnâmede en önemli konunun, alayların “Aşiret Hafif Süvari Alayları” olarak anılmasıdır. Bazı teknik farklılıklar şu şekilde özetlenebilir: Nizamiye sınıfına dahil olan kısımlardan, “Aşiret ve Nizamiye Süvari Alayları” ile seferberlik anında “Aşiret Redif Süvari Bölükleri” teşkil edilerek, birkaç alayın bulunduğu bölge bir müfettiş mıntıkası olarak tesbit edilmiştir. Askerlik süresinin 18 yaşından 45 yaşına kadar 27 yıl olarak

240) Fahrettin Altay, a.g.e., s.53-65

241) Sakıp Selçuk Günay, a.g.e., s.68

tesbiti yapıp, bunun ilk üç senesi ibtidaiye, yirmiiki senesi nizamiye, son iki sene de redifiye (ihtiyat) olarak belirlenmiştir.²⁴² Ayrıca üniformalar tek tip olarak düşünülmüş, kalpak takılması mecbur hale getirilmiş, her bir neferin teçhizatı 19 ayrı çeşit olarak tespit edilmiştir.²⁴³ Aşiret mensuplarının terfileri ancak diplomalı veya tasdiknâmeli olmaları şartıyla mümkün olabilecektir. Savaşlarda olağanüstü yararlılıklar gösterenlere şartlar gözönüne alınmaksızın terfî imkânı verilmiştir.²⁴⁴ Ayrıca aşiret süvarilerinin alay cetvelleri ayrıntılı bir şekilde ele alınacağı ve talim mevsimlerinin de tesbit edilerek bilahare duyurulacağı belirtilmiştir.²⁴⁵

Bu nizamnâme ile aşiret fertleri birer gerilla savaşı için gerekli donanımına sahip kılınarak talim ve terbiyeleri de o nispette ağırlaşmıştır. Fakat bu uygulamaya girişenler Hüseyin Kâzım Kadri tarafından "Hicaz'da, Suriye'de, Irak'ta ve Şarkî Anadolu'da var olan gelişmelerden habersiz olan bu adamlar" olarak görülmekte ve "Memleketin en büyük derdi, unsurların ayrılığı olup, her unsurun başka bir gaye arkasında koşması, Abdülhamid unsurunun ortadan kalkması, memlekete sünî ve şeklî bir sükûn veren dengeyi bozmuştu. El altından takip edilen maksatların ve millî emellerin açığa vurulması için hiçbir engel de kalmamıştı"²⁴⁶ denilmektedir. Bu dönemde "Trablusgarb'da 4 alay olarak görev yapan süvari birliği, İtalyanlar'ı geri püskürtmüşlerdir... Bu alaylar burada bulundukları müddet zarfından İtalyanlar Trablusgarb'a yanaşamamışlardır... 1910 yılında Yemen'e sevk edilmeleri ile İtalyanlar Libya'ya asker çıkarmışlardır... Komitacılar da bu dönemde yine Aşiret alayları desteği ile Balkan Savaşlarını başlatmışlardır."²⁴⁷ Ülkenin savaş atmosferi

242) a.g.n., 1-18. maddeler

243) a.g.n., 25-32. maddeler

244) a.g.n., 33-42. maddeler

245) a.g.n., Zeyl

246) Hüseyin Kâzım Kadri, *Balkanlardan Hicaz'a İmparatorluğun Tasviyesi*, İst., 1992, s.59

247) Aydın Talay, a.g.e., s.84

ferindeki bu dönemde, doğuda otoritenin zayıfladığı, askere gitmeyi reddeden gençlerin çoğaldığı, köylülerin aşar ve bağ vergilerini vermekten imtina ettikleri, devletin ve jandarmanın itibarını yitirdiği görülmektedir.²⁴⁸

III. Nizamnâme iki yıl sonra hicrî 1330/ miladî 1912 yılında birtakım değişiklikler ve yenilemelerle ele alınmış ve IV. Nizamnâme olarak tekrar neşredilmiştir. Bu Nizamnâmenin kapığında "Aşiret Hafif Süvari Alayları hakkındaki 12 Şaban 1328 tarihli Nizamnâme-i muaddel Aşiret Süvari Alayları Nizamnâmesi" ibaresi vardır.²⁴⁹ Nizamnâme ile teknik bakımdan yapılan değişiklik ve eklenen bazı yenilikleri şöyle özetleyebiliriz: Öncelikle Nizamnâme 120 maddeden ibarettir. Kapısından da anlaşıldığı gibi, "Hafif" kelimesi çıkartılarak, "Aşiret Süvari Alayları" olarak ismi değiştirilmiştir. Alayların teşkilatlanması emir-komuta zinciri bakımından yeniden düzenlenmiştir. Buna göre, Aşiret alayları birleştirilerek "Aşiret Süvari Fırkaları" meydana getirilmiştir.²⁵⁰ Bölge müfettişlikleri muhafaza edilmiş 7 kişilik "Aşiret Süvari Müfettişliği" kurulmuş her süvari fırkasına (tümen) bir Nizamiye Süvari Alayı bağlanmıştır. Ayrıca teşkilatlanma sisteminde Nizamiye Ordusuna yer verilerek aşiret alayları üzerinde tesir ve etki etmeleri sağlanmıştır. Eğitimli nizamiye subayları ön plâna çıkarak disiplin, sevk, emir ve komuta gibi bi'l-cümle hükümlerle yeni tedbirler alınmıştır.²⁵¹ Bu nizâmnamede "Techizat ve Melbusat" bölümünde; kullanılacak techizat ve giyilecek giysilerin şekli-şemali belirtilmiş, mahallî özellikler ağır basmış, üç taburdan meydana gelen aşiret alaylarının herbiri için ayrı renklerde kalpaklar ihdas edilmiştir. Çöl bölgelerinde Arap maşlahı biçimli kalpak se-

248) Kemal Mazhar Ahmed, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan*, Ankara 1992, s.27

249) Sakıp Selçuk Günay, a.g.e., s.70

250) a.g.n., s.5-9

251) a.g.n., s.17

çilmiştir. Renkler siyah-kahverengi-beyaz olup kalpakların beyaz kuzu derisinden olacağı belirtilmiştir.²⁵²

III. Nizamnâme ile birleştirilen alaylar livaların oluşturulması ile sayıları 64'ten 24 adete indirilmiş olup, genelde bunlar Erzincan merkezli 3. Orduya bağlı kılınarak, konu ile alâkalı merkezî dağılımlar "Türk silahlı Kuvvetleri Tarihi"nde mevcuttur.²⁵³ "1913 yılında ise Aşiret Süvari Alayları'nın "İhtiyat Süvari Alayları" adı altında anıldıkları, 24 Mart 1914 tarihinde yayınlanan IV. Nizamnâmeye ek olarak yürürlüğe konan Kanun maddesinde; bu duruma işaret edildiği, 1914 yılında bu alayların yeniden teşkilatlandırılarak, merkezlerinin adları rumî 1330/1914 tarihli Ordu salnâmesinde belirtilmiştir."²⁵⁴

5. I. Dünya Savaşı Sırasında ve Sonrasında Hamidiye Alayları

1908 yılında II. Abdülhamid'e karşı ihtilâle kalkışan Genç (Jön) Türkler, bu davranışları ile doğuda ayaklanan ve Sultan adına harekete geçen Aşiret alaylarını karşılarında buldular. Mesela Viranşehir yöresinde meskûn bulunan Milli aşireti, reisleri Milli İbrahim Paşa'nın komutasında 1500 kişi ile ayaklanmış ve Şam'ı işgal etmiştir. Bu durumda ittihatçılar, Arap Sammar kabilesini Milli Aşireti'ne karşı kıskırtmışlar, Milli İbrahim Paşa da bu esnada öldürülmüştür.²⁵⁵ Bu ve zaman zaman bahsettiğimiz olaylarla formdan düşen alayların ıslahı, yeniden tertibi ve teşkili için yapılan nizamnâmelerin yanı sıra, bu dönemde hazırlanan iki önemli rapor konuya açıklık getirmektedir. Aşiret müfettişi *Mirliya Emin* ve Aşiret müfettişi *Kaymakam Yusuf İzzet*'in ayrı ayrı hazırlayıp Harbiye Nezareti'ne sunduk-

252) a.g.n., s.32-33

253) Selahattin Tamu, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, (1908-1920), Ankara 1971, III, 170-175

254) Sakıp Selçuk Günay, a.g.e., s.73

255) Hasan Arfa, *Kürtler Üzerine* (Tarih ve Folklor Yazıları), Ankara 1991, s.38

ları raporlardan²⁵⁶ birincisi şu şekilde özetlenebilir:

“Rusya hükümeti, aşiretler arasına nifak ve fesad atarak kendisine meylettirmeğe çalışmıştır... Aşiretlerce irtikâb olunan bazı yolsuzlukların hükümet ve devlet memurlarınca müsamaha görmesi, teşkilatın aleyhindeki efkâra kuvvet vermiş, fakat devletin tüm tebaa gibi onları da aynı şekilde yargılaması, akıl sahibi herkesi devlete daha sadık hale getirmiştir... 1293 (1877) Osmanlı-Rus Muharebesinde Rus süvarisine karşı koyacak, elde kâfi derecede bulunan bu aşiretlerin talim ve terbiyelerine itina edilmek şartıyla bunlara karşı bir kuvvet teşkil edeceği konusunda tereddüt edilmeyecektir...²⁵⁷ Aşiretlerin ilgası doğru olmadığı gibi, bugün bile ahz-ı asker olanların ancak % 5’i görevine gelmektedir. Aşiret alaylarına asker vermeyenlere uygulanan yaptırımlar faidesiz ve sonuçsuz kalmıştır... Aşiret alayları, Ordunun gündüz gözü gece feneri mesabesinde olduğundan, Rus Kazak akınlarına karşı koyabilecek tek güç bunlar olmasına rağmen, verim alınamamakta bu durumun ancak talim ve terbiye ile giderilebileceği öngörülmüştür... Ayrıca Kuruçay, Çemişkezek, Çarsancak, Mazgird, Hozat, Ovacık kazalarında meskun olan Dersim aşiretleri öteden beri devlete haince tavırlar içindedirler. Bölgelerine askerî operasyonlar yapılmasına rağmen bir sonuç alınamamış, hiçbir iyi yaklaşım onları devlete ısındıramamıştır. Bu yörenin insanından gönüllü olarak askere gelenler %1 nispetindedir. Bunlardan hususî tabur teşekkül ettirilerek bir faide belki görülebilir. Bu yolla milis tarzında teşkil olunacak bir kıtadan Cebce Boğazının ve Erzincan havalisinin müdafaasında istifade edilebilecektir.”²⁵⁸ Bu rapor

256) Mustafa Balcıoğlu, "Harbiye Nezaretine Sunulan İki Rapor", Toplumsal Tarih Dergisi, İstanbul 1994, Cilt:1 Sayı:4

257) Bu açıklamaya göre 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde aşiretlerden faydalanılmıştır. Belgede 22 Nisan 1914 tarihinde doğuda işgalci Ruslara karşı bu aşiretlerin tereddütsüz savaşabilecekleri belirtilmiştir.

258) Mustafa Balcıoğlu, a.g.m., s.49-50

9 Nisan 1330/ 22 Nisan 1914 tarihlidir. Aynı tarihli ikinci rapor birincisini tamamlar niteliktedir. "Aşîret alaylarının teşkilindeki maksadın az para ile çok süvari elde etmek ve indelhace bunları çerha (sınır) ve akınlarda kullanıp fevaid-i harbiyeye istihsal eylemekten ibaret olduğu mâlum ise de kabâil-i ekrad ve efradın ekseriyetle meskûn bulundukları mıntika-ı coğrafya ile bunların müteâllik oldukları ehval-ı ruhiye ve cehaletin maksad-ı maruzanın pek de istimaline yardım edemeyeceği bervech-i zir arz olunur... Aşîret alayları bir seferberlik anında davete icabet ediyorlar. Bunlar Anadolu köylüsünden pek ziyade cesur, çevik talim ve terbiyeye müsaittir... Aşâir daima mütidir. Terbiyelidir. Aldığı terbiye sathî değil esaslı olur. Ahlâksızlıkla müttesi olmadıklarından sirkat müstesna kolay idare olunur. Zabt u rabt altına alınabilirler. Bu halde Aşîret Teşkilatı'nın aleyhinde söylenecek söz yoktur... Fırka ve alay kumandanlarının mutlaka dini bütün, eğitilmiş, cesur, işret etmez, yalan söylemez, haluk ve sakin kimselerden, mutlaka Kürtçeyi, onu bilmezse Arapçayı bilmeleri yahut da Kur'ân bilgisi ve İslâm bilgisine sahip olmaları lazımdır... Aşîret efradının birer yıl nizamiye alayında hizmet ettirilmeleri ve zabitanların belirli aralıklarla talim ve terbiyelerine dikkat edilmeleri gerekir... Nizamiye alaylarının valiler kontrolünden kurtarılarak, ağnam tadâdı yoklaması vs. hizmetlerin jandarmanın elinden alınması gerekmektedir... seferberlik ve ahz-ı asker esnasında zabitanın noksanlarının devletçe anında karşılanması maksadın izharına hizmet edecektir. Bu esaslar izhar olunabilirse hususat-ı sairesinin tabiatıyla temini arz edilir."²⁵⁹ Konuyu değerlendirdiğimizde; raporlarda uzmanlar aşîret alaylarını daha yararlı hale getirmek için bazı öneri ve tedbirlerden bahsetmişlerdir. Fakat Birinci Dünya Savaşı gündeme gelince tüm işler yarıda kalmıştır. İttihatçıların

aşiretlere olan tavırları onlara güven ve inandırıcılığın kaybolmasına sebep olmuştur. II. Abdülhamid projesinde; bu toplumu sırf askerlik nazarında değerlendirmeyip, uygulamalarıyla politik ve dinî bir gâye gütmesi başarısına bir destek sağlamıştır. İttihatçılar ise özellikle ikinci raporda ele alındığına göre; aşiretlerin sosyal-iktisadî ve dinî vecibelerini gözdardı etmişler, bu da olumsuzlukları beraberinde getirmiştir.

“I. Dünya Savaşı’nda başarılı hizmetler veren ve doğu hududumuzdan içeri giren Ruslara karşı Aşiret Alayları’nın kahramanca çarpışmaları dillere destan olmuştur. Müslüman halka zulmeden Ermeni komitacılarını takip ve engellemenin yanı sıra, Muş ve Bitlis’i işgalden kurtardığı bilinen “Milis Kuvvetleri” Hamidiye Alayları kuvvetlerinden başkası da değildir.”²⁶⁰

Birinci Dünya Savaşı başlarında *İhtiyat Süvari Alayları* 30 adete çıkarılarak fırkalar şu şekilde oluşturulmuştur:

1. Tümen (Hınıs): Zerikanlı, Cibranlı, Zeriki, Hayderanlı, Yusufyanlı, Cemadanlı, Kaşkallı, Şadilli

2. Tümen Karakilise (Eleşkirt): Cemdanlı, Zeylanlı, Sepiki, Zilaf, Adamanlı, Peşmanlı, Karapapaklı, Saraçlı, Celâli,

3. Tümen (Erciş); Hasananlı, Hisif, Haydaranlı, Murharanlı, Kalkanlı,

4. Tümen (Viranşehir): Milli, Hizir, Deruki, Tay, Kiki, Karakeçi,

5. Van Yedek Süvari Tugayı: Makuri, Takuri, Şefketli, Şerkan, Şeydan, Şemseki, Maylan, Siyoli, Liyoli.²⁶¹

Yukarıdaki ilk 4 tümen birleştirilerek, -I. Dünya Savaşı’nda faal rol oynayacak olan- Süvari Kolordusu şeklinde teşkilatlandı-

260) Aydın Talay, a.g.e., s.82

261) Hasan Arfa, a.g.e., s.40

nılmışlar ve bunların emir ve komutasına, Dağıstanlı Ferik Mehmet Paşa tayin edilmiştir.²⁶² Osmanlı Devleti'nin İttifak Devletleri yanında savaşa girmesi ile, 20 Ağustos 1330/1914 günü Rus Kazakları, Karakilise ve Bayezid bölgesine girmişler, bir müddet sonra III. İhtiyat Süvari Tümeni Komutanı Kıdemli Yarbay Halil Bey kuvvetlerini geri çekmiştir. Bu sıcak temas ancak 1917 yılında Ekim devrimi ile son bulmuş, güneyde ise bu durum Kurtuluş Savaşı yıllarına kadar uzanmıştır. Savaşta en faal rol II. İhtiyat Süvari birliğine yüklenmiş diğer alaylar bu birliğin sevk ve idaresine münhal bırakılmıştır... Savaşın başlarında 20 bin atlıya ulaşan Süvari Kolordusu, mevcudunun büyük bir kısmını şehid vermiş, Köprüköy Muharebesinden sonra 2.500 atlı ancak kalabilmiştir. Nitekim, bu kolordu lağvedilmiş, kalanlar da 2. Nizamiye Süvari Teşkilatına bağlanmışlardır.²⁶³ Aşiret alay kumandanlarının kahramanca çarpışmalarına rağmen Ruslarla yapılan Köprüköy Meydan Muharebesi (7 Kasım 1914) sonucunda alayların yok olmaları önlenememiştir.

1914 yılında Sarıkamış felâketinden sonra "Rus Orduları istilalarını hızlandırırken, Kafkasya'da ve Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden Ermeni çeteleri Rus kuvvetlerine öncülük etmişlerdir. Bu öncü çeteler 1915 ile 1918 yılları arasında 600 binden fazla Kürtü öldürdüler. Sultan'ın Kutsal Savaş çağrısına uyan Kürtler, hem Ermeni, hem de Ruslara karşı kahramanca çarpışmışlardır. Doğu cephesindeki gönüllü Kürt Süvarileri'nin otuz alaydan (123 bölük) oluştuğu ve bunların martın, mavzer, Rus massini gibi tüfekleri kullandıkları cephanelerinin azlığı, destekleyici havan ve dağ toplarından mahrum olup mitralyözlerinin olmadığı da görülmektedir. Buna rağmen Aralık 1914'te Rusları önlerine katarak ilerleyen İhtiyat Süvari destekli Türk birlikleri Tebriz'e girmişler, Erzurum, Sarıkamış yö-

262) Sakıp Selçuk Günay, a.g.e., s.75

263) Sakıp Selçuk Günay, a.g.e., s.76-77

nünde sıkışan Rusların kurtuluşu; olumsuz hava şartları ve yeterli ölçüdeki lojistik desteği alamayan Türk birliklerinin hareketsiz kalmaları olmuştur. 1917 sonrası teçhizatlarını bırakarak çekilen Rus askerlerinin silahları, İhtiyat Süvari birliklerine kalmış, bu silahlar Milli Kurtuluş Hareketine “*milis kuvveti*”²⁶⁴ olarak görev yapacak aynı kişiler tarafından kullanılmıştır.²⁶⁵ III. Ordu komutanı Enver Paşa’nın 1915 Sarıkamış harekâtı ordunun % 90’ının telef olmasına sebep olmuş, bundan ihtiyat birlikleri de nasibini almıştır.

İhtiyat Süvari Birliklerinin I. Dünya Savaşı’nda başarısızlıklarının bazı sebepleri şunlardır: “Gerekli disiplininin tam mânâsıyla sağlanamaması. Teçhizat ve erzak yetersizliği, toplarının olmaması, tüfeklerin menzillerinin kısa oluşu. Talimlerin yapılmaması, subayların bilgi yetersizliği. Sıcak iklim bölgesi aşiretlerinin, soğuk iklim bölgesine sevk edilmeleri. İlaşsız kalan subay ve eratin çevreyi yağmalamaları, böylece gerekli huzurlu ortamın ortadan kalkması vd. hususlar.”²⁶⁶

6. TBMM Açıldıktan Sonra Hamidiye Alayları

Konu hakkında teferruatlı bilgiler, o devre tanıklık yapan asker, sivil, bürokrat, yerli ve yabancı bazı yazarların kayıtlarından derleme ile elde edilebilmektedir. Meseleyi Aşiret Alayları’nın ıslahı projesinde ele alan Kuva-i Milliye öncülerinden Kazım Karabekir Paşa’nın yazdığı “*Kürt Meselesi*” adlı kitabında aşiretlerin çözülmesini; o devirde Dersim vilayeti dahilinde, özellikle Çemişkezek, Erzincan, Diyarbakır, Hozat, Arapkir bölgelerindeki aşiretlere dikkat çekerek açıklamaya çalışmaktadır. Dersim vilayeti aşiretleri, aşiret alayları arasına tefrika sok-

264) 16. Kolordu Komutanı olarak Doğu cephesine tayin edilen Mustafa Kemal Paşa’nın 1916 yılında Muş ve Bitlisi geri alması Milis kuvvetlerinin -ki bunlar Hamidiye alaylarının geri kalan mevcuttur- yardımıyla başlanan zaferler arasındadır. M.Şerif Fırat, a.g.e., s.164

265) Hasan Arfa, a.g.e., s.39-41

266) Sakıp Selçuk Günay, a.g.e., s.78

tukları gibi, Osmanlı Devletine de başkaldırarak, asker ve vergi vermemişlerdir. Sünnî Kürtlere karşı Ermeni ve Ruslarla ittifak yaparak onlara destek olmuşlardır. H. 1324/1906 senesinde bir grup aşiret reisinin Rusya'ya geçerek, Osmanlı Devletine karşı kullanılmak üzere, 30 mavzer tüfeği, 50 sandık da cephaneye getirerek, Çemişkezek üzerinden kışlalara saldırdıkları ancak başarılı olamadıkları belirtilmektedir.”²⁶⁷ Diğer taraftan Garbî Dersim ve Şarkî Dersim şeklinde incelenen bölgede yaşayan 35'e yakın aşiret bulundukları yöreye göre yaptıkları işyan ve ihanet hareketleriyle birlikte anlatılmaktadır.²⁶⁸

Kazım Karabekir Paşa'nın I. Dünya Savaşı sonrası özellikle TBMM'nin açılışı ile gündeme gelen İhtiyat Aşiret Süvarileri'nin yeniden derlenip toparlanması, veya ilgası hakkındaki raporlarının incelenmesi bir kritik yapmak açısından daha uygun olacaktır.

Bu konuda ilk rapor 1339/1920 yılında yazılmıştır. “Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Aşiret Alayları ile ilgili mütâlâa-i aczimi sordu”²⁶⁹ diyen Karabekir Paşa, Ankara'ya “Başkomandanlık Huzûr-ı Sâmisî, Müdafaa-i Milliye Vekâlet-i Celîlesine” cevap niteliğinde olan bu raporu sunmuştur; “Tensip buyurulursa, Kürdistan'ın ve Kürtlerin temeddüdünü (çağdaşlaşması) için vukûfu olan zevâtın layihaları toplanarak Şura-yı Askerî'nin ilk işlerinden olmak üzere, tedkik ve alâkadar olunup vekâletlerin de mütâlâalarıyla bir esas tesbit olunması... Her memur tecrübesine nazaran bir fikir buluyor, bu durum zıt fikirlerin gündeme gelmesine sebep oluyor. Bu tarzın temâdisi (sürüp gitmesi) bilhassa sulhten sonra pek zararımıza olacağını arz eylerim”²⁷⁰

267) Kazım Karabekir, *Kürt Meselesi*, Hazırlayan: Faruk Özerengil, İstanbul 1994, s.79-80

268) Kazım Karabekir, a.g.e., s.92-94

269) Kazım Karabekir, a.g.e., s.45

270) Kazım Karabekir, a.g.e., s.45-46

Ankara'ya yazılan 1339/1920 tarihli bir diğer rapora göre; Aşiretler eskisi kadar iyi iş görmeyip, reisleri zor-baca davranmaktadırlar. Aşiretlerin devamının maddî ve manevî, dahilî ve haricî zararları vardır. Aşiret Alayları'nın lağvedilmesiyle maaşları kesilecek hak sahiplerine haksızlık yapılmış olacaktır. Bu durumda ilk yapılacak iş aşiret beylerinin nüfuzlarının kırılmasıdır. Bölgede kuvvetli bir idârî teşkilat kurarak, bölgenin imar faaliyetlerine hız verilmelidir. Her konuda bölge halkına güven vererek, **zorunlu askerlik ve aşiretlerin lağvı** gibi iki temel konuda başarılı olunabilir. Öncelikle bölgede sosyo-ekonomik ıslahat yapılarak zorunlu askerlik uygulamasına başlanabileceği, aşiretlerin lağvı için henüz erken olduğu belirtilen konular arasındadır.²⁷¹

Karabekir Paşa'nın "Temayülât-ı Siyasileri" başlıklı bir raporu ise şöyledir: "1339/1920 tarihinde İngilizler tarafından desteklenen, Şeyh Mahmud idaresinde Ravan-dız, Derbent bölgesinde bir isyan gündeme gelmiş, 1338/1919 Nisan ayında Kürdistan Hükümeti Komedyası kurularak cenûp aşiretlerini az çok celbetmiştir. Genelde aşiret efrâdı bu gibi temayüllerden uzak olup, bu cereyana kapılanlar pek mahduddur. Musul bölgesinde rağbet gören bu hareketin öncüleri olan rüesânın nüfuzunu kırmak için kuvvetli teşkilât ve esaslı tertibat ittihaziyla bunları kendi siyasetimize uygun bir mecraya sevk etmek mümkündür."²⁷²

29 Temmuz 1339 tarihinde 776 numara ile Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne Sarıkamış'tan yazılan "Aşiret teşkilatının lağvı ne gibi mahzurlar teulid eder" başlıklı rapora göre; "İran ve Rusya hududundaki aşiretler akrabalının yanına avdet eder. Cenup mintikâsındaki aşiretler İngilizlerin nüfuzûna girer. TBMM aleyhinde aksi propagandaya

271) Kazım Karabekir, a.g.e., s.46-49

272) Kazım Karabekir, a.g.e., s.49-51

sebepler verir. Orduda ve yörede disiplin bozulup, huzur kaçır.”²⁷³ Bunun için de Nizamnâme şu tadilatları öngörmektedir: “Müstakil bölük mevcudunu çoğaltmak, alayları doğrudan fırka veya liva emrinde bulunacak bölüklere ayırmak suretiyle parçalamak. Zabitan kadrosunu ikmal etmek. Nizamiye süvari ve piyade alaylarını, her sene staja mecbur edip hazır olmayanları ihraç etmek. 71. Madde ile küçük zabitan talimgâhları tesis edip aşiretlerin bir ay talimini sağlamak. Talime icâbet etmeyenlerin teşkilattan ihraç edilip mıntika haricinden uzak kıtalarda zorla istihdamlarını sağlamak. Askere ilk alınacaklara dokuz ay müddetle eğitim yaptırmak. Alay ve bölük merkez kumandanları Nizamiye’den tayin edilerek yanlarına bir miktar Nizamiye askeri vermek sûretiyle, askerlik için teşvik ve özendirmek sağlamak. Verilecek talimatlar yoluyla propaganda merkezleri tesis ederek mektepler açmak. Bu şekilde tedricen askerliğe ısındırılan aşiretler “ahz-ı asker” ilanında gönüllü olacaklardır. Aşiret fırka, hatta alay komutanlarına mahallin en büyük hükümet vazifesi verilmesi isabetli olacaktır. Mülkiye ve Adliye teşkilatı Kürdistan için faydasız ve masraflıdır.”²⁷⁴ Öngörülen hedeflere ulaşmak için de; “Aşiretlerin onyediyine yaşına kadarki çocuklarını büyük şehirde okutmak, büyüklerine iş bulmak, Ziraat Bankası kanalıyla makinalı ziraata bunları ısındırmak, toprağa bağlamak, şimendifer şoseleri inşaa etmek mümkün olup, bu suretle göçebelik ve vahşilikleri zail ve her türlü islahat da mümkün ve faydalı olacağı...”²⁷⁵ belirtilmektedir. Raporun sonuç bölümü ise şöyledir; “Aşiretlerin tarîk-i temeddüdüne sevklerini daire-i imkânda tutmak, hükümet maksadının daima istihsaline çalışmak için fırkalarda propaganda şubeleri kuşadı (açmak), ticaret ve ziraat yolları gösterilmesi, hâssaten Jandarma kuvvet ve nüfûzunun ilâsı hususları mühim esas-

273) Kazım Karabekir, a.g.e., s.55-56

274) Kazım Karabekir, a.g.e., s. 57-58

275) Kazım Karabekir, a.g.e., s.59

lardır... Bu yolla hükümetimiz hamdolsun şerefli bir sulh akdi-ne muvaffak olmuş, müstakil Kürdistan teşkili mevzubahis olmadığı gibi, Kürdistan için makul bir şekl-i idare tatbiki lazım gelir.”²⁷⁶

Kurtuluş Savaşı’nda bu olaylardan bi’l-fiil faydalanıldığını, çoğunlukla askerlik görevlerinin yerine getirildiği gelişen zaman diliminde mümkün olmuştur. Aşiret Alayları’nın lağvı hususunda resmî bir belge mevcut değildir. Muhtemelen, işgaller sırasında bölge komutanlıklarına bağlı olarak faaliyet gösteren bu Aşiret Alaylar’ı Temmuz 1920’de kurulması kararlaştırılan Kasım 1920’de tüm Anadolu’da teşkilatlanan; Ulusal Ordu’ya dahil edilmişlerdir.²⁷⁷

276) Kazım Karabekir, a.g.e., s.60-61 Not: Bu raporlar "Mütehelât-ı Umûmiye" başlıklı sonuç bölümü ile özetlenmiştir.

277) Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devrimi’nin Temelleri ve Gelişimi*, İstanbul 1983, s.68

SONUÇ

Doğu Anadolu'daki Kürt toplumunun kökenleri hakkında birçok teoriler üretilmektedir. Fakat bu bölgede çoğunlukla kendini Türk toplumundan ayrı görmeyen Kürtler yaşamaktadır. Bunların dışında Arapça konuşan topluluklar da vardır. Van (Dolapdere civarında)'nda Lazlar, Erzurum civarında Çerkesler ve benzerleri bölgenin mukîm topluluklarıdır. Bu doğrultudan yola çıkarak bölgenin "*Kürdistan*" olarak adlandırılmasını şu şekilde açıklayabiliriz. Bilindiği gibi Kürdistan tabiri Osmanlı Tarihinde ilk defa Yavuz Sultan Selim tarafından kullanılmış olup, anlaşıldığına göre coğrafî bir tabir olarak değil de topluluğun yoğunluğu açısından yapılan bir tanımlamadır. Konu ile ilgili ikinci destek II. Abdülhamid'in yine "*Kürdistan*" terimi olarak, Sünnî Kürtlerin çoğunlukta bulunduğu Doğu Anadolu'yu yoğunluk bakımından tanımlamasından ibarettir. Bu durumda; II. Abdülhamid hatıralarında, Ermeni ve Rus istila ve hareketlerine karşı asırlarca askerlikten muaf olan Sünnî Kürt toplumundan organize bir şekilde yararlanmayı düşünmüştür. Doğu'da aşiretler arasındaki kavgaların ve çekişmelerin bu şekilde son bularak, yekvücut olarak yöre insanının dik-kati, ayrılıkçı Ermeni isyanlarına, Rus istilasına çekilmiştir.

Her ne kadar "*Kürdistan*" terimi Osmanlı Devleti'nde yükselme ve yıkılma dönemlerinde kullanılmışsa da, yöre halkının hiçbir zaman Devlet-i Âli Osmani'den kopmak, muhtariyet veya istiklâl düşüncesi olmamıştır.

Doğu Kürtleri'nin organize edilmeleri düşüncesi 1876'dan itibaren gündeme gelmiş, Berlin Konferansı; -1878'de Osmanlı Rus harbinin akabinde- 61. madde ile "Doğu'da Çerkes ve Kürtlere emniyet, Ermenilere muhtariyet" fikri ile konuya ciddiye kazandırılmıştır.

II. Abdülhamid, Kürtler'in asırlarca ihmal edildiğini gündeme getirerek, Onları İslâm birliği siyaseti içinde yoğrularak kendisine "*Kürtler'in babası*" dedirtircesine güven duygusunu, topluluk üzerinde iyiden iyiye hissettirmiştir. Bu organize çalışmalar 93 harbi ile başlamıştır. Elimizdeki belgeye göre Hamidiye Alayları'nın kurulması için Müşir Mehmet Zeki Paşa görevlendirilmiştir. 1891'de resmen kurulan Hamidiye Alayları; 4 defa nizamnâmelerle ve birkaç layiha ile aksaklıkları giderilerek, modernize edilmeye çalışılmıştır.

II. Abdülhamid onları askerî bir disiplin altına almak için, kendilerine bazı imkânlar vermekle, devlete güven ve bağlılıklarını sağlamıştır. Ayrıca alayların bulunduğu bölgeler imâret ve imar faaliyetlerine tâbi tutulmuş, yollar, köprüler yapılmış, vergilerde esnek davranılmış bu da Abdülhamid taraftarı olmak fikrine rağbeti celbetmiştir.

Kendilerine rütbeler, nişanlar, taltifler yapılan aşiret mensupları maaş da alarak bir nebze de olsa sefillikten kurtulmuşlardır. Ayrıca Abdülhamid onların çocuklarını süvari mekteplerine, aşiret mektebine, Doğu bölgesindeki Rüşdiye mekteplerine almış, temel eğitimlerinden sonra Harbiye'de öğrenim görmelerini sağlamıştır. Bu eğitilmiş aşiret çocuklarının aşiretlerin organizesi ve sulhünde önemlerinin büyük olduğu görülmüştür. Ayrıca okullar aşiret bölgelerinde yaygınlaştırılarak rüesanın takdirini celbetmiş, eğitim yolu ve yöntemi büyük bir cazibe haline almıştır.

II. Abdülhamid bölgedeki başarısını, dinî birlik, eğitim, ekonomik çözüm ve imar faaliyetlerine borçludur. Öğretim kurumları yoluyla da bunu desteklemiştir. En önemlisi de aşiret mensuplarının her müşkilatlarında çözüm üreten, sonuç sunan bir hami vasfıyla II. Abdülhamid'in şahsında devlet otoritesine bir güven telâkki etmişlerdir.

Sultan II. Abdülhamid bölgede devlete karşı isyan eden aşiretlerle, devlete sadık olan aşiretleri ayırdedebilmiş, bu yüzden hatıratında özellikle: “Sünnî Kürt kardeşlerim” lafzını kullanmıştır. Osmanlı tarihine baktığımızda Yavuz’la beraber bu döneme kadar Doğu’da ve Anadolu’nun çeşitli yerlerinde isyan ve huzursuzluğu çıkartanlar Sünnî olmayan topluluklardır. Bunlar hiç çekinmeden Ermeni ve Rusya ile ittifak yapabilmiş, toplu katliamlarda onlara yardımcı olmuşlardır. Kâzım Karabekir Paşa’nın hatıratlarında Dersim katliamları ve isyanları bir kronoloji içinde verilmiş olup, konu başlı başına bir incelemeyi gerektirmektedir. Dersim Sancağı olarak adlandırılan bölgede isyanlar II. Abdülhamid’in saltanatı süresince de devam etmiştir.

İttihatçılar Hamidiye birliklerine Abdülhamid hassasiyetini gösterememişler, bu yüzden aynı verimi alamamışlardır. Trablusgarb, Balkanlar ve Çanakkale’de görev alan Hamidiye birlikleri, Kurtuluş Savaşı’nda Milis Kuvveti olarak istilacı güçlere karşı koymuşlardır.

Kısaca, II. Abdülhamid’in Hamidiye Alayları uygulamasının şu sonuçları sağladığı söylenebilir:

- Bölgede devlet otoritesini sağlamıştır.
- Aşiretler arasındaki kavgaları asgariye indirmiştir,
- Bölgede huzur ortamı oluşturmuştur,
- Bölgenin imarına sebep olmuştur,
- Eğitim ve öğretim kurumları açılmış, eğitilmiş insan gücüne önem verilmiştir. Bu yolla medenî düşünceler bölge insanına aksettirilmiştir.

-Askerlik görevi olmayan aşiretler yeni vasıfları ile kendilerine verilen misyonla devlete raptolmuş, bunu devletin bir ihşanı olarak görmüşlerdir.

-Ordu ve Aşiretler arasında düzenli bir işbirliğine gidilmiştir.

-Aşiretler arasında devlete güven ve itaat fikri yaygınlaşmıştır.

-Şehirlerdeki eşraf tabakasına karşı organize bir güç olan rüesalarla bu tabakanın nüfuzu kırılmış olup yeni bir kuvvet dengesi kurulmuştur.

-Ermeni çetelerine karşı silahla donatılan bölge aşiretleri bu isyan ve ayrılıkçılar için bir caydırıcı misyon olmuşlardır.

-Yerleşim birimlerinin dağınık mezralar halinde olması, bölgenin güvenlik açısından kontrolünü zorlaştırmış olup, bu duruma çözüm üretilmemesine rağmen, denetleme sağlanmıştır. Ayrıca bu durum bölgenin imar faaliyetlerinin sekteye uğramasındaki en büyük amil olarak görülmüştür. Hamidiye Alaylarının aşiretlerin mukim bulundukları bölgelerde organize edilmeleri devlet imkânlarının bu bölgelere daha kolay ulaşmasına ortam hazırlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

A. ARŞİV BELGELERİ

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı- Kısım 37- Zarf 47/27- Karton 113 "Teşkilât-ı Askeriye Cümlesinden Olarak, Hamidiye Süvari Alaylarına Dair Kanunnâme'dir. Dersaadet, 1308" 1. Nizamnâme.

2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı- Kısım 9, Evrak 2645, Zarf 72, Karton 4

3. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı- Kısım 31, Belge No: 76/1

4. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı- Kısım 37, Belge No: 47/28, Zarf 47, Karton 113 "Hamidiye Hafif Süvari Alayları Kanunnâme-i Hümayûnu", Dersaadet, 1312" 2. Nizamnâme

5. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı- Kısım A. Zarf 21, Karton 131, Evrak No: 21/4

6. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Mütenevvi Maruzat (YTM) Cilt: 2 Belge No 38/81 (2. belge)

7. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Mütenevvi Maruzat (YTM) Cilt: 2 Belge No 38/81 (1. belge)

8. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Mütenevvi Maruzat (YTM) Cilt: 2 Belge No 49/57

9. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Mütenevvi Maruzat (YTM) Cilt: 2 Belge No 48/83 (4. belge)

10. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Mütenevvi Maruzat (YTM) Cilt: 2 Belge No 46/36

11. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Mütenevvi Maruzat (YTM) Cilt: 2 Belge No 47/60 (2. belge)

12. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Mütenevvi Maruzat (YTM) Cilt: 2 Belge No 46/16 (1 ve 2. belge)

13. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Mütenevvi

Maruzat (YTM) Cilt: 2 Belge No 225/53

14. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Mütenevvi Maruzat (YTM) Cilt: 2 Belge No 48/39

15. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Mütenevvi Maruzat (YTM) Cilt: 2 Belge No 49/92 (1. kısım ve 2. kısım)

16. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Mütenevvi Maruzat (YTM) Cilt: 2 Belge No 224/50 (2. belge)

17. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Mütenevvi Maruzat (YTM) Cilt: 2 Belge No 48/83 (2. belge)

18. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Mütenevvi Maruzat (YTM) Cilt: 2 Belge No 48/83 (3. belge)

19. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Mütenevvi Maruzat (YTM) Cilt: 2 Belge No 48/83 (4. belge)

20. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Mütenevvi Maruzat (YTM) Cilt: 2 Belge No 49/92 (1. belge)

B. GENEL KAYNAKLAR

ABDÜLHAMİD II,

-Siyâsi Hatıratım, Çeviren: H. Salih Can, Dergâh Yayınları, İstanbul-1984

AHMET CEVDET PAŞA,

-Tezakir, Hazırlayan: Cevdet Baysun, T.T.K. Yayınları Ankara-1963

AHMET, Kemal Mazhar,

-1. Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan, Çeviren: Mustafa Düzgün, Berhem Yayınları, Ankara-1992

ALPASLAN, İsmail,

-Ağrı, Ayyıldız Matbaası, Ankara-1982

ALTAY, Fahrettin,

-10 Yıl Savaşı, (1912-1922) ve Sonrası, İnsel Yayınları, İstanbul-1970

ARFA, Hasan,

-Kürtler Üzerine (Tarih ve Folklor Yazıları), Çeviren: ŞK/ NÇ/ABM, Özge Yayınları, Ankara-1991

- ARMAĞAN, Mustafa,
 -Gelenek, Ağaç Yayınları, İstanbul-1992
- ARVASI, Ahmet,
 -Doğu Anadolu Gerçeği, Burak Yayınevi, İstanbul-1965
- AVCIOĞLU, Doğan,
 -Milli Kurtuluş Tarihi, Tekin Yayınevi, İstanbul-1991
- AYTAR, Osman,
 -Hamidiye Alayları'ndan Köy Koruculuğuna, Medya Güneşi Yayınları, İstanbul-1992
- BALCIOĞLU, Mustafa,
 -"Harbiye Nezaretine Sunulan İki Rapor", *Toplumsal Tarih Dergisi*, İstanbul-1994
- BERKES, Niyazi,
 -Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul-1978
- BEŞİKÇİ, İsmail,
 -Doğu Anadolu'da Göçebe Kürt Aşiretleri, Yurt Yayınları, Ankara-1992
- BOİS, Thomas,
 -Folklorları Işığında Kürtler'in Ruhu, Çeviren: İlhan Cem Erseven, Özge Yayınları, Ankara-1991
- BOTAN, Amedi,
 -Kürtler ve Kürdistan Tarihi, Dicle-Fırat Yayınları, İstanbul-1980
- BOZDAĞ, İsmet,
 -II. Abdülhamid'in Hatıra Defteri, Pınar Yayınları, İstanbul-1992
- BRUINESSEN, M.M. Van
 -Ağa, Şeyh ve Devlet, Çeviren: Remziye Arslan, Özge Yayınları, Ankara-1994
- CEVAD, Mahmud,
 -Maarif-i Umumiye Nezareti, Tarihçe-yi Teşkilat ve İcraatı, Mekteb-i Fünun Harbiye-i Şahane Matbaasında tab olunmuştur. İstanbul-1338

ÇALIK, Ethem,

-*"Türkiye'de Aile Meseleleri"*, *Türkiye Günlüğü*, İstanbul- Eylül-Ekim 1994

ÇAY, Abdülhaluk M.,

-*Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Boğaziçi Yayınları, Ankara-1993

-*"Tunceli Mezar Taşları ve Türk Kültüründeki Yeri"*, *Türk Kültürü Araştırmaları*, 23/1-2, (Kafesoğlu Armağanı) Ankara-1985

-*"Türk Milli Bütünlüğü İçersinde Doğu Anadolu"*, *Doğu ve Güneydoğu Üzerine Araştırmalar* 3, Boğaziçi Yayınları, Ankara-1992

DANIŞMAN, Zuhuri,

-*Osmanlı Tarihi*, Yeni Matbaa, İstanbul-1966

DANIŞMEND, İ. Hami,

-*İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınları, İstanbul-1972

ERASLAN, Cezmi,

-*II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, Ötüken Yayınları, İstanbul-1992

ERGİN, Osman,

-*Türkiye Maarif Tarihi*, Osman Bey Matbaası, İstanbul-1941

ETHEM, İbrahim,

-*Cundilik ve Hamidiye Alayları*, Mekteb-i Fünun Harbiye-i Şahane Matbaasında tab olunmuştur. (Dersaadet) İstanbul-1308

FIĞLALI, Ethem Ruhi,

-*Türkiye'de Alevilik*, Selçuk Yayınları, Ankara-1991

FIRAT, M. Şerif,

-*Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara-1983

GAZİMİHAL, R. Mahmut,

-*"Merak Oyunları ve Senem"*, *Türk Folkloru Araştırmaları Dergisi*, İstanbul- Ağustos 1959.

GÖKALP, Ziya,

-*Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Sosyal Yayınlar, İstanbul-1992

- **"Şehir Medeniyeti, Köy Medeniyeti"**, *Küçük Mecmua*, İstanbul-1923

GROHAM, Füller E.,

-**"Kürtler'in Kaderi"**, Çeviren: Ümit Özdağ, *Avrasya Dosyası*, Rusya Özel, İstanbul, - İlkbahar 1994

GÜNAY, Sakıp Selçuk,

-**"II. Abdülhamid Devrinde Hazine-i Hassa Gelirlerinden Doğu-Anadolu'ya Yapılan Bazı Yatırımlar"** *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, İstanbul-1988

-**Hamidiye Hafif Süvari Alayları**, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (Basılmamış Doktora Tezi) Erzurum 1983

HAN, Şeref,

-**Şerefnâme**, Çeviren: M. Emin Bozarslan, Hasat Yayınları, İstanbul-1990

HEYET, (Bahaeddin Ögel- Hakkı Dursun Yıldız vd.)

-**Türk Milli Bütünlüğü İçinde Doğu-Anadolu 9. Boğaziçi Yayınları**, Ankara-1992

İNAN, Abdülkadir,

-**"Tarihte ve Bugün Şamanizm"**, Materyaller ve Araştırmalar-2, T.T.K. Yayınları, Ankara-1954

KABACALI, Alpay,

-**Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları**, Cem yayınevi, İstanbul-1991

KADRI, Hüseyin Kazım,

-**Balkanlar'dan Hicaz'a İmparatorluğun Tasviyesi**, Pınar Yayınları, İstanbul-1992

KAFESOĞLU, İbrahim,

-**Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul-1983

KARABEKİR, Kazım

-**Kürt Meselesi**, Hazırlayan: Faruk Özerengil, Emre Yayınları, İstanbul-1994

KARADAĞ, Raif,

-**Muhteşem İmparatorluğu Yıkanlar**, Divan Yayınları, İstanbul-1992

- KARAL, Enver Ziya,
 -Osmanlı Tarihi, T.T.K.Yayınları, Ankara-1988
- KARPAT, Kemal,
 -"II.Abdülhamid'in Panislamist Siyaseti", Onuncu T.T.K. Bildirileri, Ankara-1986
- KOCABAŞOĞLU, Uygur,
 -"Doğu Sorunu Çerçevesinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri", Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu, T.T.K. Yayınları, Ankara 1976
- KODAMAN, Bayram,
 -"Aşiret Alayları" Tarih ve Medeniyet, İstanbul-1994
- "Aşiret Mekteb-i Hümayûnu" T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Diyanet Yayınları, İstanbul-1991
- "Ermeni Meselesinin Doğuş Sebepleri", Türk Kültürü Dergisi, Ankara-1981
- "Hamidiye Hafif Süvari Alayları", İstanbul Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, İstanbul-1969
- "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yayınları, İstanbul-1993
- Sultan II. Abdülhamid'in Doğu-Anadolu Politikası, Orkun Yayınları, İstanbul-1983
- "Şark Meselesi ve Tarihi Gelişimi", Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu, T.T.K.Yayınları, Ankara-1976
- KÜÇÜK, Cevdet,
 - "Şark Meselesi Hakkında", Tarih Dergisi, Ankara-1979
- KURAN, Ercüment,
 - "Türkiye'de Kürt Meselesi", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, İstanbul- Ağustos 1992
- KURŞUN, Zekeriya,
 - Türk-Arap İlişkileri, İrfan Yayınevi, İstanbul-1992
- MINORSKY, V.,
 - "Kürtler", İslam Ansiklopedisi, M.E.B. Yayınları, İstanbul-1977

MUMCU, Ahmet,

-**Tarih Açısından Türk Devrimi'nin Temelleri ve Gelişimi**, İnkılâp ve Aka Yayınları, İstanbul-1983

NIKİTİN, Basil,

-**Kürtler**, Çeviren. H.D. Özgürlük Yolu Yayınları, İstanbul-1976

NURİ, Osman,

-**Abdulhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı**, Mekteb-i Fünun Harbiye Nezareti Matbaasında tab olunmuştur. İstanbul-1327

ONK, Nizamettin,

-**"Aras Boyu Örf ve Âdetleri, Nevruz Bayramı"**, *Türk Kültürü* Ankara-1972

ORHONLU, Cengiz,

-**"Kaşgaylar"**, *Türk Kültürü*, Ankara- Nisan 1967.

-**Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1987

ORKUN, H.Namık,

-**Eski Türk Yazıtları**, İstanbul-1940

ÖZDAĞ, Muzaffer,

-**Soydaş Toplumlardan Kürtler**, Erciyes Üniversitesi Matbaa İşletmesi, Kayseri-1992

ÖZER, Mustafa,

-**Doğu Anadolu'da Aşiret Düzeni**, Boyut Yayınları İstanbul-1990

ÖZTUNA, Yılmaz,

-**Osmanlı Devleti Tarihi**, Faisal Finans Kurumu Yayınları İstanbul-1987

RİŞVANOĞLU, Mahmut,

-**Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul-1992

RÜŞDİ, Mehmed

-**"Devlet-i Aliye Ordu Teşkilatı"**, Mekteb-i Fünun Harbiye-i Şahane Matbaasında tab olunmuştur. İstanbul-Kanun-i Evvel-1311.

SAİD HALİM PAŞA,

-**Buhranlarımız**, 1001 Temel Eser, İstanbul-1993

SALİHOĞLU, M.Latif,

-**Türk-Kürt Kardeşliği**, Gençlik Yayınları, İstanbul-1992

SEVGİN, Nazmi,

-**Doğu ve Anadolu'da Türk Beylikleri**, Ayyıldız Matbaası, Ankara-1982

SHAW, Stanford J. Shaw., Ezel Kural,

-**Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, E. Yayınları, İstanbul-1983

SÖNMEZ, Mustafa,

-**Doğu Anadolu'nun Hikâyesi**, Arkadaş Yayınevi, İstanbul-1990

TALAY, Aydın,

-**Eserleri ve Hizmetleriyle Sultan Abdülhamid**, Risale Yayınları İstanbul-1991

TAMU, Selahattin,

-**Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)**, T.C. Genel Kurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Strateji Etüd Dairesi, Ankara-1971

TOGAN, Zeki Velidi,

-**"Azarbecan Yurt Bilgisi"**, *Türk Kültürü Dergisi*, Ankara-1968

-**Umumi Türk Tarihine Giriş**, Enderun Kitabevi, İstanbul-1981

TURAN, A. Nezihi

-**"XVI. Asırda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kurulan Aşiret Köyleri"**, *Türkiye Günlüğü*, İstanbul- Kış 1993

UNAT, Faik Reşit,

-**Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Klavuzu**, T.T.K. Yayınları, Ankara-1988

YILDIZ, Zekeriya,

-**Kürt Gerçeği**, Yeni Asya Yayınları, İstanbul-1992

YILMAZ, Hüseyin,

-**Doğu Gerçeği ve Müslüman Kürtler**, Timaş Yayınları, İstanbul-1992

﴿ حمیدہ خف سوارى آلاىلى قانۇننامہ ہماونى ﴾

مرعیت احکامى حقندہ نرفصادر اولان ارادہ سنیہ مؤکامہ مک تاربخى

فى ۳۰ ذى القعدہ س ۱۳۱۳ و فى ۱ مایس س ۱۳۱۲

استابول

۱۳۱۲

دارۃ عکریہ مطبعندہ طبع اولئندر

İNDEKS

A

ABD, 27, 28
Abdurrahman Paşa, 29
Abdülaziz, 30
Abdülhaluk M. Çay, 4, 5
Abdülhamid (II.), G, H, 9, 27-40, 43-45, 48, 49, 51, 52, 72, 74, 77, 78, 80, 85, 93-95
Adaman Aşireti, 21, 65, 73, 85
Adana, 55
Afganistan, 32
Ağrı, 21, 65
Ahmet Cevdet Paşa, 56
Aladağ, 21
Alevî, 21
Alevî Hormek-lolan, 65
Ali Haydar Midhad, 37
Alihan, 20
Al-i Kürdlü, 4
Almanya, 25, 27
Anadolu, 3, 4, 13, 16, 17, 26, 27, 43, 44, 84
Ankara, 44, 89
Arabistan, 33
Aranık, 21
Arap Sammar, 82
Arap Yarımadası, 29
Arapkir, 87
Arnavutluk, 6
Asi, 21
Aşiret Alayları, 30, 44, 46, 47,

53, 57, 64, 80, 81, 84, 85, 87-89, 91

Aşiret hayatı, 12
Aşiret Mektebi, 38, 39, 40, 72
Aşiret Teşkilâtı, 84
Avabahran, 20
Avrupa, 25, 26, 32, 33
Avusturya, 27
Aydın valiliği, 55
Azerbaycan, 3
Azınlıklar Meselesi, 26

B

Baban, 6
Bab-ı Âli, 26, 29, 34
Bağdat, 39, 50, 71
Bahri Bey, 35
Balkan Meselesi, 26
Balkan Savaşları, 79, 80
Balkanlar, 26, 95
Barak, 4
Barazan Aşireti, 66
Basra, 39
Basra Körfezi, 3
Başkale, 21
Batı Sorunu, 27
Batıyan, 20
Batman, 20
Bayezid, 86
Bayram Kodaman, 26

Bedirhan-Aid Bey (Paşa), 9,
28, 35

Bedirhan Aşireti, 6, 48

Bekiranlı, 21

Berdel, 19

Berendi, 4

Beritanlı, 20

Berlin Antlaşması, 29

Berlin Konferansı, G, 31, 35

Berzeri, 21

Beşiri, 20

Beyoğlu, 43

Beytüşşebab, 21

Bingazi, 39

Birimi, 21

Birinci Dünya Savaşı, 82, 84,
85, 87, 88

Birinci Meşrutiyet, 37

Bitlis, 49, 53, 58, 73, 85, 87 (dn)

Bitlis Emirliği, 7

Boher kalesi, 3

Botan, 6

Bruinessen, 12

Bulanık, 65

Bulbulan, 21

Burukan, 21

C

Cebce Boğazı, 83

Celâleddin Harzemşah, 3

Celâli, 21, 85

Celâlî Aşireti, 65

Celâlî Ayaklanması, 6

Cemadanlı, 85

Cengiz Orhonlu, 8

Cevdan, 21

Cevdet Küçük, 26

Cezmi Eraslan, 32

Cibalü'l-Cezire, 3

Cibran, 65

Cibranlı, 85

Cibranlı Aşireti, 57, 65

Cizre, 20

Cumhuriyet dönemi, 10

Ç

Çaldıran Muharebesi, 6

Çaldıran Zaferi, 7

Çanakkale, 95

Çarsancak, 83

Çatak, 20

Çemişkezek, 52, 83, 87, 88

Çukurca, 58

D

Dağıstanlı Ferik Mehmet Paşa,
86

Darendede, 51, 52

Davudyan, 20

Denizli, 55

Derbent, 89

Dersaadet, 55-57, 61, 71

Dersim Sancağı, 95

Dersim Vilayeti, 51, 52, 87

Deruki, 85

Dinever, 3

Dinitin, 36

Diyarbakır, 6, 39, 50, 56, 71,
75, 87

Doğan Avcıoğlu, 44

Doğu Anadolu, G, 3, 5, 6, 13,
14, 16, 18, 20, 27, 29-31, 45,
47-50, 65, 66, 93

Doğu Anadolu aşiretleri, 35

Doğu Anadolu Feodalizmi, 12

Doğu Anadolu Kürt toplumu,
15

Doğu Problemi, G, H, 8, 27, 28

Doğubayezid, 49

Doksanüç Harbi (Osmanlı-
Rus Savaşı), 31, 35, 48, 83,
93, 94

Duav, 20

Duderan, 20

Düvel-i Muazzama, 25, 29

E

Ekrâd taifesi, 5

Ekrâd-ı âşâid, 4

Ekrâd-ı bilâ sükkân, 4

Elazığ, 20

Elazığ Valisi, 51

Elegaş Yazıtı, 4

Eleşkirt, 65

Enver Paşa, 87

Erciş, 85

Ergenekon, 17

Ermeni çeteleri, 86, 96

Ermeni isyanları, 93

Ermeni komitacıları, 85

Ermenistan, 3

Ertaş, 21

Ertuğrul Alayı, 55

Erzincan, 53, 73, 83, 87

Erzurum, 6, 49, 51, 71, 75, 86

Erzurum-Van hattı, 65, 66

Esmâ Sultan Sarayı, 39

Ethem Paşa, 36

F

Fahreddin (Altay) Bey, 78, 79

Fars, 3

Ferik Mustafa Paşa, 77

Fethullah Bey, 73

Fransa, 25, 27, 32, 73

G

Garison, 20

Gıdiki, 21

Gırasıya, 21

Göktürk kitabeleri, 4

Güneydoğu Anadolu, 6, 13,
16, 18, 27

Gürpınar, 21

H

Hacı Hamdi Bey, 79

Hacı Ömer, 66

Hafif Süvari Alayları, 68

Hakkâri, 6, 21, 35, 36

Halep, 38

Halil Bey, 86

Hamdi Bey, 78

Hamdullah Mustafa Kazvinî,
3

Hamidiye, 63

Hamidiye Alayları, H, 31, 43, 44, 47- 52, 54-56, 58, 59, 61, 62, 64, 66-68, 72-74, 76-78, 82, 85, 87, 94-96

Hamidiye Hafif Süvari Alayları, 68

Hamidiye Süvari Alayları, 9

Hamidiye Süvari Birliği, 45

Harakol, 20

Hasan Sıddık Hayderanî, 44

Hasanan Aşireti, 65

Hasananlı, 73, 75, 85

Haydaranlı, 75, 85

Haydaranlı Aşireti, 44, 56, 65

Hayyut, 51

Hazro, 20

Helei, 21

Hemedan, 3

Heterodox Kültürü, 21

Heydan, 21

Hınıs, 49, 66, 85

Hırka-i Saadetin, 54

Hicaz, 33, 80

Hilâfet, 32

Hilâfet makamı, 31, 37

Hindistan, 32

Hisif, 85

Hizir, 85

Hollanda, 32

Hozat, 83, 87

Hürmüz denizi, 3

Hüseyin Kâzım Kadri, 80

I-İ

Iğdır, 21

Irak, 16, 29, 80

Irak-ı Acem, 3

İbrahim Paşa, 65, 73

İdris-i Bitlisî, 6, 7

İkinci Meşrutiyet, 78

İman Birliği, 37

İngiltere, 25, 27, 29, 32, 45

İran, 6, 8, 9, 16, 35, 89

İsabeydağı, 21

İslâm Birliği Siyaseti, 31, 33, 94

İsmail Beşikçi, 11, 12

İsmail Bey, 9

İspirti, 20

İstanbul, 9, 26, 49, 73, 77

İttifak Devletleri, 86

İttihatçılar, 95

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 34, 78

K

Kafkasya, 86

Kalkanlı, 85

Kâmil Paşa, 74

Kanun-i Esasî, 30

Kanunî İrakeyn seferi, 7

Karakeçi, 85

Karakeçili, 79

Karakilise (Eleşkirt), 85, 86

Karapapak Aşireti, 76

Karapapak, 73, 85

Karlhova, 65

Kars, 21

Kasr-ı Şirin, 7

Kaşgarlı Mahmut, 15

Kaşgay Türk toplulukları, 4
 Kaşkallı, 85
 Kazak örgütü, 44
 Kâzım Karabekir Paşa, 87-89, 95
 Kemal Karpat, 33
 Keşkabulak, 21
 Kıbrıs Muahedesi, 29
 Kıçar, 20
 Kırım Müslümanları, 32
 Kiki, 85
 Kirmenşah, 3
 Kitan, 20
 Kodaman, 72
 Kolluk Kuvveti, 47
 Kozluk, 20
 Köksu, 66
 Köprüköy Muharebesi, 86
 (Kör) Hüseyin Paşa, 65
 Kudüs, 39
 Kulihan Bey, 73
 Kur'ân-ı Kerim, 58
 Kurtalan, 20
 Kurtık, 20
 Kurtuluş Savaşı, 86, 91, 95
 Kuruçay, 83
 Kutsal Savaş çağrısı, 86
 Kuveyt, 29
 Küçük Kaynarca Antlaşması, 32
 Kürdistan, 3, 4, 27, 90, 93
 Kürdistan Eyaleti Madalyası, 4
 Kürdistan Hükümeti komedyası, 89

Kürt, G, 4, 5
 Kürt aşiretleri, 43
 Kürt derebeyliği, 6
 Kürt Meselesi, G, 26, 87
 Kürt toplumu, 93
 Kürtler'in babası, 94
 Kürt-Türk ayrımı, 16

L

Libya, 80
 Liyoli, 85
 Lozan Antlaşması, 28
 Lübnan, 6

M

M. Reşit Paşa, 30
 Maarten Martinus Van Bruin-
 nessen, 5
 Macaristan, 55
 Macarlar, 4
 Mahmud Şevket Paşa, 65, 78
 Mahmudyan, 20
 Mahmud (II.), 8, 30
 Makuri, 85
 Malatya, 3, 7
 Malazgirt, 65
 Maraş, 3
 Mardin, 20, 50, 73
 Marhuran, 21
 Maylan, 85
 Mazgird, 83
 Meclis-i Mebusan, 30
 Mehmet Bey, 73
 Mehmet Zeki Paşa, 66, 94

Mekke, 9, 35
 Memani, 21
 Meşrutiyet, 30, 31
 Mısır, 29
 Mil/Milan aşireti, 20, 21, 65, 66
 Milis kuvveti, 87, 85, 95
 Milli Aşiret, 73, 79, 82, 85
 Milli İbrahim Paşa, 82
 Mirliva Emin, 82
 Mirliva Osman Paşa, 50
 Misyonerlik, 28
 Mukri, 21
 Mukurı, 21
 Munzur, 20
 Muradiye bölgesi, 21, 65
 Murharanlı, 85
 Mustafa Kemal Paşa, 87 (dn)
 Mustafa Reşit Paşa, 4
 Musul, 6, 39, 50, 52, 89
 Muş, 49, 85, 87 (dn)
 Muş Ovası, 51
 Muzaffer Özdağ, 16

N

Nasuhi, 51
 Nemrut, 20
 Nevruz, 17
 Nikitin, 14, 16, 19
 Nizamiye, 90
 Nizamiye alayları, 75, 84
 Nuchetü'lm-Kulûb, 3

O-Ö

Oğuz Alayları, 79

Osman Nuri Paşa, 38
 Osmanlı arşiv belgeleri, 4
 Osmanlıcılık, 31
 Osmanlı Devleti, 6, 7, 9, 25, 26, 28, 32, 33, 37, 38, 45, 48, 49, 67, 86, 88, 93
 Osmanlı İmparatorluğu, 27
 Osmanlı-Rus Harbi, 29
 Osmanlı-Safevî mücadelesi, 6
 Ovacık, 83
 Özalp, 21

P

Pan-İslâmizm, 28, 31, 32, 35, 47
 Patnos bölgesi, 65
 Peşmanlı, 85
 Pinyanış, 21
 Poran, 20

R

Raif Karadağ, 37
 Rakka, 6
 Rami Kışlası, 73
 Ravandız, 89
 Ravandızlı Muhammed Paşa, 9
 Recai Efendi, 39
 Remedatki, 21
 Rumeli, 43
 Rus Kazakları, 83, 86
 Rusya, 25, 27, 29, 30, 32, 35, 43, 45, 47, 73, 88, 89

S

Sadilli, 85
 Sadrazam Said Paşa, 36
 Safevîler, 7
 Said Halim Paşa, 34
 Saraçlı, 85
 Sarıkamış, 21, 86, 89
 Sarıkamış felâketi, 86
 Sarıkamış harekâtı, 87
 Sason, 20, 51
 Sened-i İttifak, 6
 Sepiki, 85
 Sıdan, 21
 Siddık Hayderânî, 39
 Silopi, 20
 Silvan, 20
 Sinanî, 73
 Sincar, 3
 Sinek, 21
 Sıpkan, 21
 Sıpkanlı Aşireti, 65
 Sivas valisi Raşit Paşa, 9
 Sivas, 55, 76
 Siyoli, 85
 Soran, 6
 Söğüt köyü, 16
 Stanford Shaw, 39
 Sultan Sencer, 3
 Suriye, 39, 80
 Suruç, 66
 Sübhan, 20
 Sünnî Kürtleri, 93
 Süphangal, 21

Ş

Şah İsmail, 6
 Şakir Zeki Paşa, 58, 72, 74-76
 Şam, 82
 Şark Meselesi, H, 25-27
 Şarkî Anadolu, 80
 Şavak, 20
 Şefketli, 85
 Şehrizor, 3
 Şemdinli, 21
 Şemseki, 85
 Şemsiki, 21
 Şeref Han, 3
 Şerefan, 21
 Şerkan, 85
 Şeydan, 85
 Şeyh Mahmud, 89
 Şeyh Şamil, 44
 Şeyh Ubeydullah Nehrî, 9, 35, 48
 Şimâlî el-Cezire, 11

T

Takkari, 21
 Takuri, 85
 Tanzimat dönemi, 31
 Taştan Bey, 73
 Tay, 85
 TBMM, 87-89
 Tebriz, 86
 Tekman, 66
 Tendürek, 21
 Tezakir, 56
 Thomas Bois, 10

Tokeriyan Aşireti, 65
 Trablusgarb, 39, 52, 57, 66, 80, 95
 Trabzon, 56, 73
 Tunceli, 20
 Turcia, 4
 Türkçülük, 34
 Türkiye, 86
 Türkmenia, 4

U-Ü

Uludere, 21
 Urban, 38
 Urban Şeyhleri, 33
 Urfa, 79
 Urfa-Mardin hattı, 65, 66
 Urfa Ovası, 20
 Urmiye, 7
 Üstükran, 20

V

V. Minorsky, 5, 6, 66
 Van, 6, 21,, 53, 71, 75, 77, 93
 Van bölgesi, 65
 Van Gölü, 20
 Varto, 57, 65
 Vilayet Kanunnâmesi, 30
 Vilayet Nizamnâmesi, 30
 Vilayet-i Şarkiye, 8
 Viranşehir, 66, 79, 82, 85

Viranşehir Ovası, 20
 Viyana II. bozgunu, 26
 Viyana Kongresi, 25

Y

Yavuz İdris-i Bitlisi, 8
 Yavuz Sultan Selim, 6, 7, 93
 Yemen, 6, 39, 52, 57
 Yeniçeri Ocağı, 30
 Yenisey, 4
 Yusuf İzzettin, 82
 Yusufyanlı, 85
 Yüksekova, 21

Z

Zeki Paşa, 44, 52, 53, 56, 65, 67, 72, 76
 Zeki Velidi Togan, 4
 Zerikanlı, 85
 Zeriki, 85
 Zeylanlı, 85
 Zilaf, 85
 Zilan Aşireti, 21, 65
 Zirikan, 21, 66
 Ziriki Aşireti, 66, 73
 Zivikan, 20
 Ziya Gökalp, 18, 19
 Zor, 50
 Zor sancağı, 39
 Zovaşor, 20

20. yüzyıla girerken asırlarca, Avrupa milletlerine hükmetmiş koca Osmanlı İmparatorluğu iç bunalımların eşiğindeydi. Düvel-i Muazzama olarak bilinen Rusya-İngiltere-Fransa üçlüsü, 19. yüzyıl boyunca imparatorluk üzerinde baskılarını sürekli olarak artırdılar. Amaç Osmanlı'nın egemenlik alanını daraltmak, devletin bünyesinde bulunan azınlıklara geniş haklar sağlamak ve Müslüman olmasına rağmen bazı toplumları sunî ırk teorileri ile ayaklandırmak suretiyle, devletin hızlı bir bölünme ve çöküşe gitmesine zemin hazırlamaktı. Buna dayalı olarak Osmanlı devleti bir dizi reformlar yaptı. Devlet; tarihinde ilk defa II. Abdülhamid'le meşrutî yönetimlerle tanıştı. Berlin Konferansı'nda muhtar bir Ermeni devleti plânının yanı sıra, Kürtler için de ıslahât öngörülüyordu. Ermenilerle Kürtleri aynı anda zikretmek Batılıların işini kolaylaştıracaktı. Fakat Sünnî Kürt toplumunu süratle kendi yanına almayı başaran II. Abdülhamid, Ermenilere karşı Kürt toplumunu örgütlemeyi hedefliyordu. Kısa zamanda bu işi de başardı.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Kürt toplumunun sosyal-kültürel yapılarını içermektedir. İkinci bölüm, "Doğu Probleminin Çıkışı ve Çözümleri" başlığı altındadır. Üçüncü bölüm ise Hamidiye Alaylarının kuruluşan, lağvedilmelerine kadarki süreyi içeren bir inceleme ile son bulmaktadır. Ayrıca bu çalışma "Doğu ve Kürt problemine II. Abdülhamid'in ürettiği çözüm nedir?" sorusuna cevap vermektedir.

ISBN 975-7166-26-X

9 789757 166269